

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/107055>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

238

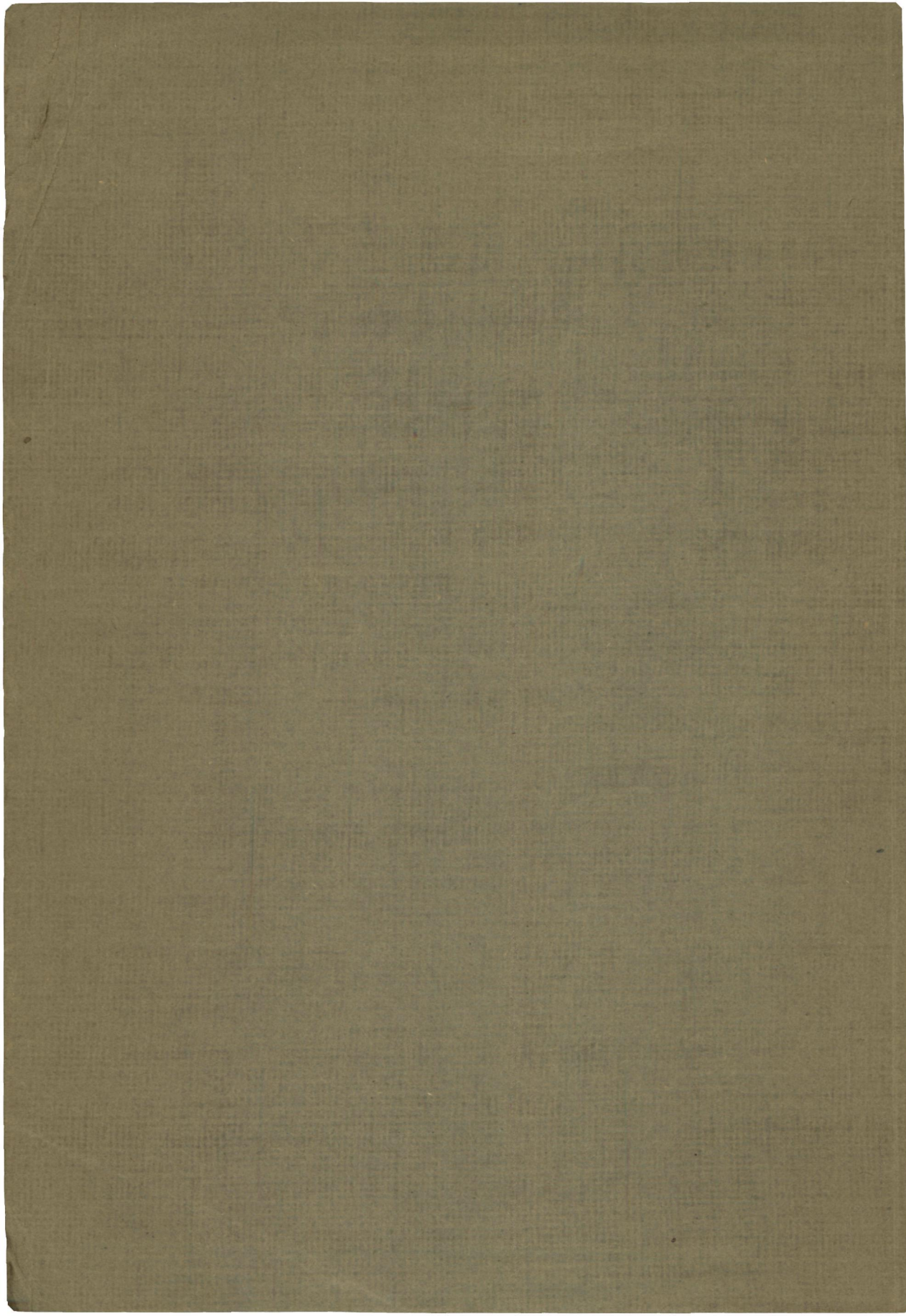
J. L. M. DE LEPPER

**DE REBUS GESTIS
BONIFATII**

**COMITIS AFRICAE ET
MAGISTRI MILITUM**

1941

W. BERGMANS - TILBURG - BRED A

*DE REBUS GESTIS
BONIFATII*

PROMOTOR:
Prof. Dr. DES. FRANCES O.F.M.

N.V. CENTRALE DRUKKERIJ — NIJMEGEN

DE REBUS GESTIS BONIFATII

COMITIS AFRICAE ET MAGISTRI MILITUM

DISPUTATIO INAUGURALIS, QUAM ANNUENTE
SUMMO NUMINE EX AUCTORITATE RECTORIS
MAGNIFICI WILHELMI DUYNSTEE, JUR. DOCT. ET
IN FAC. JUR. PROF. ORD., AMPLISSIMI SENATUS
ACADEMICI CONSENSU ET NOBILISSIMAE FACUL-
TATIS LITTERARUM ET PHILOSOPHIAE DECRE-
TO PRO GRADU DOCTORATUS SUMMISQUE IN
LITTERARUM CLASSICARUM DISCIPLINA, HONO-
RIBUS AC PRIVILEGIIS IN UNIVERSITATE CA-
THOLICA NOVIOMAGENSI RITE ET LEGITIME
CONSEQUENDIS PUBLICO EXAMINI SUBMITTET

JOHANNES LAMBERTUS MARIA DE LEPPER

BREDANUS

DIE XII MENSIS FEBRUARII A. MCMXLI HORA III
IN AULA UNIVERSITATIS

1941

W. BERGMANS — TILBURG — BREDA

IMPRIMATUR

Ypelaar, die 31 Oct. A.D. 1940, P. Sweere, reg., a.h.d.

LIBRI SUMMARIUM

<i>Conspectus abbreviationum</i>	IX
<i>Scripta saepius allata</i>	X
<i>Prologus</i>	1
 <i>Caput I</i>	
De auctoribus Bonifatium commemorantibus. — Uberius disputantur epistolae Bonifatii et S. Augustini suppositae	4
 <i>Caput II</i>	
De Bonifatii in Massiliae obsidione facto glorioso. — De illius origine. — Quo gradu et quali successu in Africa militaverit. — Quid de illo tunc senserit S. Augustinus	18
 <i>Caput III</i>	
Quo tempore et qua de causa in Italia commoratus sit Bonifatius. — De contentione Castinum inter et Bonifatium orta. — De altero matrimonio	28
 <i>Caput IV</i>	
De Africae occupatione. — Utrum eam prohibere conatus sit imperator necne. — De comitis Africae potestate. — Quidnam Bonifatius gesserit in perturbationibus, quae secutae sunt Honorii mortem. — Quasnam in hac re partes egerit Aetius . .	38
 <i>Caput V</i>	
Quaenam de Bonifatii Aetique inimiciis narret Procopius. — Quanta his fides habenda sit. — Qua ratione et qua de causa haec congruere possint cum iis, quae de Felice belli auctore habet Prosper. — Quando et quomodo exorta esse videantur discidia. — Quid censendum sit de Bonifatio obsequium negante	47

Caput VI

Quo tempore bellum in Africa coeperit. — De trium ducum expeditione. — De Sigisvulto iterum in Africam exercitum ducente 57

Caput VII

Quid de pacis reconciliatione habeat Procopius. — Quid S. Augustini ad Darium epistolae. — Probatur S. Augustini epistolam 220 inter indutias scriptam esse. — Quo tempore hae indutiae pactae sint. — Quasnam ob causas in gratiam comitem restituerint 64

Caput VIII

Quaenam argumenta adduci possint, ut probetur Bonifatium in Africam vocasse Vandalos. — Quibus rationibus haec refutemus. — Inquiritur in illius accusationis originem 75

Caput IX

Quo tempore, quantis copiis et quo loco in Africam ingressus sit Geisericus. — Quomodo ei restiterit Bonifatius. — Quam ob rem barbarum depellere non potuerit. — De Aspare in auxilium misso et profligato 87

Caput X

De Aetii fama gloriaque crescente. — De Felicis nece. — De similitudine Augustam inter et Aetium orta. — De Bonifatio Italiam ingresso atque in proelio occiso 98

Caput XI

De Sebastiano Bonifatii genero atque successore ab Aetio deiecto. — De rebus, quas Byzantio expulsus in Gallia, in Hispania et in Africa gesserit. — De Bonifatii uxore Aetio nupta 107

Epilogus 116

Index nominum 119

CONSPECTUS ABBREVIATIONUM

- Chron. Min. = *Chronica Minora saec. IV, V, VI, VII*, rec. Th. Mommsen, I Berolini 1892; II Berolini 1894 (M.G.H.A.A. IX et XI).
- C.I.L. = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berolini 1862 sqq.
- Cod. Theod. = *Theodosiani libri XVI*, ed. Th. Mommsen, Berolini 1905.
- C.S.E.L. = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*.
- D.H.G.E. = *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, commencé sous la direction de S. Em. le Cardinal A. Baudrillart, continué par A. de Meyer et Et. van Cauwenberg, Paris 1912 sqq.
- F.H.G. = *Fragmenta Historicorum Graecorum*, coll. Car. Mullerus, Parisiis 1868-1878.
- M.G.H.A.A. = *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*.
- P.G. = Migne, *Patrologia Graeca*.
- P.L. = Migne, *Patrologia Latina*.
- P.W. = *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearbeitung, begonnen von G. Wissowa, fortgesetzt von W. Kroll und K. Mittelhaus, Stuttgart 1894 sqq.

Numeris Arabicis indicamus epistulas S. Augustini sinceras, quas proferimus ex recensione, quam curavit Goldbacher: *S. Aureli Augustini Hipponiensis Episcopi Epistulae*, rec. A. Goldbacher, C.S.E.L. 34, 44, 57, 58, Vindobonae 1888-1923. Numeris vero Latinis notantur adulterinae illae Bonifatii et S. Augustini epistulae, quas transscribimus ex Maurinorum editione, quae invenitur in P.L. 33, col. 1095-1098.

SCRIPTA SAEPIUS ALLATA

- Audollent, A. *Bonifacius*, D.H.G.E. IX, col. 924-931.
- Bardenhewer, O. *Geschichte der Altkirchlichen Literatur* IV, Freiburg im Br. 1924.
- Baynes, N. A Note on Professor Bury's „History of the Later Roman Empire“, The Journal of Roman studies XII, 1922, p. 207-229.
- Bugiani, C. *Storia di Ezio*, Firenze 1905.
- Bury, J. B. *History of the Later Roman Empire*, London 1923.
- Cagnat, R. *L'armée romaine d'Afrique et l'occupation militaire d'Afrique sous les empereurs*, 2e éd., Paris 1913.
- The Cambridge Medieval History*, planned by J. B. Bury, edited by H. M. Gwatkin, J. P. Whitney, vol. I, *The Christian Roman Empire and the Foundation of the Teutonic Kingdoms*, Cambridge 1911.
- Freeman, E. A. *Western Europe in the Fifth Century*, London 1904.
- Gentili, R. *La rivalità fra Ezio, Felice e Bonifacio e l'invasione dei Vandali in Africae*, Il mondo classico V, 1935, p. 363-372.
- Gibbon, E. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*.... with introduction, notes, appendices and index by J. B. Bury, London 1897-1900.
- Grosse, R. *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin 1920.
- Hefele, C. *Histoire des conciles*, Nouvelle traduction française.... par un religieux Bénédictin (Dom H. Leclercq), Paris 1907-1938.
- Holder Egger, O. *Untersuchungen über einige annalistische Quellen zur Geschichte des 5. und 6. Jahrhunderts*, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, I, 1876, p. 13-120; p. 213-268.
- Iordanes. *Iordanis Romana et Getica*, rec. Th. Mommsen, M.G.H.A.A. V, Berolini 1882.
- Martroye, F. *Genséric*, Paris 1907.
- Mesnage, J. *L'Afrique Chrétienne, évêchés et ruines antiques*, Paris 1912.
- Pallu de Lessert, A. *Fastes des provinces africaines*, Paris 1896-1901.

- Possidius. *Opuscula Sancti Possidii episcopi Calamensis*, rec. P. Angelus C. Vega, typis Augustinianis Monasterii Escorialensis 1934.
- Procopius. *Procopii Caesariensis opera omnia*, recognovit Iacobus Haury, Lipsiae 1905-1906.
- Schmidt, L. *Bonifatius und der Uebergang der Wandalen nach Africa*, Historische Vierteljahrsschrift II, 1899, p. 449-462.
- *Geschichte der Wandalen*, Leipzig 1901.
- Schönfeld, M. *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, Heidelberg 1911.
- Seeck, O. *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* V, Stuttgart 1921; id. VI, Stuttgart 1920.
- Sidonius, *Poems and Letters*, with an English translation, introduction and notes by W. B. Anderson I, London 1936.
- Stein, E. *Geschichte des spätrömischen Reiches* I, Wien 1928.
- Victor Vitensis, *Historia persecutionis Africanae Vandalicae ex recensione Michaelis Petschenig*, C.S.E.L. 7, Vindobonae 1881.
- Zarb, S. *Chronologia operum S. Augustini*, Romae 1934.

PROLOGUS

„Ultimus Romanorum“ cum in historicorum nostrorum libris plerumque unus appelletur Aetius, paucos scire opinor eum, qui primus hac appellatione usus est, Procopium Caesariensem, hoc nomine non solum Aetium, sed etiam magnum illius adversarium Bonifatium ornasse. Scribit enim Romanis duos fuisse duces, Aetium et Bonifatium, hos autem ad tantum fortitudinis ceteraeque virtutis pervenisse, ut, si quis eorum utrumque ultimum Romanorum dicat, haud fallatur¹⁾).

Verumtamen facile intellegitur, quare ex duobus illis viris Aetius solus titulum illum honorificum servaverit, Bonifatii vero nomen infamia obscuratum sit. Aetius enim, postquam cum Bonifatio proelium conserens adversarium occidit, barbarorum atque Hunnorum imprimis periculum per multos annos ab imperio avertens, magnam adeptus est gloriam, Bonifatii vero memoria, ob perditas Africanas quas defendebat provincias, ignominia potius quam fama affecta est.

Hic tamen, cum tantae aliquando fuerit famae, non indignus videtur homo, de quo in disputatione agatur. Nec ea tantum de causa in illius vitam mentem intendimus, quod tam mira apud aequales gaudebat aestimatione, sed etiam, quod multum valet eius vitae cognitio ad illustrandam turbulentae illius aetatis historiam. Patet enim quanti ad cognoscenda Aetii initia intersit novisse adversarium, cuius aegre superavit auctoritatem et potentiam. Deinde non leve momentum attulisse dicitur Bonifatius ad illos eventus, qui regni Romani partes occidentales atque Africae fines id temporis turbaverunt, inter quos maximus est Vandalorum incursus. Accedit quod Africae illi et Bonifatii casus intime cohaerent cum vita celeberrimi illorum temporum scriptoris, S. Augustini episcopi, cuius notabiles quaedam exstant epistulae ad comitem datae. Demum, cum ob auctorum defectum tam rara et obscura sint, quae de rebus Romanis quinto post Chr. saeculo gestis traduntur, lucrum aestimandum videtur, quidquid certi illorum temporum historia assequi potest.

¹⁾ *De bello Vandalico* I, 3, 14-15. cf. p. 47.

Obscuritatibus sane et Bonifatii historia non caret. Nec minoris momenti sunt quaestiones, de quibus disceptatur, sed eae praesertim, quas solvere maxime refert ad hominis indolem et mores diiudicandos. Primum enim disputatur, quaenam fuerint causae, ob quas cum Aetio contentionem habuerit, deinde num e vero accusatus sit, quod in Africam introduxerit Vandalos. Quas controversias iam saepius tractaverunt historici; quorum sententias iam hoc loco breviter exponere placet, quo summam cognoscas, quinam quid de Bonifatio scripserint.

Antiquiores historici omnes ea praecipue referunt, quae apud Procopium de his rebus inveniuntur¹⁾. Quod facile intellegitur, cum Procopius sit celeberrimus eorum, qui huius aetatis memoriam prodiderint atque longissimam omnium de Bonifatio habeat narrationem. Quae haec fere continet: Aetius occultas fovens in Bonifatium inimicitias falsis criminationibus persuasit cum Placidiae, ut in Italiam vocaret comitem Africae, tum viro ipsi, ut huic praecepto non pareret. Qui, ratus se imparem esse ad resistendum imperatoribus, Vandalorum opem implorans eos invitavit, ut in Africam invaderent. Postea tamen cum principibus in gratiam reconciliatus, frustra barbaris invadentibus obstitit.

Primus in huius narrationis veritatem diligentius inquisivit Freeman²⁾. Insidias Aetium struxisse negavit, Bonifatii vero proditorem, quamquam vehementer dubitans, negare non ausus est. Cuius sententiam mox impugnaverunt Hodgkin³⁾ et Bury⁴⁾. Sed brevi post iterum rem examinavit Schmidt⁵⁾, qui copiosa demonstratione ostendere cona-

¹⁾ ex quibus imprimis nominandi sunt:

Lenain de Tillemont, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, Tome XIII, Paris 1702, p. 887 sqq.

id., *Histoire des empereurs*, Tome VI, Paris 1738, p. 190 sqq.

E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*.... with introduction, notes, appendices and index by J. B. Bury, Vol. III, London 1897, p. 398 sqq.

A. Thierry, *Aetius et Bonifacius*, *Revue des Deux Mondes* XXI, 1851, p. 276 sqq.

²⁾ E. Freeman, *Aetius and Boniface*, *The English Historical Review* II, 1887, p. 417 sqq. (iterum impressa in: *Western Europe in the Fifth Century*, London 1904, p. 305 sqq.). Paulo ante Procopii expositionem in dubium vocaverat L. von Ranke, *Weltgeschichte* IV, 1. Abt., Leipzig 1883, p. 278-279.

³⁾ T. Hodgkin, *Italy and Her Invaders*, Vol. I, Part II, 2nd ed., Oxford 1892, p. 889-898: Note L, Bonifacius and Aetius.

⁴⁾ in editione operis Eduardi Gibbon supra memorata, Appendix 26: *Procopian Legends*, p. 504 sqq.

⁵⁾ L. Schmidt, *Bonifatius und der Uebergang der Wandalen nach Afrika*, *Historische Vierteljahrsschrift* II, 1899, p. 499 sqq.

tus est non solum Aetii dolos sed etiam Bonifatii prodicionem haud credi posse. Quem secutus est Bugiani in sua de Aetii vita historia¹⁾. Verumtamen eorum argumenta satis manifesta non fuisse videntur, cum posthac plerique historici — et ii non minores — de Africae occupatione eandem Procopii narrationem probaverint. Inter quos praecipui sunt: Pallu de Lessert²⁾, Martroye³⁾, Seeck⁴⁾, Bury⁵⁾, Niese⁶⁾, Stein⁷⁾, Gentili⁸⁾. Immo ea etiam, quae de Aetii insidiis refert Procopius rursus inveniuntur in longa disputatione, quam in opere cui titulus „Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique” nuper de Bonifatio publicavit Audollent⁹⁾.

Quare iure mihi videor opinari adhuc sub iudice litem esse. Quam et ego, postquam primum de prioribus Bonifatii eventibus disputavi, pro meis viribus solvere conabor. Si autem quis miretur, quid sit, quod sperem me maiorem certitudinem assecuturum esse quam viri doctissimi, qui antehac in obscurissimas has quaestiones inquisierunt, unde nova proferam auctorum testimonia, quibus decernatur rerum veritas, respondeo nullos me citaturum esse testes nondum auditos, nulla me reperisse documenta ignota, sed ad id tantum summa industria me incubiturum esse, ut quam accuratissime perpendam, quid significant, quid valeant testimonia et documenta iam diu cognita. Quod ut commodius fiat, in proximo capite de auctoribus mihi afferendis breviter disseram.

1) C. Bugiani, *Storia di Ezio*, Firenze 1905, p. 83 sqq.

2) A. Pallu de Lessert, *Fastes des provinces africaines*, Tome II, Paris 1901, p. 281 sqq.

3) F. Martroye, *Genséric*, Paris 1907, p. 86 sqq.

4) O. Seeck, *Bonifatius*, P.W. III, 698 sqq.

id., *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* VI, Stuttgart 1920, p. 108 sqq.

5) J. Bury, *History of the Later Roman Empire* I, London 1923, p. 245 sqq.

6) B. Niese, *Grundriss der Römischen Geschichte*, München 1923, p. 416.

7) E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches* I, Wien 1928, p. 474 sqq.

8) R. Gentili, *La rivalità fra Ezio, Felice e Bonifacio e l'invasione dei Vandali in Africa*, *Il Mondo Classico* V, 1935, p. 363 sqq.

9) A. Audollent, *Bonifacius*, D.H.G.E. IX, col. 924-931.

CAPUT I

De auctoribus Bonifatium commemorantibus. - Uberius disputantur epistolae Bonifatii et S. Augustini suppositae.

Materia ex qua nobis restituenda est huius notabilis vitae historia cum rara est tum valde diversa. Antiquorum scriptorum loca, quae Bonifatii atque eventuum ad vitam illius pertinentium mentionem faciunt, si congerantur, magnum volumen non impleant, statim autem animadvertas haec brevia saepe et lacera ex multis et dissimilibus auctoribus excerpta esse. Sed etiam tenuium horum testimoniorum nullum fere omittere licet, si veram viri imaginem fingere et exprimere volumus. Hoc eo praesertim efficitur, quod in nullo antiquitatis libro Bonifatii vita integra nobis descripta est, immo de imperii Occidentalis in quinto post Christum saeculo rebus vix longior composita est memoria: iam historicorum genus interiiit.

Inter ea quae nobis adiumento sunt maxime attendi oportet chronica, imprimis eorum, qui ipsa eventuum aetate scripserunt. Praecipua facta dumtaxat commemorant; attamen, cum plerumque praetereant et causas, quibus facta evenerunt, et rationes, quibus homines moti sunt, minime compensant historias deficientes.

Antiquissimi sunt *Prosperi annales*. Nam etsi anno demum 455 absoluti sunt, iam anno 433 primum sunt editi, ut Mommsen in recensionis praefatione demonstravit¹⁾. Cum iam anno 428 aut 429 de gratiae quaestionibus ad S. Augustinum in epistula scripserit²⁾, veri simillimum est Prosperum, utpote temporum illorum aequalem, ipsum cognoscere potuisse quae — inde ab anno 422 — de Bonifatio narrat. Dubitandum mihi videtur an non in his quoque, quae de illis temporibus memoret, dignus sit ea diffidentia, qua illum affecit Mommsen³⁾. Certe

¹⁾ Chron. Min. I, p. 344-345.

²⁾ ep. 225. Cf. Goldbacher in editionis indice III. p. 60-61.

³⁾ Chron. Min. I, p. 348: „In summa re minore studio et diligentia liber scribi vix potest quam hunc conscripsit homo Aquitanus...”

neque Mommsen, neque qui aequè contemptim iudicat, Holder Egger¹⁾ certum et gravem errorem indicare possunt in iis, quae post annum 420 refert chronographus.

Bona fama fruitur, et iure quidem, Hydatius, aliorum chronicorum scriptor. Narrat se anno 406 aut 407 „infantulum et pupillum” Hierosolymam iter fecisse²⁾, quare constat eum per se inquirere potuisse in ea quae de Bonifatii temporibus memoriae prodidit. Ipse vero in operis prooemio fatetur se usque ad annum 427 res conscripsisse „....vel ex scriptorum stilo vel ex relationibus indicantum”³⁾. Cetera igitur ipse comperta habuit. Cum autem Hispanus fuerit, episcopus atque vir doctus, ea praesertim, quae de Hispaniae rebus narrat, maximi momenti sunt. Ex omnibus apparet illum accurate et diligenter opus composuisse⁴⁾.

Contumeliose a scriptoribus recentioribus despiciuntur chronica quae vocantur Gallica anni 452. Maiore autem comitate atque benignitate haec digna esse opinor. Indignatio enim quam movent, excitari videtur praecipue annis falsis, qui factis ascripti sunt. Haec autem in computandis temporibus menda non ipsius operis compositoris sed librariorum incuriae tribuenda videntur⁵⁾. Huius rei causa est quod ille factorum tempora non indicavit apponendo consulum nomina sed annos imperatorios designando. Cum itaque hi anni solo numero ante verum scripto notarentur, in transscribendo difficile vitari potuerunt errores: numeris loco mutatis temporum ordo prorsus turbabatur. Attamen, quantum inquirere possumus, facta recto ordine subsequuntur. Ergo potius librariorum quam scriptorem de negligentia accusamus. Ortus est scriptor Gallia Meridionali, atque, ut probabiliter demonstratur, Massiliae⁶⁾. Vitae tempus in quantum saeculum incidisse certum est, atque haud dubie chronica, quae perducta sunt usque ad annum 452, non multo tempore post hunc annum scripta sunt. Non apparet utrum eiusdem temporis sit ac Bonifatius necne, certe tamen illius aetati satis prope successit, ut fide digna de rebus ab eo gestis commemoraret.

1) Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde I, 1876, p. 88-90.

2) Chron. Min. II, p. 17.

3) Chron. Min. II, p. 14.

4) Bardenhewer, *Gesch. der Altkirchl. Lit.* IV, p. 633.

5) Excipiendus est error in numerandis Arcadii et Honorii annis, quem interpretatus est Holder Egger, Neues Archiv I, p. 117-118.

6) Chron. Min. I, p. 618; Holder Egger, Neues Archiv I, p. 112-114.

Multo post superiores annalium libros scripta sunt Marcellini chronica. Sed et illa referunt aliqua, quae alibi non inveniuntur. Scriptus est liber inter annos 523 et 526, fere centum annis post eventus, quos tractabimus¹⁾. Marcellinus, Illyrico natus, videtur Byzantii commoratus esse quo tempore composuit opus²⁾. Et locus, quo scriptum est, et tempus detrahunt quidem de operis auctoritate in iis, quae attinent ad nostrum argumentum. Quod vero fidem non prorsus aufert, praesertim cum suspicari liceat, Marcellinum probis usum esse auctoribus. Nominatim Mommsen iudicat eum adhibuisse consularia Italica³⁾.

Ad haec Consularia Italica Mommsen refert omnes illas parvas annotationes, quae et in consulum episcoporumque indicibus, et in chronicorum codicibus manuscriptis, quibusdam locis additae sunt. Putat eas esse reliquias fastorum illorum consularium, qui brevibus commentariis historicis illustrati in Italia edebantur⁴⁾. Holder Egger eis nomen dedit Annalium Ravennatensium⁵⁾. Uterque putat plures quoque chronicorum scriptores eis usos esse, verum ubi nominatim hos indicant inter se dissentiunt. Parvi tamen interest quaerere, quis quid ex his consularibus desumpserit; immo, si certo statuere possemus aliquam narrationem ex consularibus provenisse — quod minime fieri posse opinor —, multo maiorem certitudinem non assequeremur, cum et consularia Italica, a privatis composita, erroribus obnoxia fuerint.

Quod Possidius in describenda S. Augustini vita tam raro animum attendit ad res politicas, quae sub finem S. Augustini vitae Africam moverunt, valde dolendum est. Nam non solum multa ipse vidit et paucis tantum annis post facta scripsit, sed etiam illius fides, quam multis locis etiamnunc examinare possumus, omni suspicione maior est. Nunc vero pauca tantum, quae quasi praeteriens attingit, nobis usui esse possunt⁶⁾.

Parvum quoque fructum percipimus ex alterius Africani memoria, dico Victoris Vitensis „Historiam persecutionis Africanae Vandalicae”. Nec obliviscendum est eum ipso teste sexaginta annis post

¹⁾ Chron. Min. II, p. 42.

²⁾ Chron. Min. II, p. 41-42.

³⁾ Chron. Min. II, p. 46.

⁴⁾ Chron. Min. I, p. 248 sqq.

⁵⁾ Holder Egger, Neues Archiv I, p. 310 sqq.

⁶⁾ cf. *Opuscula Sancti Possidii Episcopi Calamensis*, recensuit P. Angelus C. Vega, Typis Augustinianis Monasterii Escorialensis, 1934. *Possidius, Augustinus Leben*, eingeleitet und übersetzt von Adolf von Harnack, Berlin 1930.

Vandalorum invasionem, hoc est circa annum 490, historiam conscrip-
sisse¹⁾).

Alius Latinorum historicus, in cuius opere nonnulla nobis utilia
reperiuntur, est Iordanes. Inter omnes constat illum esse horrible
neglegentiae exemplum atque merito in infamia est, sed in eius Geticis
saepe inveniuntur indicia, quae aliquanti pretii aestimanda sunt, prae-
sertim cum fere totum opus desumptum sit ex Gothica Cassiodori his-
toria, quae, etsi vitiis non caruisse videtur, — non raro operibus quae
perierunt nimia tribui solet aestimatio! — tamen ex auctoribus fide
dignis eruta esse iudicatur. Attamen nec Cassiodorus Bonifatii aetati
proximus fuit²⁾).

Cassiodori chronica, quae adhuc restant, minoris momenti sunt.
Pleraque enim deprompsit ex Prospero, adiungens aliqua de Gothorum
rebus, in quibus non occultavit suam erga hanc gentem benevolentiam.

Multo posterius, octavo saeculo, Paulus Diaconus Historiam
Romanam conscripsit, in qua et de Bonifatio commemorat. Quae tamen,
quia omnia desumpta videntur ex libris, qui et nobis praesto sunt,
parvi sunt pretii.

Praeter Latinos et Graecorum quidam historici nobis auxilio erunt.
Imprimis is, qui fuit comitis temporum aequalis: Olympiodorus.
Etsi bene nobis evenit, quod ex fragmentis de prolixo Aegyptii opere
a Photio in Bibliotheca servatis nonnulla agunt de Bonifatio, tamen
dolendum est insignis illius auctoris non plura iam exstare. Thebis in
Aegypto ortus librum cui titulus Λόγοι Ιστορικολ circa annum 425 By-
zantii scripsisse videtur. Hi commentarii, in quibus descripsit res imperii
Romani inter annos 407 et 425 gestas, quam sinceram et variam nobis
dedissent illius aetatis imaginem! Fragmenta enim quae habemus vigore
ac fide commendantur³⁾).

Inter Graecos auctores unus Olympiodorus eiusdem temporis est
ac Bonifatius. Amplius centum annis post Procopius scripsit longis-
simam quam possidemus de Bonifatio historiam, sed proh dolor haud-
quaquam certissimam! Procopius quidem est bonae famae historicus,
verum quod de eius diligentia traditur solum pertinet ad ea quae de

1) „Sexagensimus nunc, ut clarum est, agitur annus ex eo, quo populus ille crudelis
ac saevus Wandalicae gentis Africae miserabilis attigit fines...” *Historia persecutionis
Africanae Vandalicae*, ed. Petschenig, I, 1, 1.

2) De Iordane Cassiodori historiam excerptente cf. ea quae habet Mommsen in
Iordanis operum praefatione: *Iordanis Romana et Getica*, rec. Th. Mommsen, p. XLIII.

3) Quae de Olympiodoro comperta habentur conguessit Car. Müller F.H.G. IV, p. 57.

suis temporibus narravit. Iam saepe confirmatum est eum multo minus accuratum esse quoties superiorum temporum res exponit¹⁾).

Singularem quaestionem praebent fragmenta, quae dicuntur Iohannis Antiocheni. Tam in Excerptis Salmasianis quam in Excerptis Constantinianis nobis conservata sunt fragmenta, quae Ioannis Antiocheni nomen inscriptum habent. Eorum quaedam ad nostram pertinent historiam. Nunc vero constare videtur non ambas fragmentorum series ab uno eodemque historico conscriptas esse. Verumtamen non apparet utra series Iohanni Antiocheno tribuenda sit²⁾. Et fortasse duo eiusdem nominis fuerunt scriptores! Parvi nostra interest quaestionem hanc diiudicare: non enim refert uter scriptor hoc aut illud composuerit, cum certum sit neutrum eventuum aetati supparem fuisse. Ergo nihil quaerendum est nisi quibus auctoribus usi sint; hoc autem prorsus ignoramus. Ceterum monemus nos compendii causa utrumque scriptorem Iohannis Antiocheni nomine indicaturos esse.

Narrationem fere eandem, quae de Bonifatio apud Procopium invenitur, praeter Iohannem Antiochenum³⁾ exhibent et Theophanes, chronographus saeculi noni⁴⁾, et Nicephorus Callistus, chronographus saeculi quarti decimi⁵⁾. Etsi probaverunt historici — quoad Iohannem Antiochenum C. de Boor⁶⁾, quoad Theophanem et Nicephorum I. Haury⁷⁾ — hos non ex Procopio sumpsisse quae cum illius

¹⁾ Etiam Haury, quamquam unus asseverat Procopium res sua aetate priores narrantem magna fide dignum esse, concedit eum in componenda prima parte tertii libri — in qua reperiuntur res ad nostram historiam pertinentes — vanis auctoribus confisum esse. Cf. I. Haury, *Zur Beurteilung des Geschichtschreibers Procopius von Cäsarea*, Programm des K. Wilhelms-Gymnasiums in München für das Schuljahr 1896-97, München 1896, p. 27. Minime vero demonstrari potest Procopium ex hominum sermone tantum illa hausisse, quod contendit Schmidt, *Historische Vierteljahrsschrift* II, p. 452-453.

²⁾ De hac re fusius scripsit Bury in annotationibus quibus illustravit opus Eduardi Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. III, p. 505-506, vol. IV, p. 522.

³⁾ fr. 196, F.H.G. IV, p. 613.

⁴⁾ *Theophanis Chronographia*, ed. C. de Boor I, Berolini 1883, p. 93-95. Hanc Theophanis narrationem Latine tradidit Anastasius Bibliothecarius in *Historia Tripartita*, quam saec. IX conscripsit (cf. *Theophanis Chronographia*, ed. C. de Boor II, Berolini 1885, p. 103-104).

⁵⁾ P.G. 146, 1265-1266.

⁶⁾ *Römische Kaisergeschichte in byzantinischer Fassung*, *Byzantinische Zeitschrift* II, 1893, p. 204-207.

⁷⁾ in Procopii editionis praefatione p. XII sqq.

expositionibus similia habent, nihilominus parvi momenti horum testimonia esse iudico, cum fere nihil discrepent a Procopio, praeterquam quod breviores habent narrationes et aliquot manifestos intermiscent errores¹⁾. Quare, quod ad Bonifatii historiam attinet, non probo sententiam Iacobi Haury, qui putat Theophanem et Nicephorum meliore usos esse auctore quam Procopium²⁾.

Non solum ab historicis expositio nostra confirmabitur. Et epistulae quaedam S. Augustini disputationis nostrae argumentum attingunt. Tres exstant S. Augustini ad Bonifatium epistulae, Ep. 185, 189, et 220, quibus Goldbacher nuper addidit breve fragmentum: Ep. 185 A. Eas revera referendas esse ad S. Augustinum nemo umquam dubitavit nec iure dubitabit. Earum igitur fidem quam maximam nobis videri quis est qui miretur?

Restat ut tractemus monumentum singulare, dico seriem 16 epistularum, quas inter se dedisse feruntur Bonifatius et S. Augustinus³⁾. Hae epistulae, quae maxima ex parte breves sunt, in libris manuscriptis vetustissimis semper ut separata collectio, secretae ab aliis iam memoratis S. Augustini epistulis, una exscriptae sunt. Prima ex epistulis (quas in temporis ordinem redactas esse patet) scripta esse videtur ante bellum a Bonifatio cum Iohanne usurpatore gestum, postrema inter Hipponis obsidionem. Verum, excepto uno Baronio, qui veri simile putavit epistulas revera a S. Augustino et Bonifatio scriptas esse⁴⁾, inde ab Erasmo⁵⁾ omnes iudicaverunt eas esse suppositas. Atque sufficientes rationes adesse videntur, ob quas sententiam hanc amplectamur.

Praecipua est, quod harum S. Augustini epistularum elocutio a sincerarum epistularum stilo prorsus abhorret. Quod vel clarissime demonstrare possumus transscribenda una ex brevioribus epistulis.

Dilectissimo et spectabili viro Bonifatio Augustinus episcopus.

Gravi de pugna conquereris: dubites nolo, utile tibi tuisque

¹⁾ Ita Iohannes Antiochenus Bonifatium non Vandalos sed Gothos in Africam vocasse memorat. Theophanes autem et Nicephorus referunt Bonifatium Aetiumque rogante Valentiniano a Theodosio imperatore Constantinopoli in Italiam missos esse.

²⁾ l.c., p. XIX.

³⁾ Inveniuntur in P.L. 33, 1095-1098. Dolendum est quod Goldbacher S. Augustini epistulas recensens has non admisit.

⁴⁾ *Annales Ecclesiastici*, Tomus V, Antverpiae 1596, p. 476, 477, 501.

⁵⁾ *Divi Aurelii Augustini opera*, Tomus II, Basileae 1566, Praefatio; cf. P.L. 47, 239.

dabo consilium : arripe manibus arma ; oratio aures pulset Auctoris : quia quando pugnatur, Deus apertis coelis prospectat, et partem quam inspicit iustam, ibi dat palmam¹⁾).

Quicumque non plane ignorat, quo sermone scriptae sint verae S. Augustini epistolae, ei statim apparebit epistolam hoc modo scriptam adulterinam esse. Apud S. Augustinum non inveniuntur istae breves et concisae sententiae, nec tam accurate ut hic scriptor etiam in minimis commatibus ille obsequitur leges rythmici cursus. Clausulae enim in omnibus his epistulis diligenter illuminantur ; in brevissimis litteris quas attulimus haec orationis ornamenta inveniuntur :

púgna conquéris	tardus
dúbites nólo	planus
dábo consilium	tardus
mánibus árna	planus
púlset auctóris	planus
quándo pugnátur	planus
coélis prospéctat	planus
íspicit iústam	planus
ibi dat pálmam	planus ²⁾

Nullum est ergo comma, quin ornatum sit ; atque fere omnia eodem ornatu instructa sunt. Longa, opinor, non opus est disputatione, ut ostendamus stilum hunc scholasticum, nulla varietate adhibitum, a S. Augustino prorsus alienum esse. Quasvis episcopi litteras legens perspicies differentiam. Sane et S. Augustinus clausularum leges observat, quanta tamen libertate et quanta prudentia³⁾!

Aliud indicium, quo probemus suppositas esse epistulas, est quod in prima, quae S. Augustini nomen inscriptum habet, inveniuntur quaedam sententiae de aliis atque veris S. Augustini litteris desumptae, quarum una tam inepte inserta est, ut alienum illud novo contextui minime conveniat.

„Ornet mores tuos pudicitia coniugalís, ornet sobrietas et frugalitas“, ab hac sententia ex ep. 189 excerpta⁴⁾ prima illa epistula incipit. Verum huic nullo modo cohaerent quae sequuntur : „Bene enim agere

¹⁾ ep. XIII.

²⁾ De cursus rythmici legibus lucidissime scripsit L. Laurand, *Pour mieux comprendre l'antiquité classique*, Paris 1936, p. 177 sqq.

³⁾ Firmantur suspiciones nostrae eo quod plane eodem stilo conscriptae sunt epistolae, quae Bonifatio attribuuntur.

⁴⁾ ep. 189, 7.

et illicita non prohibere consensus erroris est...." Finitur epistula alia sententia ex eisdem litteris direpta (quae tamen ceteris melius congruit). Atqui quis putet S. Augustinum tam inutili, tam inepto modo iterasse sua dicta?

Sententia nostra etiam eo probari potest, quod a S. Augustini mente plane abhorrent quae epistulis continentur. Cum vero hanc demonstrationem difficultatibus non carere et argumentis nostris vim magnam addere non posse censeam, eam potius omitto. Moneo tantum indignationem illam, quam de pravis comitis moribus in ep. 220 libere proficitur episcopus, in his litteris nusquam apparere. De hac autem re infra fusius agemus.

Quae alia argumenta ad confirmandam adulterationem Maurini afferunt¹⁾ aut nihil probant aut omni carent fundamento. Certo nihil demonstrat quod harum epistularum in „indiculo" suo mentionem non fecit Possidius, cum multae aliae, quae sine dubio S. Augustini sunt, ibi non inveniuntur, nominatim ex posteriorum annorum epistulis.

Etiam minorem vim habet, quod compertum est apud nullum auctorem antiquum epistulas memoratas esse. Quin huic argumento obiici potest tres ex eis reperiri in codice omnium qui continent S. Augustini epistulas antiquissimo, dico codicem Cheltenhamensem scriptum saeculo octavo²⁾.

Denique contendunt Benedictini epistulis inesse „quaedam cum historia temporum Bonifatii gestis haud satis convenientia, qualia deprehendes praesertim in ep. X"³⁾. In qua epistula Bonifatius affirmat inimicum suum Castinum, qui fuerat magister militum, ab imperio remotum et de Italia expulsum ad se in Africam fugisse. Quod etsi primo quidem mirum videtur, tamen, ut infra apparebit, perspectis omnibus adiunctis facillime intellegitur⁴⁾.

Praeterea animum lectoris attendunt ad locum epistulae 220 ubi S. Augustinus scribit: „Nunc ergo fili, audi me saltem per litteras tibi sermocinantem, quas in periculis tuis numquam tibi mittere potui, periculum cogitans perlatoris et cavens ne ad eos, ad quos nollem mea epistula perveniret"⁵⁾. Istum locum eos memorare puto existimantes

¹⁾ P.L. 33, 1093-1096.

²⁾ cf. praefationem quam S. Augustini epistularum editioni adiunxit Goldbacher, p. XXXII.

³⁾ P.L. 33, 1095-1096.

⁴⁾ Probabimus enim in cap. V et VI iam anno 425 exarsisse bellum inter Bonifatium et Imperatorem. Quare communem tunc habebant inimicum Bonifatius et Castinus!

⁵⁾ ep. 220, 2.

quasdam ex his epistulis scriptas esse non posse nisi eo temporis spatio, quo se non dedisse litteras S. Augustinus ipse testatur. At infra ostendimus „pericula” haec pressisse Bonifatium anno 428, cum bellum gessit contra Sigisvultum¹⁾, et demonstrari, immo probari haud posse videtur vel unam ex his epistulis in eum annum conferendam esse.

Sed ut ostendamus epistulas falsas esse his argumentis nequaquam indigemus. Stilus omnino discrepans, verba vane allata, S. Augustini querimoniae silentio tectae absolute sufficiunt ut suppositas eas habeamus.

At si scire volumus, quid valeant hae epistolae, non satis est comperitum habere eas falsas esse. Etiam quaerendum est, quo tempore et a quo auctore scriptae sint. Magni momenti haec quaestio est ad cognoscendum, quid auctoritatis illis insit. De qua re pauci adhuc solliciti erant; plerumque contenderunt historici ex his epistulis, utpote quae falsae essent, res fide aliqua dignas erui non posse²⁾. Freeman³⁾ tantum et Seeck⁴⁾ existimaverunt fortasse in his scriptis utilia aliqua inveniri posse. Verumtamen de rebus disputantes ex hac opinione multos fructus non perceperunt.

Facillime de quaestione illa iudicaverunt Maurini. Epistulas scriptas esse arbitrantur „ab otioso scriptore stili exercendi gratia”⁵⁾. Ex tota eorum expositione conicias eos opinari epistularum seriem multo post Bonifatii tempora compositam esse.

Huic opinioni primum opponere possumus epistulas inveniri in vetustissimis codicibus. Deinde Maurinorum sententiae repugnat, quod res illo tempore gestas tam perfecte novisse videtur scriptor. Non solum nullum in eius opere deprehendere possumus errorem — nisi quod perperam exposuit, quae ratio S. Augustino cum Bonifatio intercesserit — sed novit etiam permultas res, quas nos non discere possumus nisi ex multis et diversis auctoribus. Scivit Sigisvultum iam anno 424 Iohanne iubente exercitum in Africam egisse, quod nos comperimus collatis Prosperi et Gallicis annalibus⁶⁾. Scivit Sigisvultum Arianum esse,

¹⁾ cf. p. 70.

²⁾ Ut exemplum afferam: scribit Schmidt, *Historische Vierteljahrsschrift* II, p. 454; „der ebendasselbst (P.L. 33) im appendix 1095 ff. abgedruckte Briefwechsel zwischen Augustin und Bonifatius ist apokryph, daher geschichtlich nicht verwertbar”.

³⁾ *Western Europe in the Fifth Century*, p. 330.

⁴⁾ P.W. III, 699.

⁵⁾ P.L. 33, 1095-1096.

⁶⁾ ep. IV, cf. p. 43.

quod nobis aperiunt Possidius tantum et S. Augustinus¹⁾). Scivit quanta veneratione sub finem vitae S. Stephanum martyrem persecutus esset S. Augustinus²⁾ atque Hippone exstructam esse sancti illius martyris aediculam³⁾), quae solum ex S. Augustini operibus nos accipimus⁴⁾). Patet ex alia epistula eum non ignorare contentionem inter Bonifatium et Castinum ortam⁵⁾), quae a solo Prospero et Hydatio narratur⁶⁾). Nec eum fugit Bonifatium tunc fuisse „in palatio constitutum”⁷⁾ quod nobis unus Hydatius memorat⁸⁾). De relegatione quoque Castini epistulis mentionem inicit⁹⁾), quam nos ex Prospero cognoscimus¹⁰⁾). Scit Bonifatium contra Vandalos defendisse Hipponem¹¹⁾), quod nobis ex omnibus solus Possidius et Procopius tradunt¹²⁾).

Denique perfecte depingit rerum adiuncta. Ut exemplum proferam: tria in epistulis reperiuntur militum nomina, quae sine ulla dubitatione vere Germanica existimanda sunt. In ep. I scribit Bonifatius de Gotho quodam Herpa. Alibi quidem haec nominis forma non invenitur, sed in libro, qui est de Austro-Gothorum lingua, Wrede memorat nomen „Herpamara”, cuius primam partem comparat cum nomine Franco „Erpo” vel „Herpo”¹³⁾), ita ut sufficiens ratio sit, cur arbitremur illud verum Gothicum esse nomen. Nomen quoque quod gerit „foederatus Sonia”¹⁴⁾ in hac forma alio loco non occurrit, sed quia nominis cuiusdam Visi-Gothici leguntur formae „Suna”, „Sona”, „Sunia”¹⁵⁾), facile creditur et foederato illi idem nomen fuisse, cum praesertim constet

¹⁾ ibid. cf. p. 61.

²⁾ ep. VIII et IX.

³⁾ Habet enim ep. VIII: „Memoratus Gudila ad Sanctum Stephanum primum martyrem confugit”. Notabile est S. Stephani memoriam erectam esse eo ipso tempore, quo epistula scripta esse fingitur, i. e. circa annum 424. Cf. Johannes Zellinger, *Augustin und die Volksfrömmigkeit*, München 1933, p. 73 n. 14.

⁴⁾ e.g. *De Civitate Dei* XXII, cap. 8.

⁵⁾ ep. X.

⁶⁾ cf. p. 28 sqq.

⁷⁾ ep. X.

⁸⁾ cf. p. 30.

⁹⁾ ep. X.

¹⁰⁾ cf. p. 45.

¹¹⁾ ep. XV: „.... civitatem serva Romanam.”

¹²⁾ cf. p. 95.

¹³⁾ F. Wrede, *Ueber die Sprache der Ostgoten in Italien*, Strassburg 1891, p. 119.

¹⁴⁾ ep. XI.

¹⁵⁾ M. Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, p. 209.

in nominibus Gothicis vocales ū et ō saepissime variare¹⁾. Gudila denique, cuius mentio fit in ep. VIII et IX habet nomen Gothicum vulgare²⁾).

Concedo quidem singulis his rebus nihil probari posse, sed non dubitandum esse opinor, quin eventibus proximus fuerit homo, qui cuncta haec novisset. Nam nequaquam veri simile est posterioris aetatis scriptorem legendo diversissimos libros rem praemeditatum esse. Neque credi potest eum omnes has res in uno eodemque auctore enarratas habuisse, cum huiusmodi auctoris liber, si longe post Bonifatii tempora exstitisset, nobis plane ignotus non esset.

Patet porro epistulas, quae ut series integra, a sinceris epistulis ad Bonifatium datis secreta, in libris manuscriptis inveniuntur, coniunctim scriptas et publicatas esse. Hoc certo factum est post S. Augustini mortem, cum in suprema epistula episcopus fingatur moriens.

At, si Bonifatii aequalis fuit is qui hanc epistularum seriem scripsit, quemnam scribendi finem illi fuisse censeamus? Num revera nihil aliud intendit nisi meram stili exercitationem? Iam primo aspectu minime admittenda videtur eiusmodi opinio. Si enim illa aetate fingere litteras quis voluerit, nonne potius in antiquissimis temporibus argumentum quaesierit, epistulas scribens puta Scipionis et Hannibalis vel Caesaris et Pompei³⁾?

Accedit quod in ipsis epistulis inveniuntur indicia, ex quibus intellegi possit aliud fuisse scriptoris consilium. Nonne miraris, quod homo rerum illius temporis gnarissimus absolute nescire videtur, quam vehementer de rebus a comite gestis indignatus sit S. Augustinus? Num revera ignorabat Bonifatium favisse Arianis, eum laxiore imperio habuisse milites, ita ut civibus magno essent incommodo, eum versatum perpetuis litibus — quas ex ambitione ortas esse putat episcopus — defuisse officio nec a provincia arcuisse barbaros? Haec singula ei a S. Augustino in epistula obiciuntur⁴⁾. Quorum in his epistulis nullum vestigium invenitur — saltem si leviter tantum eas consideras! Quicumque vero diligenter intentisque oculis eas perlegerit eum vestigia inventurum esse opinor. Miro tamen modo inveniet! Minime enim apparent haec Boni-

¹⁾ ibid. p. XX.

²⁾ ibid. p. 81.

³⁾ H. Peter, *Der Brief in der römischen Litteratur*, Leipzig 1901, p. 175 epistulas stili exercendi gratia scriptas has tantum enumerat: Sallustii ad Caesarem, Ciceronis ad Octavianum, Horatii ad Maecenatem, Senecae ad S. Paulum datas.

⁴⁾ ep. 220 passim.

fatii vitia eo quod indicantur, sed quod consilio tacentur, quin etiam eis contraria significantur. Nam mihi epistulae scriptae esse videntur, ut quantum potuit per eas auferretur commotio, quam S. Augustini accusationes excitavissent.

Quod auctor, qui rerum minime inscius esset, tam probum atque tam S. Augustino amicum effinxit Bonifatium nullo consilio factum esse certe non potest. Num casu accidit ut, cum S. Augustinus questus esset de militum crudelitatibus, in tribus huius seriei epistulis ageretur de milite flagitii auctore, quem post primam sancti monitionem tam vehementer puniisset comes, ut epistula subsequenti indulgentiam rogare deberet episcopus¹⁾? Certe notabile est Bonifatii erga S. Augustinum obsequium iterum iterumque praedicari. Vix comiti quidquam vitio vertit episcopus, cum ille animo demisso rem se correcturum esse promittit²⁾. Quasi praeteriens episcopus litteris inicit mentionem domus cuiusdam, quam ecclesiae Hipponiensi donavit Bonifatius³⁾. Testatur quoque: „Novi enim qua religione semper sis ecclesiam veneratus“⁴⁾, et Bonifatius de se ipse scribit: „Dei et sanctorum eius regimine vivo“⁵⁾. Cum vero scribit de contentionibus quibus implicatus erat comes, semper nihil dubitans cum Bonifatio sentit episcopus⁶⁾. Quin etiam in bello contra Iohannem gesto illum concitare videtur, enuntians iracundam hanc sententiam in qua mirum in modum contra imperium suscipit Africae causam: „Adest quidem Africae olim paratum in Italia bellum, sed tamen non invideo, fili charissime, Romaniae. Sed dico quod sentio“⁷⁾. Demum quod Bonifatius, contra Sigisvultum pugnaturus fingitur scribens: „Vincet una Trinitas nobis“⁸⁾, nonne hoc idcirco factum est, ut ab omnibus Arianismi accusationibus purgaretur?

Quare videtur mihi hoc intendisse scriptor, ut qui lectis veris S. Augustini litteris vel cognitis illius accusationibus male de comite existimarent, falsarum epistularum auctoritate ad melius de eo iudicium revocarentur. Nihil enim prohibet suspicari epistolam S. Augustini sta-

1) ep. I, II, III.

2) ep. III, VI, IX.

3) ep. VI.

4) ibid.

5) ep. VII.

6) ep. IV, VI.

7) ep. IV. Notetur nomen Romaniae a scriptore usurpatum haudquaquam impedire, ne putemus eum Bonifatii aequalem fuisse, cum inveniatur etiam apud Orosium, *Historiae adversus paganos* III, 20, 11; VII, 43, 5, et apud Possidium, *Vita Augustini* XXX.

8) ep. V.

tim post illius mortem editam esse; immo vero iam antea per Africam et Italiam vagari potuit, fortasse etiam priusquam eam accepit ipse Bonifatius!

Atqui facillime intellegis quantopere comitis famam laeserit haec epistula edita, quales ambitosi viri expectationes praecidere potuerint episcopi clarissimi accusationes, praesertim per Italiam vulgatae. Quis igitur non putet omnem operam hominem dedisse, ut accusationum illarum vim dissolveret? Atque constat illi fuisse sectatorem per quem hoc faceret. Nam et Bonifatio, ut Stilichoni et Aetio, praesto fuisse videtur poeta, qui scriptis suis ducis causae inserviret. Hoc nobis evidenter traditum est a Sidonio, qui enumerans superioris aetatis poetas duos memorat Aetii sectatores, unum Bonifatii generique Sebastiani.

Non Gaetulicus hic tibi legetur,
non Marsus, Pedit, Silius, Tibullus
... ..
nec qui iam patribus fuere nostris
primo tempore maximi sodales
quorum unus Bonifatium secutus
nec non praecipitem Sebastianum,
... ..
Non tu hic nunc legeris tuumque fulmen
o dignissime Quintianus alter,
spemens qui Ligurum solum et penates
mutato lare Gallias amasti,
inter classica, signa, pila, turmas
laudans Aetium vacansque libro...¹⁾.

Ex quo patet Bonifatium non contempsisse litterarum auxilia atque usum esse officio poetarum, quo hominum animos sibi conciliaret. Num igitur temere opinamur has epistulas quoque compositas esse ab eiusmodi scriptore benevolo?

Certe si constituere volumus, quid valeant epistolae ad investigandam factorum veritatem, considerare nos oportet eas forsitan conscriptas esse eo consilio ut in errorem ducerentur lectores. Verum ne hoc quidem omnem auctoritatem aufert, dummodo prudenter res diiudicemus. Namque ea tantum suspitione digna sunt, quae auctoris consilio inservire potuerint, cetera autem, quae ad hoc consilium non pertinuerint, pro veris habere licet. Falsario quoque fides veritate merenda est: nisi vera exponit quae lector iam novit, ei non creditur. Ergo existimandum

¹⁾ Sidonius, Carm. IX 260-261, 277-280, 289-294.

est epistularum scriptorem ex vero effinxisse omnia, quae consilio non repugnarent.

At non facile diiudicatur quid consilio congruerit, quid repugnaverit ! Quare semper debiliorem esse horum documentorum auctoritatem concedendum est. Non igitur ea utemur sola nec absoluta, magnae tamen utilitatis erunt epistolae ad confirmanda quae iam ex aliis argumentis veri proxima esse visa erunt.

CAPUT II

De Bonifatii in Massiliæ obsidione facto glorioso. - De illius origine. - Quo gradu et quali successu in Africa militaverit. - Quid de illo tunc senserit S. Augustinus.

Primum quod nobis in antiquis auctoribus occurrit Bonifatii facinus id fuisse videtur, a quo viri gloria profecta est. Nam quod Athaulpho Gothorum regi Massiliam obsidenti grave vulnus inflixit procul dubio magno gaudio affecit illius aetatis homines ipsumque amplissimo honore auxit.

Anno 413 multa pericula occidentali imperio imminebant. Frumenti subvectione interclusa Heraclianus, proconsul Africae et huius ipsius anni consul, seditionem movens multis copiis in Italiam invaserat. Qui cum grandi caede profligatus esset, nondum tamen salvae erant imperii res. Gothi enim, quibus nuperrime a Constantio sedes in Aquitania assignatae erant, indignantes forsân, quod frumentum promissum sibi datum non erat, atque cupientes ex fortuna rei publicae adversa sibi quaestum facere, rebellaverunt et in orientales regiones profecti sunt. Narbone autumnali tempore expugnata Massiliam obsidione clausurunt¹⁾. Non constat quidem, utrum in animo habuerint usque Ravennam et Romam progredi, an meliores in Gallia tantum habitationes occupare intenderint, attamen dubitare non possumus, quin Italiae incolis maximus fuerit timor, ne novae rapinae, novae vastationes instarent. Nec multo minus illis futurum erat periculum, si Gothi Galliae portus capturi erant, nam, cum nulla fere in occidentalibus regni partibus inveniretur classis, quae Italiae et Africae praesidio esset, verendum erat, ne brevi barbari mare totum navibus tenerent ac libere omnes provincias spoliare possent.

Graves ergo calamitates instabant. At continuo fortuna mutata est: Athaulpho rege ante Massiliae portas Bonifatii manu sauciato Gothi

¹⁾ Stein, *Gesch. des spätröm. Reiches* I, p. 403; Seeck, *Gesch. des Untergangs* VI, p. 53-54.

recesserunt. Hoc factum apud omnes Romanos maximam militis virtuti attulisse gloriam per se iam facile intellegitur et luce clarius patet ex hoc, quod solus hanc rem tradidit scriptor orientalis, Olympiodorus Thebanus, praesertim cum Bonifatii facinus hic commemoraverit, antequam ad summam in re militari auctoritatem ille pervenit. His autem verbis Bonifatii virtutem gloriamque praedicavit:

(Ἀδάουλος) ἔνθα πληγείς, Βονηφατίου τοῦ γενναιοτάτου βαλόντος, καὶ μόλις τὸν θάνατον διαφυγών, εἰς τὰς οἰκείας ὑπεχώρησε σκηνάς, τὴν πόλιν ἐν εὐθυμίᾳ λιπών, καὶ δι' ἐπαίνων καὶ εὐφημίας ποιουμένην Βονηφάτιον¹⁾.

Quaenam antea gesserit Massiliae liberator prorsus nescimus. Nomen indicare videtur eum Christianis parentibus ortum esse. Affirmatur certe in Thesaurο Linguae Latinae hoc nomen Christianis tantum proprium fuisse²⁾. Huic tamen sententiae repugnare opinor nominis significationem a Christiano sensu abhorrentem; nam eius vis non est „qui bonum faciat“, sed „qui bono fato sit“. Non enim scribebatur „Bonifacius“, ut multi tradunt libri manuscripti, sed „Bonifatius“. Revera apud Graecos legimus Βονιφάτιος aut Βονηφάτιος et in inscriptionibus fere semper invenimus „Bonifatius“, raro „Bonifatius“, numquam „Bonifacius“³⁾. Utcumque hoc est, certo constat — ut mox ex S. Augustini epistulis evidenter apparebit — Bonifatium ipsum Christianum fuisse.

Nonnullas quoque res de Bonifatii origine nobis docent epistolae falsae de quibus supra scripsimus. „Thrax natus vix Scytham evasi“, ita Bonifatium loquentem faciunt et paulo inferius in eadem epistula „barbarum“ se vocat ipse⁴⁾. Non est quod dubitemus quae hisce disci-

¹⁾ fr. 21, F.H.G. IV, p. 61.

²⁾ *Thesaurus Linguae Latinae* Vol. II, Lipsiae 1900-1906, col. 2072.

³⁾ Duae tantum inscriptiones excipiendae videntur: C.I.L. IX, 3512 et C.I.L. VIII, 898. Prior certe nobis incommodo non est, cum eam mutaverit quadratarius secundus (ut in ipso Corpore notatur). Altera autem non iam exstat, sed descripta est in libro „*Diario de Tunez*“, quem saeculo XVIII composuit Ximenez (de quo cf. C.I.L. VIII, p. XXIV). Et male quidem accidit, quod haec ipsa, reperta in Zaghouan in finibus provinciae proconsularis, sine dubio ad nostrum Bonifatium pertinet. Haec enim habet:

FELICI HUIUS URBIS RESTAURATORI COM
BONIFACIO DOMITORI V · C · F

Sententiam nostram labefactare ne haec quidem potest, cum valde incertum sit, an non Ximenez iste, qui parum accurate exempla fecisse dicatur (C.I.L. VIII, p. XXIV), eam recte nobis tradiderit. Equidem opinor eum nominis formam accommodasse ad suae aetatis scribendi rationem.

⁴⁾ ep. X.

mus. At fortasse mirum putet aliquis barbarum e Thracia oriundum nomen habuisse tam Latinum. Quod tamen non miretur, si sciat illo tempore et multo post provinciam Thraciam et praesertim barbaros in ea habitantes Latina lingua imbutos fuisse¹⁾. Quo etiam facilius intellegitur Thracem virum, etsi orientali regno subiectum, militavisse in occidentalibus partibus. Denique certo constat permultos e Thraciae barbaris, utpote qui essent valde bellicosi, in Romanis copiis stipendia meruisse²⁾.

Quo gradu militaverit Bonifatius, cum ante Massiliam tam fortem se praestitit, plane ignoramus. Si vero suspicor eum fuisse militem gregarium, huic opinioni certo non repugnat quod postea summam in re militari auctoritatem adeptus est, cum manifestum sit persaepe illis temporibus ab infimo ad summum in exercitu locum milites ascendisse³⁾. Ceterum dubium non est, quin res gloriose gestae ei ad altiora munera aditum recluderint. Verum argumentis hoc firmare non possum. Immo plane ignoramus, quid egerit Bonifatius per tres annos, qui secuti sunt Massiliae obsidionem. Eum autem anno 417, in quo commorantem in Africa invenimus, magna praeditum fuisse potestate militari comperit habemus ex epistula S. Augustini hoc anno ad illum data (ep. 185).

Est epistula haec tam prolixa, ut S. Augustinus *Retractationes* scribens in librorum indicem eam receperit, nomen tribuens „*Liber de correctione Donatistarum*“⁴⁾. Verum, etsi longae sunt litterae, pauca

¹⁾ „Es ist eine bekannte Tatsache, dass im Südlichen Mörien und Thrakien die Romanisierung unablässig weiterging und dass erst die slavische Invasion eine vollständige Romanisierung dieser Gegenden verhindert hat“. H. Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprachen im Oströmischen Reich*, Helsingfors 1935, p. 129. Zilliacci argumentis addi potest, quod Nicetas, Remesianae episcopus, qui Latine tantum opera sua scripsit, evangelizavit Thraciae barbaros; cf. Bardenhewer, *Gesch. der Altkirchl. Lit.* III, p. 598-599.

²⁾ „Thracia maximos habens viros et fortes in bello. Propter quod et frequenter inde milites tolluntur“. *Expositio totius mundi* 50 (A. Riese, *Geographi Latini Minores*, Heilbronn 1878, p. 117). Quarto aut quinto saeculo post Chr. haec scripta sunt. cf. M. Schanz, *Geschichte der Römischen Litteratur*, IV. Teil, 2. Hälfte, München 1920, p. 125.

³⁾ Grosse, *Militärsgeschichte*, p. 196.

⁴⁾ „Eodem tempore scripsi etiam librum de correctione Donatistarum propter eos, qui nolebant illos legibus imperialibus corrigi. Hic liber sic incipit: Laudo et gratulor et admiror“. *S. Aureli Augustini Retractationum libri II*, rec. P. Knoell, C.S.E.L. 36, Vindobonae 1902, lib. II cap. 48. Eo quod in libro *Retractationum* epistolae fit mentio, nobis datur facultas eam referendi ad certum annum. Etenim S. Augustino ipso teste eodem tempore scripta est ac liber de Gestis Pelagii, quem anno 417 confectum esse constat; de qua re cf. S. Zarb, *Chronologia operum S. Augustini*, p. 64.

tantum de Bonifatii rebus nobis indicant. Litterarum occasio ex eo provenisse videtur, quod Bonifatius a S. Augustino quaesierat, quidnam interesset inter Arianorum et Donatistarum errorem¹⁾). Dicat aliquis quaestionem esse singularem nec magnam opinionem praebentem de quaerentis eruditione. Attamen, quae huius quaestionis causa fuerit, ipsius episcopi verbis facile intellegitur.

„Aliquando autem, inquit, nonnulli ex ipsis (i.e. Donatistis) volentes sibi Gothos conciliare, quando vident eos aliquid posse, dicunt hoc se credere quod et illi credunt”²⁾).

Alio autem in loco comperimus Bonifatium praepositum esse foederatis³⁾), inter quos cum multi essent Gothi, mirum non est talem difficultatem ei ortam esse.

Hipponiensis vero episcopus, postquam ad quaestionem respondit, multo largius de Donatismo disserit, exponens in primis, ob quas rationes ecclesia in oppugnanda haeresi utatur rei publicae auxilio. Nempe Africani episcopi, cum primo recusavissent ne imperatorum auctoritate uterentur, qua ad unitatem fidei coercerentur Donatistae, postea probaverunt leges, quae poenis gravissimis haereticos ad ecclesiam redigerent⁴⁾). Mutatum hoc consilium fuse defendit episcopus. Quod vero hoc loco certe non fecisset, nisi speravisset Bonifatii militarem potestatem multum valituram esse ad reducendos haereticos et ad ecclesiae res promovendas. Iure ergo concludimus magnam iam his temporibus fuisse Bonifatii auctoritatem.

At nondum ei impositum erat summum omnium in provincia copiarum imperium. Coniunctum enim hoc erat cum Africae comitis muniis, quibus ante annum 422 non insignitus esse videtur Bonifatius. Tribuni militaris tamen potestate sine dubio iam tunc ornatum credere licet; certe scimus iam antequam in Italiam profectus est — de qua re in sequenti capite sermo erit — hunc gradum tenuisse Bonifatium⁵⁾). Tribunorum autem plerumque erant maiora militaria munera: praeerant legionibus, eorumque imperio castella subdebantur⁶⁾).

Praeterea nobis aperit S. Augustini epistula in vero bello versatum

¹⁾ ep. 185 I, 1: „... ut ego breviter insinuem dilectioni tuae, inter Arianorum et Donatistarum quid intersit errorem...”

²⁾ ep. 185, I, 1.

³⁾ ep. 220, 7. cf. p. 25.

⁴⁾ P. Batiffol, *Le Catholicisme de Saint Augustin*, 4e éd., Paris 1929, p. 184 sqq., p. 277 sqq.

⁵⁾ ep. 220, 7. cf. p. 25.

⁶⁾ Cagnat, *L'armée Romaine d'Afrique*, p. 737, p. 745.

esse Bonifatium, cum eum laudet episcopus

„....quod inter curas bellorum et armorum vehementer desideras ea nosse quae Dei sunt”¹⁾).

Bellum vero a Romanis in Africa gestum cum nullum huic anno proprium memoretur, aliud procul dubio hic non indicatur, nisi id, quod a Romanis sine intermissione gerebatur contra Africae barbaros. Pax enim Romana in Africa numquam plene et perfecte constituta est, cum barbarae gentes, quae a militibus fusae atque fugatae in deserti oras se receperant, numquam oppressae essent et assidue in provinciam irrumperent²⁾. In quorum coercitione tunc occupatum fuisse Bonifatium ex illis S. Augustini verbis satis apparet. Quod nobis confirmatur si animadvertimus ex eadem epistula detegi posse locum, in quo illo tempore morabatur.

S. Augustinus enim, suadens ut legat Breviarium de Collatione, in quo libello ipse acta synodi, anno 411 a Catholicis et Donatistis habitae, comprehendit, hortatur ut hoc petat ab episcopo quodam Optato:

„....quod credo habere fratrem et coepiscopum meum Optatum, aut, si non habet, potest facillime accipere de ecclesia Sitifensi”³⁾).

In episcoporum autem indiculis quos publicavit Mesnage, unus tantum Optatus episcopus, qui illo tempore fuit, invenitur: est Optatus episcopus Vescerae (aut, ut multi libri manuscripti habent, Bescerae), cuius nomen invenitur inter eos qui aderant in synodo anni 411⁴⁾. Ergo Vescerae aut saltem prope Vesceram tunc in castris erat Bonifatius. Quod oppidum etiam hodie multi momenti esse ad defendendos Africae limites constat⁵⁾. Tum ibi Romanorum erat castellum. 25 K.M. ad meridiem in Gemellarum oppido⁶⁾, in quo „praepositus limitis” habitabat, unus ex sedecim ducibus, qui sub Africae comite praeerant militibus limitem custodientibus⁷⁾. Scimus hoc munus a tri-

¹⁾ ep. 185, I, 1.

²⁾ Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, p. 98.

³⁾ ep. 185, II, 6.

⁴⁾ J. Mesnage, *L'Afrique Chrétienne*, p. 262. Si quis obliat Vesceram longius a Sitifi (fere 150 K.M.), quam ut Optatus a Sitifensi episcopo Breviarii exemplar petere posset, respondendum videtur Sitifem tamen fuisse propiorem locum, in quo insignior ecclesia inveniretur. Hippo Regius duplici spatio aberat.

⁵⁾ Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, p. 575.

⁶⁾ Huius castelli effossae sunt reliquiae. cf. Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, p. 600.

⁷⁾ Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, p. 751.

bunis exercitum esse¹⁾), quare haud scio an Bonifatius hoc tempore limitis Gemellensis fuerit praepositus.

Haec tantum ex longissima S. Augustini epistula de Bonifatii in Africa militia colligere possumus. Plura vero, praesertim de rerum gestarum successu et fama nos docent aliae eiusdem episcopi epistulae atque Olympiodori fragmenta.

Fere eodem tempore ac epistula 185 suspicamur scriptam esse epistulam 189, quae data est, cum Faustus quidam — de quo nihil aliud novimus — postquam litteras ad Bonifatium deferendas suscepit, S. Augustino significavisset eum amico suo gratum facturum esse, si aliquid scriberet ad illius aedificationem.

„Iam rescripseram caritati tuae, ita incipit episcopus, sed cum epistulae dirigendae occasio quaereretur, supervenit dilectissimus filius meus Faustus pergens ad eximietatem tuam. Qui cum ipsas litteras, quas iam feceram, accepisset tuae benevolentiae perferendas, suggessit mihi multum te desiderare, ut aliquid tibi scriberem, quod te aedificet ad sempiternam salutem, cuius tibi spes in Christo Iesu domino nostro”²⁾).

Fausto petenti S. Augustinus satisfecit. Attamen disserens in universum de militum virtutibus et vitiis, de Bonifatio ipso perpauca nobis enuntiat, nisi quod vocans illum „dominum eximium et merito insignem atque honorabilem filium”³⁾ denuo nobis indicat, quam magna frueretur ille auctoritate. Ipsis verbis denique confirmat barbaris impugnandis Bonifatium intentum esse.

„Alii ergo pro vobis orando pugnant contra invisibiles inimicos, vos pro eis pugnando laboratis contra visibiles barbaros”⁴⁾).

Iam in hac epistula significatum videre possumus, quantopere de Bonifatii militari actione laetaretur provincia neque minus ipse S. Augustinus :

¹⁾ ibid. p. 745-746.

²⁾ ep. 189, 1. Prior illa, de qua loquitur, epistula fortasse est ep. 185. Quod tamen incertum est, praesertim cum et aliam noverimus, quae eodem tempore scripta esse possit, cuius fragmentum nuper edidit Goldbacher (cf. p. 26). Ex eo quod S. Augustinus magnopere laudat Bonifatii mores, facile intellegitur epistulam scriptam esse antequam in Italiam hic navigavit, cum posthac mores eius haud potuerit probare episcopus. Scripta est quoque antequam Tubunis cum S. Augustino Alypioque convenit Bonifatius (cf. p. 25), quia tunc iam mortua erat huius uxor, quam hanc epistulam dictans adhuc vivere scivit S. Augustinus, cum scriberet: „Ornet mores tuos pudicitia coniugalibus” (ep. 189, 7).

³⁾ in inscriptione atque bis in ipsa epistula.

⁴⁾ ep. 189, 5.

„Et in his quidem bene studiosum te esse cognovi et fama tua multum delector multumque tibi in domino gratulor, ita ut haec epistula magis tibi sit speculum ubi qualis sis videas, quam ubi discas qualis esse debeas”¹⁾).

Verum de rebus a Bonifatio in Africa magnifice gestis ac de fama quam his meruerit alia manifestiora habemus testimonia. In primis ex iis, quae narrat Olympiodorus Thebanus, certo scimus Bonifatium fuisse audacem, magnanimum atque iustum militem, qui mirabili in provincia fama florebat. Tanto notabilior vero est Olympiodori laudatio, quanto longius eiusdem aetatis hic scriptor aberat a regionibus in quibus Bonifatius factis suis excellebat. En praeconium ab Aegypto conscriptum :

“Οτι Βονηφάτιος ἀνὴρ ἦν ἡρωϊκὸς καὶ κατὰ πολλῶν πολλάκις βαρβάρων ἡρίστευσεν, ἄλλοτε μὲν σὺν ὀλίγοις ἐπερχόμενος, ἄλλοτε δὲ καὶ σὺν πλείοσιν, ἐνίοτε δὲ καὶ μονομαχῶν. καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, παντὶ τρόπῳ πολλῶν βαρβάρων καὶ διαφόρων ἔθνων ἀπήλλαξε τὴν Ἀφρικὴν. ἦν δὲ καὶ δικαιοσύνης ἐραστὴς καὶ χρημάτων κρείττων²⁾).

Nemo negabit eximiam esse laudationem, ostendentem Bonifatii famam etiam extra Africae fines vulgatam esse. Atque etiam clarius puto apparere, quam longe lateque illius nomen vagaret, ex hac narratione quam idem scriptor nobis tradidit :

Ἐπράχθη δὲ αὐτῷ καὶ τι τοιοῦτον· ἀνὴρ τις ἄγροικος, ἔχων ἀνθοῦσαν γυναῖκα τὴν ὥραν, ὑπὸ τινος τῶν συμμάχων βαρβάρων ἐμοιχεύετο· δεῖται τοιγαροῦν Βονηφατίου, τὴν ὕβριν ὀλοφυρόμενος. ὁ δὲ Βονηφάτιος μαθὼν τὸ διάστημα τοῦ τόπου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγροῦ ἐν ᾧ τὰ τῆς μοιχείας ἐπράττετο, τὸν μὲν ἰκέτην τέως ἀπέπεμπε, προστάξας πάλιν τῇ ἐξῆς αὐτῷ προσελθεῖν· ὁψίας δὲ λαθὼν ἅπαντας, καὶ ἐπὶ τὸν ἀγρὸν ἐλάσας, ἐβδομήκοντα διιστάμενον σταδίοις, καὶ εὐρὼν τὸν βάρβαρον τῇ μοιχευομένῃ συγκαθεύδοντα, τέμνει τε αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καὶ δι’ αὐτῆς ὑποστρέφει νυκτός. προσελθόντι δὲ κατὰ τὸ πρόσταγμα εἰς τὴν αὖριον τῷ ἀνδρὶ ἐπιδίδωσι τοῦ βαρβάρου τὴν κεφαλὴν διαπυνθανόμενος εἰ ἐπιγινώσκοι αὐτήν. ὁ δὲ τοῖς παροῦσιν ἅμα καταπλαγείς καὶ ἀμηχανήσας, ἔπειτα ἐπιγνοὺς καὶ πολλὰ τῆς δικαιοσύνης εὐχαριστήσας, σὺν χαρᾷ ἀπῆει³⁾).

Clarissimum fuisse virum, de quo talia facta per totum Romanum orbem divulgabantur, quis neget? Atque mirifica profecto virtute fuit dux, qui in tam dissita regione militans tantam apud omnes imperii

¹⁾ ep. 189, 8.

²⁾ fr. 42, F.H.G. IV, p. 62.

³⁾ ibid.

cives famam adeptus erat. Ceterum, revera meritam fuisse gloriam, qua vir bellator gaudebatur, eiusdem S. Augustini verba luculenter ostendunt. In epistula multis annis post scripta, qua Africae comiti exprobravit, quod tam neglegens esset in reprimendis barbarorum incursionibus, ut impune hi vastarent raperentque, ante oculos illi posuit, quam diligens strenuusque olim fuisset in defendenda provincia.

„Quis autem crederet, ita pergit, quis autem timeret, Bonifatio domesticorum et Africae comite in Africa constituto cum tam magno exercitu et potestate, qui tribunus cum paucis foederatis omnes ipsas gentes expugnando et terrendo pacaverat, nunc tantum fuisse barbaros ausuros, tantum progressuros, tanta vastaturos, tanta rapturos, tanta loca quae plena populis fuerant deserta facturos? Qui non dicebant, quandocumque tu comitivam sumeres potestatem, Afros barbaros non solum domitos sed etiam tributarios futuros Romanae rei publicae?”¹⁾

Optime quadrat hoc S. Augustini testimonium ad Olympiodori encomia. Asseverat uterque Africam a barbarorum invasione plene liberatam esse atque nulli alii rei hoctribuendum esse nisi Bonifatii virtuti studioque. Concedendum quidem est minime idoneam fuisse provinciae defensionem, quando in unius viri actione omnis incolarum salus posita erat; non minor tamen, immo eo maior laus debebatur illi viro, qui suo ardore, sua fortitudine tam prosperum pugnae exitum assecutus erat.

Est in epistula S. Augustini memorata et alius locus, ex quo evidenter apparet, quanti episcopus aestimaverit Bonifatii cum militis artem tum hominis virtutem. Vehementer enim comitem incusans de moribus corruptis, de officiis praetermissis, de orthodoxia laesa, ei in memoriam revocat pristinae vitae probitatem:

„Audi ergo me, immo Dominum Deum nostrum, per ministerium infirmitatis meae; recale qualis fueris adhuc in corpore constituta religiosae memoriae priore coniuge tua et recenti eius obitu quo modo tibi vanitas saeculi huius horruerit et quo modo concupieris servitutem Dei. Nos novimus, nos testes sumus, quid nobiscum apud Tubunas²⁾ de animo et voluntate tua fueris conlocutus. Soli tecum eram ego et frater Alypius. Non enim existimo tantum valuisse terrenas curas quibus impletus es, ut hoc de memoria tua penitus

¹⁾ ep. 220, 7.

²⁾ Notetur et Tubunas prope provinciae limitem sitam fuisse. A Vescera fere 50 K.M. a fuit.

delere potuerint. Nempe omnes actus publicos quibus occupatus eras, relinquere cupiebas et te in otium sanctum conferre atque in ea vita vivere, in qua servi Dei monachi vivunt. Ut autem non faceres, quid te revocavit, nisi quia considerasti ostendentibus nobis, quantum prodesset Christi ecclesiis quod agebas, si ea sola intentione ageres, ut defensae ab infestationibus barbarorum quietam et tranquillam vitam agerent, sicut dicit apostolus, in omni pietate et castitate, tu autem nihil ex hoc mundo quaereris nisi ea quae necessaria essent huic vitae sustentandae tuae ac tuorum, accinctus balteo castissimae continentiae et inter arma corporalia spiritualibus armis tutius fortiusque munitus" ¹⁾).

Fatendum est episcopo valde persuasum fuisse Africam carere non posse Bonifatii tutela, cum ausus sit a monasterio eum detrahare, ut consuleret ecclesiarum securitati. Nec paulum confidebat tribuni probitate, cum mallet periculis vitae militaris eum obiicere, qui ipse in vitae monasticae solitudinem confugere voluisset. Potuitne porro pristinae vitae virum admonere, nisi constaret hanc vitam revera honestam fuisse?

Credendum est ergo illam, quam Olympiodorus duci ascripsit integritatem provenisse ex sincera virtute et animo vere Christiano. Quin etiam apostolica, ut ita dicam, studia in illo detexit S. Augustinus. In parvo enim epistolae fragmento, quod repperit Goldbacher, sic amicuum suum laudat:

„Valde mihi gratum est, quod inter occupationes bellicas²⁾ curam quoque religionis habere non neglegis et homines in dispersione ac divisione constitutos ad viam salutis et pacis revocari desideras" ³⁾).

His omnibus rite perpensis plane reprobanda videtur sententia illustrissimi viri Bury censentis miram bellatoris probitatem fictam simulatamque fuisse: „It had been, ita Bury, a notable part of his policy, since he assumed the military command in Africa, to exhibit deep devotion to the Church and cooperate cordially with the bishops. He ingratiated himself with Augustine, the bishop of Hippo, and a letter of Augustine casts some welcome though dim light on the highly am-

¹⁾ ep. 220, 3.

²⁾ Goldbacher probavit lectionem libri manuscripti, qui habet: „villicas". Cum vero prima manus scripserit „vellicas", nostra lectio, quae ob Bonifatii munus multo veri similior est, praeoptanda videtur.

³⁾ ep. 185 A.

biguous behaviour of the count in these fateful years. Notwithstanding his professions of orthodox zeal and hypocritical pretence that he longed to retire into monastic life, Boniface took as his second wife an Arian lady, and allowed his daughter to be baptized into the Arian communion" ¹⁾). Nullo iure Bury hoc loco, ut probaret Bonifatii perfidiam, teste usus est S. Augustino, cum ipse episcopus accuset comitem de proposito deserto, minime vero de proposito ficto. An putat eruditissimus hic professor, in diiudicanda hominis mente facillime erravisse episcopos vitae usu apprime doctos? Neque necessario concluditur Bonifatium fallaci fuisse mente ex eo, quod is, qui primo boni viri speciem prae se tulit, postea — atque notetur id S. Augustino ipso teste postea tantum factum esse — tam improbum se praebuit. Num pravi quos posteriore tempore amplexus est mores Bonifatius redarguunt pristinam hominis probitatem? ²⁾ Immo vero quod repente et ex improviso vitam mutavit optime congruit cum vehementi viri ingenio. Nempe pleraque sunt, quae produnt naturae eius agilitatem. Quod tam violenta erat fortitudo, qua in singulari potissimum certamine utebatur, quod uxore mortua statim monachus fieri statuit, quod, si credere licet falsis epistulis, nimis severe interdum puniebat ³⁾), ex his colligimus eum habuisse animum, qui facillime moveretur. In homine autem tam praecipiti, tam inconsulto, bene intellegitur inexpectata morum mutatio.

Dubitandum ergo non est, quin Bonifatius tribunus fuerit miles fortis et iustus ac verus Christianus. Iure S. Augustinus ei confidebat, nec eius fuit culpa, quod haec fiducia mox decepta est. Attamen non temerarie opinamur, episcopum senem crudeli posthac cruciatum esse dolore, quod ipse, Bonifatium de monasterio ingrediendo detinens, aliquo modo causa fuisset multarum miseriarum, quibus ambitiosus iste et inconsideratus barbarus Africae provinciam affligeret.

¹⁾ Bury, *History of the Later Roman Empire*, I p. 245.

²⁾ Multo prudentius de hac re iudicavit Freeman scribens (*Western Europe in the Fifth Century*, p. 357): „The picture drawn by Augustine is a very natural one; Boniface appears as one of the many men, whose early days were their best”.

³⁾ ep. II, VIII.

CAPUT III

Quo tempore et qua de causa in Italia commoratus sit Bonifatius. - De contentione Castinum inter et Bonifatium orta. - De altero matrimonio.

Quam diu in Africa tunc militaverit Bonifatius ignoramus. Haud dubie ex iis, quae apud S. Augustinum et Olympiodorum de felici rerum gestarum successu repperimus, colligendum est eum per nonnullos dumtaxat annos contra barbaros ibi pugnasse. Certum est quoque post annum 413 eum advenisse — quoniam autumnali huius anni tempore adhuc in Gallia bellavit — anno autem 417, cum epistulam ad eum dedit S. Augustinus, iam in Africa fuisse, sed non apparet, quando inde profectus sit. Nam etsi comperiemus anno 421 aut 422 in Italia illum versatum esse, non cognoscimus, quo tempore eo se contulerit, cum apud auctores nihil aliud referatur, nisi qua ratione haec Bonifatii in Italia commoratio terminata sit. Haec enim in Prosperi et Hydatii annalibus inveniuntur:

Prosper (ad annum 422):

„Hoc tempore exercitus ad Hispanias contra Wandalos missus est, cui Castinus dux fuit. Qui Bonifatium virum bellicis artibus satis clarum inepto et iniurioso imperio ab expeditionis suae societate avertit. Nam ille periculosum atque indignum ratus eum sequi, quem discordem superbientemque expertus esset, celeriter se ad Portum Urbis atque inde ad Africam proripuit. Idque rei publicae multorum laborum et malorum sequentium initium fuit”¹⁾.

Hydatius (ad annum 421):

„Castinus magister militum cum magna manu et auxiliis Gothorum bellum in Baetica Vandalis infert. Quos cum ad inopiam vi obsidionis artaret, adeo ut se tradere iam pararent, inconsulte publico certamine confligens auxiliorum fraude deceptus ad Tarraconem

¹⁾ Prosper 1278, Chron. Min. I, p. 496.

victus effugit. Bonifatius palatium deserens Africam invadit" ¹⁾).

Imprimis notemus annos, qui factis ascribuntur, in duobus chronico-
rum libris differre, cum ea, quae Prosper ad annum 422 contulit ab
Hydatio sub anno 421 posita sint. Dubitationem autem exinde ortam
removere posse videmur, suspicantes Hydatium in errorem inductum
esse eo quod in morte quoque Constantii indicanda erravit, quam non
in anno 421, sed in anno 420 posuit ²⁾).

Historiae a chronographis narratae caput est, ante aut forsitan inter
expeditionem contra Vandalos factam contentionem exarsisse inter Cas-
tinum magistrum militum et Bonifatium, qua accidit, ut hic in Africam
se proriperet.

De hac ipsa contentione agitur quoque in falsis S. Augustini et
Bonifatii epistulis. Fingitur in illis Bonifatius scribens ad S. Augustinum,
postquam Castinus, ob susceptam Iohannis usurpatoris causam ex Italia
depulsus, confugit in Africam, ut ibi Bonifatii praesidio se permetteret.
Cuius epistula haec habet:

„Castinus ille, privatus ex consule, vitae meae ac nominis, omni-
bus ut notum est, persecutor, peiores committens ac fingens fac-
tiones, quasi mearum a me gestarum immemor donationum, Italia
fugiens, meis se in Africa defensionibus tradidit committendum.
Omitto, beatissime pater, olim mihi ab eodem ingestas miserias,
ostensa pericula; fugiens eum nunc usque vivo. Thrax natus, vix
Scytham evasi, duravi invidio sub consule miles. Sed divina poten-
tia, quae novit planare sublimia, et altius elevare prostrata, fecit de
superbo quod voluit, et hostem meum, me quieto, victoria mihi, qua
novit, addixit. Sufficit pro funere viri tanta deiectio; adoravit sara-
cam chlamys, timuit senator barbarum caput, tremuit militem dux" ³⁾).

Postulat deinde, ut Castinus iuramento affirmet nullam se in animo
habere perfidiam. Cui S. Augustinus ita respondit:

„Vir illustrissimus Castinus sacramento se prodidit, quod sit ab
omni culpa et erroribus alienus. Quem tibi, ut dicit, foederatus ille
Sonia, adhuc te in palatio posito, falsis suggestionibus concitabat.
Sed ne totum, quod tunc agebatur, mittatur in medium, detur pro-
ximitati compendium" ⁴⁾).

Ad indulgentiam denique hortatur episcopus.

¹⁾ Hydatius 77, Chron. Min. II, p. 20.

²⁾ Hydatius 76, Chron. Min. II, p. 20; cf. Seeck, *Gesch. des Untergangs VI*,
Anhang, p. 399.

³⁾ ep. X.

⁴⁾ ep. XI.

Haec tantum nobis praesto sunt ad inquirendum, quae proxime post militiam in Africa factam Bonifatius acciderint. Perpauca quidem sunt et, — quod saepe fit in horum temporum historia — plures nobis affuerunt quaestiones quam solvunt. Quarum plerisque nos respondere non poterimus nisi per coniecturas. At solatium nobis est, quod quaestionibus et coniecturis etsi non augetur scientia, tamen, ut ita dicam, alitur et vitam propagat!

Ac primum probabili tantum coniectura assequi possumus, quo munere in Italia functus sit Bonifatius. Notetur non solum apud Hydatium inveniri: „palatium deserens Africam invadit“, sed etiam secundum fictam quam memoravimus epistolam ducem fuisse „in palatio constitutum“. Ex quibus fortasse intellegi potest in aula imperatorum officium habuisse Bonifatium, quod, utpote insignis militis, aliud fuisse non potest nisi scholarum palatarum imperium. Erant enim „scholares“ veri imperatorum custodes, intra palatii muros excubias agentes; quinque eorum erant turmae, quingenos viros continentes, quarum cuique tribunus praeerat¹⁾. Hi tribuni, quamquam, ut aulae imperatoriae ministri, non magistri militum, sed magistri officiorum potestati subiecti erant, insignem dignitatis et auctoritatis gradum in Romano exercitu tenebant²⁾. Quare facile conicias Bonifatium, ut ducem bene meritum, in amplissimum hunc ordinem promotum esse.

At dubito, an non ex illis verbis „palatium deserens“, „in palatio constitutum“ necessario sequatur Bonifatium in aula imperatorum versatum esse, cum in aliis chronicorum locis per „palatium“ nil nisi Ravennam indicari videatur³⁾. Attamen potest et alterum argumentum adduci, quo probetur Bonifatium scholarium tribunum fuisse. Nempe ex S. Augustini epistula multo posterius scripta scimus illum, cum postea in Africa commorabatur, comitis domesticorum dignitatem gessisse⁴⁾. Atqui constat comitem domesticorum plerumque ex scholarum palatarum tribunis electum esse⁵⁾. Quam ob rem veri simile videtur Bonifatium quoque, cum Ravennae erat, hoc tribuni munere functum esse. Quod vero designatus est, ut interesset expeditioni in Vandalos dirigendae, coniecturae nostrae non repugnat, cum certum sit scholarum

¹⁾ Grosse, *Militärsgeschichte*, p. 93-94.

²⁾ *ibid.* p. 95.

³⁾ cf. Hydatius 99, Chron. Min. II, p. 22: „Bonifatius . . . in Italiam ad palatium redit.“ *Ibid.*: „Sebastianus . . . de palatio superatus expellitur“.

⁴⁾ ep. 220, 7. cf. p. 25.

⁵⁾ O. Seeck, *Comes Domesticorum*, P.W. IV, 648.

militibus saepe aliorum numerorum imperium demandatum esse¹⁾).

Ipsa autem contentio, quae Bonifatium ab expeditione avertit, breviter tantum et obscure ab auctoribus exponitur. Castinum fuisse magistrum militum Hydatius testatur, quo titulo sine dubio designare intendit magistrum utriusque militiae, qui dux praeerat omnibus imperii occidentalis copiis. Haud dudum hac auctoritate tunc ornatus erat Castinus, cum ante duos aut tres annos bellum agens in Francos adhuc comes esset domesticorum²⁾). Ceterum de hominis vita priore nihil novimus³⁾). Credendum est Castinum, quippe qui esset magister militum, habuisse in expeditione summam imperii, Bonifatii vero curis mandatam esse partem quandam exercitus. Dissensionis causam fuisse Castini „ineptum et iniuriosum imperium” Prosper auctor est, in quo animadvertas chronographum evidenter causam suscepisse Bonifatii, etiamsi concedere videtur virum per ea, quae postea gessit, multa damna imperio attulisse. Dubium non est, quin hoc eius iudicium aliqua ratione reddat vulgi de hac re opinionem, praesertim cum credere liceat scriptorem ex rumoribus tantum, quos fama ad Galliam perduxerat, harum rerum notitiam hausisse.

Prosperi narratis optime conveniunt quae in allata ep. X de ducum contentione indicantur, cum ibi Bonifatius queratur „olim ab eodem ingestas miseras, ostensa pericula”. Quin etiam plura nos docere videtur epistularum compositor, quippe qui significet Bonifatium a Castino accusatum esse quod coniuravisset — in imperatorem puto, aut fortasse in ipsum Castinum. Hoc enim intellego ex eo quod Bonifatium scribentem facit: „Castinus ille . . . peiores committens ac fingens factiones” (ubi „ac” est comparationis particula!). Per factiones commissas certo indicatur Castini in reprimenda Iohannis seditione negligentia⁴⁾), factiones vero fictae, consideratis omnibus quae sequuntur, aliae esse non

¹⁾ Grosse, *Militärgeschichte*, p. 95.

²⁾ Gregorius Turonensis, *Historia Francorum* II, 9. cf. Seeck, *Gesch. des Unter-gangs* VI, Anhang, p. 400.

³⁾ Nullo iure ex ep. X: „. . . vix Scytham evasi” conclusit Seeck (P.W. III, 1761) Castinum fuisse Scytham, cum multo probabilius existimetur hoc nomine indicari Sigis-vultum Gothum (de quo infra p. 43). Etenim contumeliae causa illis temporibus Gothi vocabantur Scythae. Cf. *Pauli Orosii historiarum adversus paganos libri VII*, rec. C. Zangemeister, C.S.E.L. 5, Vindobonae, 1882, VII, 37: „Itaque ineffabili iudicio Dei factum est, uti . . . duo tunc Gothorum populi cum duobus potentissimis regibus suis per Romanas provincias baccharentur; quorum unus Christianus, propiorque Romano, . . . alius paganus, barbarus et vere Scythae”.

⁴⁾ cf. p. 42.

possunt, nisi de Bonifatio fictae. Quas suspiciones, ut sequens epistula significat, Soniae cuiusdam foederati „falsis suggestionibus” tribuisse videtur Castinus¹⁾.

Quaeri denique potest, quaenam huius discordiae remotiores fuerint rationes, aliis verbis: nonne veriores affuerint contentionis causae quam Castini suspiciones — si sincerae aestimentur — aut militis cuiusdam falsae criminationes.

Imprimis non multa opus est sagacitate, ut coniicias Castinum tamquam gravissimum suae auctoritatis aemulum assidue metuisse fortissimum illum et famosum militem, quem Prosper quoque testatur fuisse „virum bellicis artibus satis clarum”. At praeterea quaeri potest, nonne hic eius timor aliis rationibus nisus sit quam sola Bonifatii fama et ambitione. Adducor enim ut credam hanc ducum dissensionem coniunctam fuisse cum litibus politicis illo tempore in Italia vigentibus²⁾. Nempe aliquo tempore postquam Constantius imperator, qui fuit Gallae Placidiae coniux, mense Septembri anni 421 mortuus est, grave ortum est discidium inter Honorium imperatorem et sororem Placidiam³⁾. Quod discidium non intra palatii muros contentum est, sed tam cives quam milites magnopere conturbavit. Turbulentorum temporum indicium est, quod ab a. d. V Id. Iul. anni 422 usque ad a. d. XV Kal. Iun. anni 423 inveniuntur in documentis quattuor praefecti praetorio per Italiam, et ab a. d. X Kal. Mart. anni 422 usque ad a. d. XIV Kal. Iun. anni 423 tres memorantur comites rerum privatarum⁴⁾. Olympiodorus autem narrat Ravennae multos factos esse tumultus, quod Placidia, cum propter Athaulphi tum propter Constantii matrimonium, multos adhuc

¹⁾ Haud scio an clariorem lucem factis iniiceret epistula, si non corrupta esset librorum manuscriptorum lectio. Nam quod scriptum reperimus: „... quasi mearum a me gestarum immemor donationum” rectum esse nequit. Nec probari potest alia, quam Maurini ex codicibus addunt, lectio: „edatum” pro „donationum”, neque „datum”, quod in duobus codicibus Parisinis ipse inveni (Cod. 14480 et Cod. 1928). Freeman quidem opinatur ibi fuisse Aetii nomen (*Western Europe in the Fifth Century*, p. 331), sed, cum nihil aliud adiungat, prorsus inutilem arbitror talem coniecturam. Sensem quemdam certe obtineas, si pro „donationum” legas „damnationum”, cuius vocis „datum” est fortasse abbreviatio. Nimis vero incerta est talis emendatio, quam ut aliqua argumentatio ea fulciri possit.

²⁾ Cum quibus discordiis primus Castini et Bonifatii historiam connexuit E. Barker in *The Cambridge Medieval History* I, p. 406.

³⁾ Olympiodorus, fr. 40, F.H.G. IV, p. 66.

⁴⁾ O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Stuttgart, 1919, p. 346-348.

habuit barbaros milites¹⁾). Quin etiam dissensio haec non dirempta esse videtur nisi praevalentibus armis (habet enim Olympiodorus: τοῦ ἀδελφοῦ ὑπερισχύσαντος²⁾). Placidia demum victa et in exsilium missa cum liberis Byzantium profecta est.

Haec ipsa quoque contentio remotiores habuisse causas iure existimatur. Nec inepta opinione suspicatur E. Barker hominum animos in his quoque perturbationibus motos esse illis odiis, quae iam diu in barbaros milites fovebant Italiae potissimum incolae³⁾). Nam etiamsi intellegebant ii se ad suos fines defendendos barbarorum auxiliis carere non posse, tamen horum praesentiam horrebant, praesidio diffidebant. Imprimis improbatur, quod barbari summa in exercitu munera adipiscerentur. Barbarorum igitur odium etiam in motibus anni 422 aliquid valuisse non audacter creditur, praesertim cum ipsis barbaris Placidiam fisam esse Olympiodorus auctor sit.

Quidquid id est, non dubitandum videtur, quas partes in illis discidiis secutus sit Bonifatius, quas Castinus. Constat enim Bonifatium semper causam defendisse Placidiae, cum ille solus erga exsulem fidem servaverit eique ex Africa missa pecunia adiuverit⁴⁾). Idem Honorio mortuo eius iura vindicavit⁵⁾ et denique ab ipsa contra Aetium auxilio arcessitus est⁶⁾). Castinum vero posthac Byzantinorum et Iohannis causam contra Placidiam suscepisse certum est⁷⁾).

Ut rem paucis complectar: constat anno 422 post Constantii mortem discordiam viguisse inter Placidiae et Honorii sectatores, constat eodem anno, aut — si Hydatium sequi malis — certe post Constantii mortem, ortam esse contentionem inter Castinum magistrum militum et Bonifatium ducem. Nonne probabile videtur haec duo fuisse connexa atque Bonifatium tunc quoque suscepisse Placidiae partes? Atque si respicis barbarorum in Placidiam studia, nonne suspicari potes in his perturbationibus aliquanti momenti fuisse odia iam diu in barbaros milites flagrantia? Non ignoro has meras esse coniecturas nec validis argumentis firmari

¹⁾ Olympiodorus, fr. 40, F.H.G. IV, p. 66: . . . ὥστε στάσεις μὲν πολλάκις ἐν τῇ Ῥαβέννῃ συστήναι (περιῆν γὰρ κάκεινῃ πλῆθος βαρβάρων ἐκ τῆς πρὸς Ἀδάουλφον συναφείας καὶ ἐκ τῆς πρὸς Κωνσταντίον συζυγίας), καὶ πληγὰς δὲ προελθεῖν ἐξ ἐκατέρου μέρους.

²⁾ ibid.

³⁾ *The Cambridge Medieval History* I, p. 406.

⁴⁾ cf. p. 38.

⁵⁾ cf. p. 42 sqq.

⁶⁾ cf. p. 101 sqq.

⁷⁾ cf. p. 42.

posse. Videtur tamen in epistula falsa, supra memorata, iterum quiddam significari, quod in confirmationem adduci possit. De Castini enim ruina ita scribitur: „Sufficit pro funere viri tanta deiectio.... timuit senator barbarum caput“. Atqui, inquis, si deiectio viri ex eo provenit, quod barbarum timuit, nonne superbia eius recte creditur in eo constitisse, quod barbarum aspernatus sit?

Eo procedit Barker, ut putet dissensionem ex eo profectam esse, quod in designando magistro militum, qui succederet Constantio, alii suffragarentur Castino, alii Bonifatio; in qua re Honorius faveret Castino, Bonifatio Placidia¹⁾). Quae sententia non congruere videtur cum Prosperi verbis, aperte affirmantis Bonifatium, quo tempore orta est dissensio, fuisse Castini magistri militum potestati subiectum et litem natam esse ex iniurioso magistri imperio. Verum nihil impedit, quominus aestimemus Castinum pertimuisse, ne ab alterius factionis studiosis de munere deiiceretur.

Restat, ut quaeramus, utrum armis atque ferro decreta sit haec contentio necne. Cum Olympiodorus asseveret Ravennae ortas esse militum seditiones, Prosper autem plane has sileat, dubito an opinari liceat hos tumultos non factos esse nisi post expeditionem male gestam, et quidem inter eas factiones contrarias, quae iam ante inceptam expeditionem prodierunt.

Mirum profecto non est apud milites ob famam fortitudinemque multum valuisse Bonifatium. Attamen una res magnopere, ni fallor, illustris viri cum opes tum potentiam et ambitionem auxit, matrimonium dico alterum in Italia ab eo contractum. Quam sententiam fusius me illustrare oportet, cum a plerisque, qui de his rebus scripserunt, hoc matrimonium in posterius tempus conferatur. Quos perperam in hac re iudicasse censeo, quoniam is, qui unus inter auctores antiquos matrimonium commemorat, S. Augustinus episcopus, non solum nihil dicit, quod eorum sententiam firmet, sed etiam quaedam habet, quae in diversam opinionem nos adducant.

In epistula enim supra commemorata Bonifatio in memoriam redigit, qualem Tubunis eum viserit, quibus rationibus a monasterio ingrediendo revocaverit atque persuaserit ut barbaros impugnare pergeret, eo vero proposito, ut, continenter vivens, summa integritate officia subiret, nihil intendens nisi ecclesiarum Christianarum securitatem²⁾). Quae ut sequentia recte intellegantur diligenter observanda sunt. Quid enim exinde episcopus scribit?

¹⁾ *The Cambridge Medieval History* I, p. 406.

²⁾ ep. 220, 3. Integra verba descripta invenies supra p. 26.

„Cum ergo te esse in hoc proposito gauderemus, navigasti uxoremque duxisti. Sed navigasse oboedientiae fuit, quam secundum Apostolum debebas sublimioribus potestatibus; uxorem autem non duxisses, nisi susceptam deserens continentiam concupiscentia victus esses”¹⁾).

Bonifatius ergo matrimonium iniit, cum extra Africam commorabatur. At primum inter annos 422 et 430 nullum Bonifatii iter memoratur; ea vero quae de itinere anno 425 facto ab historicis finguntur, uti mox ostendemus²⁾), minime probari possunt. Quare multo probabilius existimo, illud matrimonium a Bonifatio initum esse eo tempore, quo constat eum in Italia commoratum esse, i.e. ante annum 422.

Reperitur etiam indicium quoddam in hanc conclusionem dirigens. Num Bonifatii mentem tam bonum iudicasset episcopus („cum ergo te esse in hoc proposito gauderemus...”), si ante oculos ei versata esset vitae ratio, quam certe iam ab anno 422 ille iniisset? Quid enim tunc restabat de integritate promissa, quo tempore, uti in proximo capite demonstrabitur, iam suo arbitrio Africae rerum potitus erat? Profecto non ecclesiae amore sed sua cupiditate tunc ducebatur. Atqui, si recte interpretamur S. Augustini verba, arbitrari non possumus de solo caelibatus proposito eum loqui. Ergo non post annum 422 matrimonium initum esse existimandum videtur.

Accedit alia demonstratio. Episcopus significare videtur calamitates, quibus afflictus erat Bonifatius, ex illius matrimonio provenisse.

„Ista, quae omnibus patent, tot et tanta mala, quae a te, postquam coniugatus es, consecuta sunt, quid ego dicam?”³⁾).

At rursus ambitionem comitis et cupiditatem ut miseriarum causas designat:

„Numquid coram Deo potes negare, quod in istam necessitatem non venisses, nisi bona huius saeculi dilexisses?”⁴⁾).

Ergo quodammodo in S. Augustini mente connectuntur matrimonium alterum et cupiditatis origo. Quae cupiditas, uti iam diximus, certo iam ante annum 425 prodiit!

Quaenam erat mulier a Bonifatio in matrimonium ducta? Evidenter nobis traditum est eam fuisse Arianam et nomen habuisse Pelagiam. Primum patet ex S. Augustini epistula:

¹⁾ ep. 220, 4.

²⁾ p. 53 n. 4.

³⁾ ep. 220, 5.

⁴⁾ ibid.

„Dolorem autem meum ex aliqua parte consolabatur, quod audivi te illam ducere noluisse, nisi prius catholica fuisset facta. Et tamen haeresis eorum, qui verum filium Dei negant, tantum praevaluit in domo tua, ut ab ipsis filia tua baptizaretur" ¹⁾).

Ergo ante matrimonium catholica facta, mox ad haeresim rediit. De nomine docemur per chronica Marcellini, qui simul asseverat eam fuisse praedivitem :

„....Bonifatius vulnere quo sauciatus fuerat emoritur, Pelagiam, uxorem suam valde locupletem, nulli alteri nisi Aetio nupturam fore exhortans" ²⁾).

Quis igitur miretur nonnullos scriptores, recolentes commercium, quod postea cum Vandalis habuisse dicitur Bonifatius, enuntiasse opinionem, Pelagiam fuisse Vandalam atque — ut plerumque addunt — familia regia ortam. Inde a Baronio ³⁾ haec sententia in historicorum libris saepius recursat, nunc minore, nunc maiore certitudine enuntiata. Etiam gravis auctor Pallu de Lessert in opere, quod inscripsit „Fastes des provinces africaines", hanc fabulam posuit, nec dubitans, nec veritatem diiudicans ⁴⁾).

Attamen nihil est, quod hanc opinionem firmare possit. Immo non difficile mihi videtur probare Pelagiam non Vandalis sed Gothis regibus ortam esse. Nam si Iohannes Antiochenus ex vero contendit Pelagiam post Bonifatii mortem nupsisse Aetio — quod Marcellini narratione supra allata aliqua ratione confirmatur —, veri simillimum est eam fuisse matrem Gaudentii, qui fuit alter Aetii filius ⁵⁾). Gaudentii autem mater, ut scribit Sidonius, erat „exclusa sceptris Geticis" ⁶⁾), secundum Merobaudem autem „heroum suboles, propago regum" ⁷⁾). Quae haud dubie significant eam fuisse Gothorum regum filiam. Hisce bene convenire Pelagiae magnas divitias atque Arianam fidem nemo profecto negabit.

¹⁾ ep. 220, 4.

²⁾ Marcellinus ad annum 432, Chron. Min. II, p. 78.

³⁾ *Annales Ecclesiastici*, Tomus V, Antverpiae, 1596, p. 501.

⁴⁾ T. II, p. 284: „Devenu veuf, Boniface, chargé vraisemblablement en 426 d'une mission en Espagne, s'y éprit d'une jeune fille arienne, du nom de Pélagie, parente, disait on, du roi des Vandales". Nullus tamen ex auctoribus contendit Bonifatium in Hispaniam missum esse, nullus Pelagiam fuisse adolescentem, nullus eam fuisse Vandalam!

⁵⁾ de his rebus uberius agitur infra p. 113 sqq.

⁶⁾ Carm. V, 204.

⁷⁾ *Fl. Merobaudis reliquiae*, ed. F. Volmer, M.G.H.A.A. XIV, Berolini 1905, Carm. IV, 17.

Ut redeamus ad Castini et Bonifatii dissensionem: quis facile non suspicetur Bonifatii in barbaros atque barbarorum in ipsum studia hoc matrimonio magnopere aucta esse? Accedit quod divitiae, quae tum ei praesto erant, facultatem praebuerunt ad maiorem in re publica auctoritatem petendam. Nam pecunia, quae semper, tum praesertim potentiae augendae copiam dabat, imprimis militibus. Solebant enim duces mercede conducere armatos qui sibi corporis custodiae essent. Horum autem privatorum militum, qui „buccellarii” vocabantur, et ex barbaris sumebantur, saepe usque eo crevit numerus, ut veri exercitus proprii constituerentur¹⁾. Nec dubium est, quin Bonifatius quoque magnam sibi devinxerat horum barbarorum equitum turmam²⁾.

Virum vero tantae auctoritatis, tantae potentiae, tantaeque, ut eventum probavit, ambitionis, Castino multum suspectum fuisse facillime intellegitur. Certum est magistrum militum victoriam reportasse adversariumque depulisse, sed caveas ne meram fugam putes Bonifatii discesum. Romam iit, ut nobis indicat Prosper, et per Ostiam navigavit in Africam. Sed profecto nec solus migravit nec familia tantum comitatus, sine dubio profectus est magna barbarorum equitum caterva stipatus, suorum dico buccellariorum. Sciebat enim fore ut horum auxilio in Africa indigeret. Non enim ut lateret eo profectus est, immo nihil aliud eum intendisse apparet, nisi ut auctoritatem, in Italia sibi elapsedam, in provincia recuperaret.

¹⁾ Seeck, *Gesch. des Untergangs*, VI, p. 100-102.

²⁾ Allicimur, ut cum his rebus connectamus convicia quaedam Iuliani, quae reperiuntur in S. Augustini *Opere Imperfecto contra Iulianum*. In libro suo circa annum 421 scripto his verbis S. Augustinum alloquitur Pelagianus: „Sed vereor, ne refrageris et si philosophorum ego senatum advocavero, tu continuo sellularios, opifices, omneque in nos vulgus accendas vociferans cum feminis, cunctisque calonibus et tribunis, quibus octoginta aut amplius equos tota Africa saginatos collega tuus nuper adduxit Alypius” (lib. I, cap. 42, P.L. 45, 1065-1066). Nonne suspicari licet unum ex his tribunis fuisse Bonifatium, aut fortasse illum solum spectari? Certe potentissimi tribuni erant, quibus tot equis opus erat! Atque ex iis, quae de congressu Tubunis facto refert S. Augustinus (cf. p. 25), compertum habemus Alypium fuisse Bonifatii amicum. Haud interest a S. Augustino negari accusationem veram esse: satis notabile mihi videtur eiusmodi famam vagatam esse.

CAPUT IV

De Africae occupatione. - Utrum eam prohibere conatus sit imperator necne. - De comitis Africae potestate. - Quidnam Bonifatius gesserit in perturbationibus, quae secutae sunt Honorii mortem. - Quasnam in hac re partes egerit Aetius.

„Bonifatius palatium deserens Africam invadit.” Haec Hydatii verba sufficere opinor, ut probem, Bonifatium non confugiendi causa in provinciam se contulisse, sed ut potestatem ibi occuparet. Vox invadendi enim cum in lingua Latina universa, tum nominatim apud Hydatium semper significat violentum aliquod et hostile facinus¹⁾. Quare recta interpretatio exigit, ut concludamus Hydatium hoc loco affirmare ducem Italiam deserentem non tantum in Africam navigasse, sed etiam Africae rerum potitum esse.

Si vero nimis debilem iudicas argumentationem una tantum voce nitentem, en aliam demonstrationem non ex verbis sed ex rebus deductam: Constat ex Olympiodoro Bonifatium ante Honorii mortem, i.e. ante aetatem anni 423, Africae imperium obtinuisse. Narrat enim historicus Thebanus illum Placidiae exsuli pecunia missa opitulatum esse „ex Africa quam regebat”:

„Καὶ μόνος αὐτῇ Βοηφάτιος τὰ πιστὰ φυλάττων, ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς ἧς ἦρχε, καὶ χρήματα ὥς ἐδύνατο ἔπεμπε, καὶ πρὸς τὴν ἄλλην αὐτὸς ἔσπευδε θεραπείαν· ὕστερον δὲ καὶ εἰς τὴν τῆς βασιλείας ἀνάληψιν ἅπαντα συνεβάλετο”²⁾).

Ergo iam illa aetate administrabat Africam. Atqui quis putet Honorium sua sponte provinciam tanti momenti permisisse militi desertori atque, ut erat Placidiae fautor, factioni adversariae addicto? Quare nihil restat nisi ut existimemus ducem ambitiosum suo arbitrio Africae administrationem suscepisse. Certo hoc non perfecit nisi usurpato militari imperio, quod in ea provincia tenebatur ab Africae comite. Hic quidem non civi-

¹⁾ Cf. Hydatius 50, 84, 137, 170, 172.

²⁾ fr. 40, F.H.G. IV, p. 66.

li sed militari tantum potestate praeditus erat; at facile intellegitur eum, qui exercitum tenebat, omnem provinciam ad arbitrium regere potuisse.

Quaeret lector, nonne aliquid fecerit imperator, ut seditionem hanc restingueret. Existimo illum nihil fecisse nec facere potuisse. Nullum certe a rerum scriptoribus memoratur bellum eo tempore in Bonifatium directum, quod tamen, cum tam rara sint quae de his temporibus historiae prodita sunt, probandi vim vix habere concedo. Aliud vero afferam, quod, ni fallor, demonstrat bellum inter Carthaginem et Ravennam si revera fuerit, certo mox desiisse. Nempe, si pax constituta non esset, procul dubio statim impediisset Bonifatius, ne frumentum ab Africa in Italiam importaretur. Quod faciens pessime turbare poterat imperii res. Nam Africano frumento opus erat, non solum ut Roma aleretur, sed etiam ut quiete in Gallia permanerent Gothi, quippe qui pacti essent, ut frumentum sibi a Romanis daretur. Hac utique bellandi ratione usi erant duo viri, qui nuper in Africa seditionem moverant, Gildo¹⁾ et Heraclianus²⁾. In bello Gildonico Stilichoni quidem contigit, ut frumentum sufficiens ex Hispania et Gallia subveheret³⁾, quod nunc vero ob harum provinciarum perturbationes minime fieri potuit. Quare putandum est Bonifatium quoque, si ex Italia ei bellum illatum esset, hac via rem gesturum fuisse. Atqui probari posse opinor eum hoc non fecisse aut saltem mox intermisisse. Apparet enim ex Honorii imperatoris constitutione verno tempore anni 423 frumenta eodem modo atque antea ex Africa in Italiam transvecta esse. Nam a.d. XV Kal. Iun. anni 423 imperator decrevit, ut quicumque in Africa, frumenti nave transportandi officio obstrictus, per 50 annos hoc munere non iam functus esset, deinceps ab ea obligatione omnino liberaretur⁴⁾. Nonne eiusmodi de naviculariis quos vocabant decretum prorsus ridiculum fuisset, si iam per multos menses vix aliqua frumentaria navis Italiae portas invecta esset? Quare vix credi potest frumenti subvectionem tunc esse prohibitam. Quo posito sequitur, ut inter imperatorem et Bonifatium hoc utique tempore bellum non fuerit.

Seditioso igitur duci permissa est provincia quam iniuste occupaverat. Nec mirum est imperatorem omississe pugnam, cum Italia ipsa vehementibus perturbaretur tumultibus ac pleraeque imperii copiae in Hispania aut bellarent aut iam profligatae essent. Accedebat, quod bellum in

¹⁾ Seeck, *Gesch. des Untergangs V*, p. 284.

²⁾ Ibid. VI, p. 52.

³⁾ Ibid. V, p. 287.

⁴⁾ Cod. Theod. XIII, 6, 10.

Africa gerendum multis periculis erat obnoxium. Primum constat ex bellorum historia semper difficile impugnatum esse Africae defensorem. Dein minime certa erat copiarum fides, quod profecto multi erant in exercitu, qui, Bonifatio faventes, ad illius partes transituri essent. Denique multum sine dubio in Africa valebat Bonifatii auctoritas; quin etiam recte suspicari possumus magnopere eius adventu gavisos esse provinciae incolas, quippe qui gratanter meminissent, quam strenue contra barbaros invadentes Romanos fines defendisset. Laetam omnium expectationem luculenter enuntiavit S. Augustinus:

„Qui non dicebant, ita scribit, quandocumque tu comitivam sumeres potestatem, Afros barbaros non solum domitos, sed etiam tributarios futuros Romanae rei publicae?"¹⁾

Hanc Africanorum benevolentiam multum valuisse ad Bonifatii securitatem quis dubitet?

Bene igitur commodo suo servivit Africam occupare statuens. Quod in Italia consequi nequierat hic iam parare potuit. Iam magnas tenebat opes, cum comes Africae non solum provinciae proconsularis, sed etiam Numidiae et Mauretaniae Sitifensis imperium gereret²⁾. Mauretaniae Caesariensis quoque dux subiectus erat illius imperio³⁾, ita ut hoc pertineret a Carthagine usque ad Mauretaniam Tingitanam, quae cum esset Hispaniarum pars, a proprio duce regebatur. Iam insignis erat eius potestas, nec inferior magistri militum, cui tamen parere debebat.

Ex S. Augustini verbis supra laudatis⁴⁾ apparet Bonifatium in Africa non solum comitis Africae sed etiam comitis domesticorum munere functum esse. Non liquet tamen, quo tempore hac insigni dignitate ornatus sit. Fortasse anno denique 425 post Iohannis cladem honorem hunc accepit. Domestici protectores, quorum imperium tenebat comes domesticorum, non efficiebant verum exercitus numerum, sed potius praefectorum militarium collegium, cuius itaque administratio cum alio munere facile coniungi poterat⁵⁾. Anno quoque 414 invenitur in Africa quidam „comes domesticorum et vices agens magistri militum"⁶⁾. Haud scio an eundem titulum et Bonifatius gesserit.

Non diu autem securus possedit ille, quod tam facile obtinuerat. Cum

1) ep. 220, 7.

2) Cagnat, *l'Armée romaine d'Afrique*, p. 719-721.

3) Ibid. p. 725-726.

4) ep. 220, 7: „Quis autem crederet, quis autem timeret, Bonifatio domesticorum et Africae comite in Africa constituto..."

5) O. Seeck, *Comes Domesticorum*, P.W. IV, 650.

6) Cod. Theod. XV, 11, 1.

enim a. d. XVIII Kal. Sept. anni 423 mortuus esset Honorius imperator, vehementer perturbatus est imperii status. Atque in gravibus qui imperatoris mortem secuti sunt eventibus primas partes egisse videtur Africae comes.

Sine prole mortuus erat imperator. Itaque, cum pro certo habeamus feminam succedere non potuisse¹⁾, unus Valentinianus, Constantii et Placidiae filius, qui quattuor tunc annos natus erat, Occidentalium finium imperium vindicare potuit. Attamen huius successioni restitisse videntur — non dico Theodosium imperatorem, cum prorsus imbecillus fuisse traditur — sed qui Orientale regnum tunc gubernabant. Quorum id consilium fuisse apparet, ut in unius Theodosii potestatem totum imperium redigerent. Veri simillimum enim videtur, Placidiam exsulem Byzantii commorantem iam ante Honorii mortem sua et filii iura abdicare coactam esse, cum Olympiodorus, bellum in Iohannem gestum narraturus, dicat eam Augustae dignitatem resumpsisse:

„ἐπαναλαμβάνει αὐτὴ μὲν τὸ τῆς Αὐγούστης, ὃ δὲ Οὐαλεντινιανὸς τὸ τοῦ νωβιλισσίου ἀξιωμα”²⁾).

Atqui non resumpsit, nisi quod antea deposuerat. Quid porro erat, quod Byzantii, dum Salona, Dalmatiae emporium, occuparetur, Honorii mors celaretur, nisi nova molirentur Orientis potentiores³⁾? Quin etiam in extremis Occidentis partibus Byzantinorum mens vulgata esse videtur, cum Hydatius notet ad annum 423: „Theodosius.... post obitum Honorii patrum monarchiam tenet imperii”⁴⁾.

Non ergo dubitari potest de iis, quae in animis habebant imperatoris consiliarii. Eo autem magis miramur, quod post aliquot menses illorum consilia plane diversa fuisse videntur. Nam postquam Iohannes quidam in Italia imperium sumpsit, expeditio parata est, quae regnum recuperaret, non Theodosio, sed Valentiniano et matri. Ut facilius investigemus, quaenam mutati illius consilii causa fuerit, primum de Iohannis imperatoris creatione quid scire possimus quaerendum videtur.

Non statim post Honorii mortem purpuram illum suscepisse probatur ex Olympiodoro, cum narret novum imperatorem creatum esse quo tempore nuntius de Honorii morte iam Byzantium deferebatur⁵⁾. Accedit quod Seeck probabili argumentatione ostendit Iohannem mense Decembri

1) Bury, *History of the Later Roman Empire* I, p. 9.

2) fr. 46, F.H.G. IV, p. 68.

3) Socrates, *Historia Ecclesiastica*, VII, 23, P.G. 67, 789.

4) Hydatius 82, Chron. Min. II, p. 20.

5) Olympiodorus, fr. 41, F.H.G. IV, p. 67.

anni 423, i.e. quattuor menses post imperatoris decessum, munus iniisse¹⁾). Non Ravennae autem imperator creatus est, sed Romae, uti plane affirmatur a Renato Frigerido²⁾ et a Procopio³⁾. Quo probabiliter demonstrari potest eum a senatu, non ab exercitu, designatum esse⁴⁾. Inde rursus intellegitur, quam ob rem non aliquis miles renuntiatus sit imperator, sed magistratus: erat enim Iohannes „primicerius notariorum“. Castinus vero magister militum, etsi profecto ei consilia crediderant Byzantini imperatoris familiares — demonstravit enim Stein Byzantii illum deignatum esse anni 424 consulem⁵⁾ — imperatoris creationi non restiterat⁶⁾).

Atqui non Iohannis creatio erat, quae Theodosium consilium mutare coegit. Etenim easdem quas emisit copias, ut Valentiniano imperium recuperaret, in Italiam dirigere poterat, ut sibi ipsi occidentales fines vindicaret. Quare concludere nos oportet aliam intervenisse vim, qua praeter opinionem res converterentur.

Nec perperam, ut rerum commutationem explicarent, in Bonifatium animum adverterunt historici recentiores quidam⁷⁾). Nam veri simile est eundem virum, qui iam vivo Honorio Placidiae causam suscepit, tunc quoque eius iura defendisse. Quae opinio eo firmatur, quod in hac quoque re Bonifatii inimicus Castinus Placidiae erat adversarius, quippe qui esset Theodosii consiliorum particeps. Atque haud scio an Olympiodorus historicus nominatim voluerit significare Bonifatium tunc auxiliatum esse Placidiae, cum scriberet: „ὅσπερὸν δὲ καὶ εἰς τὴν τῆς βασι-

¹⁾ Seeck, *Gesch. des Untergangs VI*, Anhang, p. 408.

²⁾ in Gregorii Turonensis *Historia Francorum II*, 8.

³⁾ *De bello Vandalico I*, 3, 5. Falso igitur contendit Bury (*History of the Later Roman Empire I*, p. 223) Romae incolas Iohannem non agnovisse imperatorem. Quod iam refutavit N. Baynes, *The Journal of Roman Studies XII*, 1922, p. 221-222.

⁴⁾ Quare negandum videtur Iohannem fuisse ex iis, qui barbaris favebant, quod vana demonstratione ostendere conatus est C. Balducci, *L'Opposizione dinastico-politica alla morte di Onorio*, *Rivista di Filologia e d'istruzione classica LXIII*, 1935, p. 243-246. Nullo iure hic scriptor ad probandam sententiam suam affert Procopii verba: „... ἐς δὲ βαρβάρους οὐδὲν ὃ τι καὶ πράξαι οἶος τε ἐγγεγόνει“ cum ipse Procopius Byzantinorum hostili rationi hoc tribuat: „... ἐπεὶ οἱ τὰ ἐκ Βυζαντίου πολέμια ἦν“. (*De bello Vandalico, I*, 3, 7).

⁵⁾ *Gesch. des spätröm. Reiches I*, p. 427, n. 1.

⁶⁾ Prosper, 1282, *Chron. Min. I*, p. 470: „Honorius moritur et imperium eius Iohannes occupat convivente, ut putabatur, Castino, qui exercitui magister militum praeerat“.

⁷⁾ Seeck, *Gesch. des Untergangs VI*, p. 89; Stein, *Gesch. des spätröm. Reiches I*, p. 427.

λείας ἀνάληψιν ἅπαντα συνεβάλετο" ¹⁾). Quae tamen verba quoniam etiam intellegi possunt de bello, quod postea ad recipiendos Italiae fines gestum est, manifestum argumentum praebere non possunt.

Verum nihil aliud in antiquis historicis invenitur de contentione aliqua inter Bonifatium et principes Byzantinos orta. Nonnulla autem nobis tradunt de bello, quod a Iohanne contra comitem Africae gestum est. Prosper enim narrat: „Iohannes, dum Africam, quam Bonifatius obtinebat, bello reposcit, ad defensionem sui infirmior factus est" ²⁾). Quibus a Chronicis Gallicis additur expeditioni in Iohannem paratae praefuisse Sigisvultum Gothum: „Sigisvuldus ad Africam contra Bonifatium properavit" ³⁾). Quod plerumque reiciunt hodierni scriptores, memorantes perturbatam in chronicis Gallicis temporum dispositionem atque putantes hoc loco significari bellum, quod aliquot annis post, ut mox videbimus ⁴⁾), in Bonifatium suscepit Gothorum dux. At iam monuimus temporum dispositionem in illis chronicis eatenus perturbatam esse, ut anni ascripti saepe falsi sint, factorum tamen ordo rectissimus sit. Atqui, cum Sigisvulti expeditio ante Iohannis ruinam narretur, nihil impedit, quominus pro vero habeamus anno 424 eundem Sigisvultum in Africam exercitum duxisse. Quod comprobatur una ex falsis illis S. Augustini epistulis ⁵⁾): „Africae littus, ita in ep. III legimus, ut audio, miles attigit transmarinus; sed huius militis dux a catholica veritate dissentit". Et in epistulae fine: „non militem timebis, non Gothum, non Hunnum". Quae planissime explicantur, si agnovimus impetum factum esse a Gothorum exercitu Sigisvulto duce. Nam dubitari non potest, quin hic fuerit Arianus, quippe qui in posteriore expeditione et Arianum episcopum secum habuerit ⁶⁾).

Ignoramus utrum in Africa tunc revera pugnaverint Gothi necne.

¹⁾ fr. 40, F.H.G. IV, p. 66.

²⁾ Prosper 1286, Chron. Min. I, p. 470.

³⁾ Chron. Gall. 96, Chron. Min. I, p. 658.

⁴⁾ cf. p. 60 sqq.

⁵⁾ Ad Iohannis tempora pertinere epistolam apparet ex eo quod scribitur: „ab Italia hostis est publicus nuntiatus" et ex eo quod in sequenti epistula respondet Bonifatius: „... quae adversus me tyrannus ille ordinaverit ac disponat novi". Etenim tam vox „tyrannus" quam „hostis publicus" indicabat imperatoriae potestatis usurpatorem. Ergo falso arbitratus est Freeman (*Western Europe in the Fifth Century*, p. 331) has epistulas spectare Bonifatii et Felicis dissensionem. Ceterum nec cum epistularum ordine chronologico congruit illius opinio.

⁶⁾ cf. p. ... Hisce compertis facile perspicitur non humanitatis (ut putavit Seeck) sed necessitatis causa tam indulgenter in haereticos consuluisse Iohannem, qui Gothorum Arianorum auxilio indigeret! (Seeck, *Gesch. des Untergangs VI*, p. 90).

Narrant utique Chronica Gallica — ad annum quidem 425, sed ante Iohannis cladem — Carthaginem muro esse circumdatam¹⁾, ex qua re fortasse erui potest Bonifatium ibi obsessum esse aut saltem timuisse, ne obsideretur.

Proximum est, ut quaeramus, quando inter Bonifatium et Iohannem hostiles rationes esse coeperint. Statimne post acceptum Honorii mortui nuntium, atque iam ante Iohannis creationem, bellum comes iniit, ut Placidiae iura vindicaret? Minime a vero abhorrere mihi videtur haec opinio, cum Bonifatius, ob memoratum cum Augusta expulsa commercium, ignorare nequierit quidnam Byzantini molirentur, atque ex iis, quae ipse in Italia expertus esset, Castini magistri militum optime novisse potuerit mentem.

Quo posito cum doctissimis viris Seeck et Stein non inepte opinamur bellum ipsum, ab Africae comite Italiae illatum Iohannis imperatoris creandi fuisse causam. Etenim, si Africae frumentum a Bonifatio retentum sit, fames urbi imminens celeriter agere Italiae potentiores coegerit, quae res eos movere potuerit, ut Italum imperatorem crearent. Quo facile etiam perspicitur, quare non Ravennae, sed Romae creatus sit imperator, cum in urbis frequenti multitudine acrius belli effectus sentiretur. Vehemens utique erat necessitas, quae compelleret, ut comiti Africae bellum inferretur; aliter enim non explicatur, cur Iohannes, qui non posset non exspectare sibi cum Byzantinis bellandum fore, expeditione in Africam emissa adeo vires attenuaverit.

Quae si ita facta esse existimas, iam perspicuum habes, quid fuerit, quod ex improvviso consilia mutaverint Byzantini principes. Duo enim iam aderant horum consiliorum adversarii, Iohannes et Bonifatius, quos ambo impugnare non poterant. Itaque, nisi vellent tam in Africa quam in Italia bellum gerere, necesse erat cum alterutro convenire. Quocirca Bonifatio satisfaciennes optimam elegerunt solutionem. Effecerunt enim cum ut socius fieret qui difficillime impugnari poterat hostis, tum ut imperium servaretur Theodosii domui, praesertim cum principum necessitudinem Valentiniani Eudoxiaeque sponsalia firmatura essent²⁾.

Ita a Bonifatio comite Africae magnam Romanarum rerum commutationem aversam esse credo, quoniam impediret Orientalis et Occidentalis regni coniunctionem, quae iam plene videretur perfecta esse.

Graviore autem hoste amoto vix superatus est alter. Non enim Iohannem vicissent Byzantini nisi magna fortuna usi essent. Nempe,

¹⁾ Chron. Gall. 98, Chron. Min. I, p. 658.

²⁾ Marcellinus ad annum 424, Chron. Min. II, p. 76.

dum Aspar cum exercitu in Italiam profectus Illyriam peragrat, Arda-burius, in Hadria rem classe gerens, navibus procella disiectis, a Iohanne captus est. Magna libertate concessa Ravennam deportato contigit, ut copiarum duces, in quibus fortasse non iam exstincta erat pristina erga Placidiam et Bonifatium voluntas, sibi conciliaret. Itaque Ravenna, etsi putabatur urbs inexpugnabilis, verno tempore anni 425 facillime potitus est Aspar¹⁾. Quod opportune factum est, cum tribus diebus post Iohannis mortem cum Hunnorum turbis in Italiam adventurus esset Aetius²⁾. Ambitiosus ille iuvenis, a Iohanne curae palatii munere ornatus, cum a primis annis in Hunnorum finibus obses moratus esset et adhuc usu aliquo cum illis barbaris coniunctus esset, a novo imperatore iussus erat exercitum ex illis sibi parare atque quam primum in Italiam ducere. Consilium erat, ut Asparis exercitus in Ravennam incedens barbaris his copiis a tergo invaderetur atque duobus exercitibus circumveniretur³⁾. Quod praematura Ravennae expugnatione impeditum est. Attamen non sine pugna ex Italia cesserunt Hunni. Atrociter inter Aetium et Asparem dimicatum est, sed aequo proelio videntur discessisse. Aetius utique condiciones ponere potuit atque Hunnos dimittens sibi ipse militare imperium poposcit⁴⁾. Cui postulanti satisfieri oportebat. Quod invite factum esse facile creditur, at magni profecto aestimatum est, quod Hunni discesserant. Dum autem Felix quidam Castino depulso⁵⁾ designatur magister utriusque militiae⁶⁾, Aetius comitis rei militaris dignitatem obtinuit⁷⁾ atque ut Gothorum novam rebellionem extingueret in Galliam missus est⁸⁾. Ambitioso isto viro in exercitum recepto gravium pertur-

1) Philostorgius XII, 13. coll. Seeck, *Gesch. des Untergangs VI*, Anhang, p. 408.

2) Philostorgius XII, 14.

3) Renatus Frigeridus in Gregorii Turonensis *Historia Francorum*, II, 8.

4) Prosper 1288, Chron. Min. I, p. 470-471; Philostorgius XII, 14. Fortasse de hac re plura cognoscemus si denuo recensebuntur Iohannis Antiocheni fragmenta. Invenitur enim in textu lacuna, ubi suspicor fuisse aliqua, quae ad hos eventus pertinebant. Haec enim habent editiones: [Ἀέτιος] τὴν μὲν γὰρ Πλακιδίαν, ἥτις τοῦ Βαλεντινιανοῦ μήτηρ ἦν, καὶ τὸν παῖδα, νέον ὄντα, ἐπετρόπευσε διὰ τῆς τῶν βαρβάρων συμμαχίας. Manifestum est post vocem ἐπετρόπευσε aliqua deficere, quare miror, quod nec primus editor J. Cramer, nec qui huius recensionem descripsit, C. Müller, hoc indicaverunt.

5) Prosper 1288, Chron. Min. I, p. 470.

6) Hydatius 84, Chron. Min. II, p. 20.

7) Philostorgius XII, 14.

8) Prosper 1290, Chron. Min. I, p. 471 (ad annum 425): „Arelas nobile oppidum Galliarum a Gothis multa vi oppugnatum est, donec imminente Aetio non impuniti abscederent”; Chron. Gall. 102, Chron. Min. I, p. 658: „Arelas a Gothis per Aetium

bationum auctorem admiserat imperium, nec facile dici potest, utrum rebus Romanis magis nocuerint an profuerint res a strenuo illo sed imperioso duce gestae.

Evidenter utique demonstratur imperii occidentalis infirmitas eo quod seditiosos milites cohibere non potuit, nisi eorum desideriis satisfaciendo. Duos iam habuit duces, qui magnam quam gerebant potestatem seditione tantum consecuti erant. Mox patuit quanta pericula regno hoc adduceret. Iam statim enim postquam Iohannes devictus est apparuerunt inimicitiae, quae Romanorum in partibus occidentalibus auctoritatis maturaturae essent ruinam. Dissensionum semina iam aderant. Nam plura expetiisse, plura obtinuisse videtur Aetius, quam solum militare imperium.

liberatur". Narratur hoc ad annum 427, sed cum proxime sequatur: „Placidia tandem optato inlata regno", non post annum 425 factum esse apparet. Nullo ergo iure existimat Schmidt (*Historische Vierteljahrsschrift* II, 1899, p. 451, n. 1) eandam hic spectari Arelatae obsidionem, quae ab Hydatio ad annum 430 refertur.

CAPUT V

Quaenam de Bonifatii Aetiique inimicitias narret Procopius. - Quanta his fides habenda sit. - Qua ratione et qua de causa haec congruere possint cum his, quae de Felice belli auctore habet Prosper. - Quando et quomodo exorta esse videantur discidia. - Quid censendum sit de Bonifatio obsequium negante.

Contentionem fuisse inter Bonifatium et Aetium etsi certo constat, non statim liquet, quo tempore haec nata sit. Qui enim ipsa eventuum aetate res Romanas narraverunt — chronicorum dico scriptores — nullas duorum ducum inimicitias memorant nisi quae anno 432 exarserunt. Nonnulli tamen ex posteriorum temporum scriptoribus, inter quos praecipuus est Procopius Caesariensis, quaedam tradiderunt de dissensione iam prius, i.e. ante Africam a Vandalis occupatam et, ut videtur, non multo post Iohannis cladem orta, ex qua bellum inter Bonifatium et imperium profectum esse dicunt.

Haec apud Procopium reperiuntur :

„Στρατηγῶ δύο Ῥωμαίων ἦσθη, Ἀετίος τε καὶ Βονιφάτιος, καρτερῶ τε ὡς μάλιστα καὶ πολλῶν πολέμων ἐμπείρω τῶν γε κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον οὐδενὸς ἦσσαν. τούτῳ τῷ ἀνδρὶ διαφόρῳ μὲν τὰ πολιτικὰ ἐγενέσθην, ἐς τοσοῦτον δὲ μεγαλοψυχίας τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ἠκέτην ὥστε, εἴ τις αὐτοῖν ἐκότερον ἀνδρὰ Ῥωμαίων ὕστατον εἴποι, οὐκ ἂν ἀμάρτοι· οὕτῳ τὴν Ῥωμαίων ἀρετὴν ξύμπασαν ἐς τούτῳ τῷ ἀνδρὶ ἀποκεκρίσθαι τετύχηκε. τούτοις τὸν ἕτερον Βονιφάτιον ἢ Πλακιδία στρατηγὸν ἀπέδειξε Λιβύης ἀπάσης. τοῦτο δὲ οὐ βουλομένῳ ἦν Ἀετίῳ, ἀλλ' ἠκιστὰ γε ὡς αὐτὸν οὐκ ἀρέσκει ἐξήνεγκεν. οὕπῳ γὰρ αὐτοῖς ἢ ἐχθρὰ ἐς φῶς ἐληλύθει, ἀλλ' ὑπὸ τῷ προσώπῳ ἐκατέρῳ ἐκρύπτετο. ἐπεὶ δὲ οἱ Βονιφάτιος ἐκποδῶν ἐγεγόνει, διέβαλεν αὐτὸν ἐς τὴν Πλακιδίαν ὡς τυραννοῖη, ἀποστερήσας αὐτὴν τε καὶ βασιλέα Λιβύης ἀπάσης, ῥάδιον τε εἶναι αὐτῇ ἔλεγε ἀλάθῃς ἐξευρεῖν· ἦν γὰρ μεταπέμποιτο Βονιφάτιον ἐς Ῥώμην, οὐ μὴ ποτε ἔλθῃ. ἐπεὶ δὲ ταῦτα ἤκουσεν ἡ γυνή, εὐ τέ οἱ εἰπεῖν Ἀετίος ἔδοξε

καὶ κατὰ ταῦτα ἐποίει. προτερήσας δὲ Ἀέτιος ἔγραψε πρὸς Βονιφάτιον λάθρα ὡς ἐπιβουλεύει αὐτῷ ἢ βασιλέως μήτηρ καὶ βούλοιτο αὐτὸν ἐκποδῶν ποιήσασθαι. καὶ οἱ τεκμήριον τῆς ἐπιβουλῆς προηγόρευεν ἔσεσθαι μέγα· ἐξ αἰτίας γὰρ οὐδεμιᾶς αὐτίκα μάλα μεταπεμπτος ἔσται. ταῦτα μὲν ἡ ἐπιστολὴ ἐδήλου. Βονιφάτιος δὲ οὐκ ἀλογήσας τὰ γεγραμμένα, ἐπειδὴ τάχιστα παρήσαν οἱ αὐτὸν ὡς βασιλέα ἐκάλουν, ἀπέιπε τὸ μὴ βασιλεῖ τε καὶ τῇ αὐτοῦ μητρὶ ἐπακούειν, οὐδενὶ τὴν Ἀετίου ὑποθήκην ἐκφήνας. Πλακιδία μὲν οὖν ὡς ταῦτα ἤκουσεν, Αἰτίον τε τοῖς βασιλέως πράγμασιν εὖνουν ἐς τὰ μάλιστα ᾤετο εἶναι καὶ τὰ ἀπὸ Βονιφατίου ἐν βουλῇ εἶχε. Βονιφάτιος δὲ (καὶ γὰρ οἱ οὔτε βασιλεῖ ἐδόκει ἀντιτάξασθαι οἷω τε εἶναι ἐς Ῥώμην τε ἀπὸντι οὐδεμία σωτηρία ἐφαίνετο) βουλεύεται ὅπως οἱ, ἣν δύνηται, ὁμαιχμία ἐς τοὺς Βανδύλους ἔσται...¹⁾

Ab antiquioribus rerum scriptoribus, uti Tillemont et Gibbon, sine ullo scrupulo huic Procopii expositioni credebatur. Ex quo vero Freeman diligentius rem investigavit ita dubitatur narratorum veritas, ut fere ab omnibus recentioribus historicis tamquam prorsus falsa reiiciantur. Revera pleraque sunt in Procopii narratione, quae suspicionem nostram non movere non possint.

Ac primum quidem difficile creditur Aetium, qui illo tempore vix 30 annos natus erat²⁾, non paucioribus bellis interfuisse quam quemlibet illius aetatis hominem. Deinde, ut ex ante dictis patet, falso contenditur Bonifatium a Placidia designatum esse comitem Africae; nisi putes nihil aliud contendere voluisse Procopium, nisi priorem designationem a Placidia confirmatam esse. Fallitur quoque scriptor asseverans odium, quod in Bonifatium fovebat Aetius, nondum patefactum esse, quando iam anno 425 contrariis factionibus faverunt. Quare haud credi potest Aetium una epistula scripta persuasisse Bonifatio. Minime denique pro vero haberi potest Placidiam tam facile fidem tribuisse Aetio accusanti atque sibi persuasisse illum imperatorum rebus esse devotissimum. Plane enim diversa experta erat³⁾.

¹⁾ *De bello Vandalico*, ed. Haury, I, 3, 14-22. De aliis scriptoribus qui eadem referunt cf. supra p. 8-9.

²⁾ Ostendit Bugiani, *Storia di Ezio*, p. 34 illum anno 395 aut 396 natum esse.

³⁾ Alii vero errores, quas in Procopii expositione se detexisse putavit Freeman, revera errores non sunt. Haud repugnat quod Procopius credit innocentem fuisse Bonifatium, S. Augustinus autem in ep. 220 de mala provinciae administratione eundem incusat, quoniam apparebit nonnullis annis post ortam Aetii et Bonifati contentionem scriptas esse litteras. Nec fallitur Procopius scribens Placidiam Romam, non Ravennam arcessivisse Bonifatium, cum constet illis temporibus interdum Romae commoratum esse

Haec omnia faciunt, ut Procopii expositioni non facile credamus, praesertim cum semper suspicionem aliquam moveant huiusmodi de clandestinis consiliis fabulae. Accedit quod haec inveniuntur in ea operis parte, ubi de Vandalis Africam occupantibus agitur, quae, uti mox ostendemus¹⁾, plerosque errores continet.

Quod vero plurimum de Caesariensis historici auctoritate detraxit est id quod Prosper narrat de bello inter Bonifatium et imperium orto, cum non Aetii, sed Felicis actioni contentionis originem hic tribuat. Haec refert de anno 427:

„Bonifatio, cuius intra Africam potentia gloriaque augebatur, bellum ad arbitrium Felicis, quia ad Italiam venire abnuerat, publico nomine inlatum est ducibus Mavorio et Gallione et Sanoece. Qui obsidentes Bonifatium prodente Sanoece occisi sunt, mox etiam ipso qui prodiderat interfecto. Exinde gentibus qui uti navibus nesciebant, dum a concertantibus in auxilium vocantur, mare pervium factum est bellicae contra Bonifatium coepti in Segisvultum comitem cura translata est. Gens Wandalorum ab Hispania ad Africam transit”²⁾).

Quare ita nonnulli argumentantur: Eiusdem aetatis scriptor nobis asseverat Felicem, novum magistrum militum, belli in Bonifatium dirigendi auctorem fuisse. Ex quo efficitur ut Procopii narratio, quae ipsa iam debili erat auctoritate, prorsus incredibilis fiat. Accedit quod Prosper tradit bellum ortum esse anno 427, quo tempore Aetius in Gallia pugnabat, ita ut ille Placidiam concitare haud posset.

Qua argumentatione fulti plerique recentiores scriptores negant Aetii opera bellum in Bonifatium illatum esse³⁾.

Attamen hanc conclusionem non necessario sequi puto. Pleraque enim falsa, quae in Procopii narratione inveniuntur, non impedire opinor, quominus pro vero habeamus id quod praecipue narrare voluit, scilicet Aetii Bonifatiique inimicitias adduxisse illud inter comitem Africae et imperium bellum. Facile enim suspicamur Procopium vel potius auctorem ex quo historiam desumpsit, hoc unum, quod certo scivit,

Placidiam: anno enim 426 complures constitutiones Romae eam dedisse apparet; cf. Cod. Theod. V, 7, 1; X, 10, 33; X, 26, 2.

¹⁾ cf. p. 65, p. 76.

²⁾ Prosper 1294, Chron. Min. I, p. 471-472.

³⁾ Freeman, *Western Europe in the Fifth Century*, p. 309 sqq.; Schmidt, *Historische Vierteljahrsschrift* II, 1899, p. 454-455; Bugiani, *Storia di Ezio*, p. 83 sqq.; Seeck, *Gesch. des Untergangs VI*, Anhang, p. 414-415.

fictis quibusdam ornassee¹⁾). Equidem facilius hanc sententiam admitto, quam illam, quae existimat Procopii narrationem omnino fictam esse.

Sed dicas Procopii fabulam plane refutari illis, quae Prosper scripsit de bello ad arbitrium Felicis Bonifatium illato. Quod dubitandum esse opinor, cum difficultas ex auctorum diversitate orta aequae solvatur, si opinemur Aetium et Felicem ambo contra Bonifatium coniurasse. Hanc sententiam iam ante nonnullos annos defendit Gentili²⁾); sed arbitror eum satis inepte explicasse Procopii et Prosperi discrepantiam. Putat enim Prosperum idcirco non memorasse Aetii culpam, quod in urbe chronica componens potentis illius viri iram timeret, Procopium vero Felicis nomen siluisse Aetiumque accusavisse, quod Byzantini Felicem atque res ab eo gestas grata prosequerentur memoria, Aetium vero, ob auxilium Iohanni praestitum, odio haberent.

At primum Prosper priores chronicorum editiones non Romae, sed in Gallia curavit³⁾), nec eum impedivit clarissimi ducis reverentia, quominus aperte Aetium accusaret de Felicis caede⁴⁾), quominus etiam ad annum 432 memoraret Aetium, Hunnorum auxilio usum, obtinuisse „ius interpolatae potestatis”⁵⁾). De rebus autem a Felice gestis fere nihil novimus, nec proinde scimus, utrum Byzantinis gratiae fuerint necne.

Melius vero narratorum dissensionem nos explicare posse iudico, si advertimus non Aetio fuisse potestatem in Bonifatium animadvertendi, sed Felici, cuius, utpote magistri militum, imperio subiectus esset comes Africae. Quo perpenso facile perspicitur, quare Prosper belli auctorem designaverit Felicem — hic enim consilium perfecit —, Procopius vero, cum existimaret consilii principem fuisse Aetium, illum potius, atque illum solum accusaverit.

Nec satis argumenti est, quod Aetium eo ipso tempore in Gallia militasse dicunt. Duae tantum memorantur expeditiones ab Aetio illo fere tempore in Gallia susceptae, una anno 425, altera anno 428. Veri simile quidem videtur et alias res ab eodem duce in Gallia gestas his quoque annis factas esse⁶⁾), attamen hoc non impedit ne credamus eum

¹⁾ Non ipsum Procopium falsa addidisse apparet ex iis, quae de narrationibus similibus apud Iohannem Antiochenum, Theophanem et Nicephorum inventis supra p. 8-9, diximus.

²⁾ Il Mondo Classico V, 1935, p. 367.

³⁾ Chron. Min. I, p. 344-345.

⁴⁾ Prosper 1303, Chron. Min. I, p. 473.

⁵⁾ Prosper 1310, Chron. Min. I, p. 473-474.

⁶⁾ Ut suspicatur Th. Mommsen, *Aetius*, *Gesammelte Schriften* IV, Berlin 1906, p. 535.

interdum in Italia commoratum esse. Accedit, quod mox apparebit Prosperum anno 427 in margine ascripto non accurate tempus designare voluisse.

Si ergo admittens explicationem propositam existimas Felicem Aetiumque in struendis Bonifatio insidiis conspirasse, omnis evanescit difficultas. Verum, etsi sententiam hanc conciliatis duorum auctorum testimoniis haud parum commendari opinor, tamen hac ratione eam nondum satis probari existimo, praesertim cum Procopii narratio ob plurima falsa permixta tam debile praestet fundamentum.

Atque hic rursus nobis adiumento sunt quae in falsis epistulis significantur, cum iterum earum testimonio confirmetur quod iam aliis rationibus probabile nobis redditum est. In epistula Bonifatio tributa, quae fingitur scripta esse, cum Italia expulsus in Africam advenisset magister militum Castinus, — iam supra huius epistolae partem laudavimus — Bonifatius postulat, ut inimicus iureiurando affirmet se non denuo ipsi insidiaturum esse. Quod his verbis conceptum est:

„.....Sed ne consueta fallacia mali erga me, ut solet, aliquid moliatur, putetque se suis fraudibus Romanis ducibus profuturum, et in meo versetur exitio, integrum de suis sensibus det tuae Beatitudini sacramentum, si nullus in eius corde vertitur dolus”¹⁾).

Ex quo sequitur ut brevi post Iohannis cladem — nam tunc Castinum in Africam venisse censendum est — inimicitiae fuerint inter Bonifatium et „duces Romanos”. Ergo nec cum solo Felice nec cum solo Aetio illi contentio erat. Atqui quinam potius indicarentur illis vocibus „ducibus Romanis”, quam Felix, qui summum teneret militare imperium, et Aetius, qui Galliarum copiis, permagnae profecto exercitus parti, imperaret? Quare epistolae huius testimonio satis confirmata esse puto quae iam ante suspicati eramus, scilicet nec unum Felicem nec unum Aetium bellum in Bonifatium gerendum curavisse, sed eos ambos conspirantes comiti Africae adversatos esse.

Unum restat incommodum: ex epistula allata colligendum est, ut notavimus, non multo post, quam Iohannes ceciderat, inimicitias exarsisse. Attamen Prosper asseverare videtur contentionem anno demum 427 ortam esse, quod post illum semper tenuerunt rerum scriptores.

Nihilominus nullam inde difficultatem nobis oriri puto. Nam primum ex eo quod magister militum expulsus in Africam fugit — de qua re non dubitandum esse opinor — satis apparet iam tunc non plene

¹⁾ ep. X.

consensisse Africae et Italiae imperium gerentes. Deinde minime constat Prosperum intendisse ipsum exortae dissensionis annum accurate indicare. Plerumque enim res quasdam cohaerentes uno capite complectuntur chronicorum scriptores, non curantes utrum ipso anno ascripto omnes factae sint necne; qui proinde nihil aliud significare volunt, nisi circiter annum memoratum evenisse quae tradunt. Nominatim Prosperum tali narrandi ratione in chronicis usum esse evidenter ostendit Holder Egger¹⁾. Atqui censemus hoc quoque loco illum chronographi morem deprehendi posse: ad eundem enim annum hic memorat cum inimicitiarum originem, tum duas expeditiones in Bonifatium directas, tum Vandalorum transfretationem. Constat autem Vandalos non ante annum 429 in Africam invasisse²⁾, quare plerique censent Prosperum hoc loco errasse. At propius nos ad verum accedere puto, si arbitramur Prosperum, uti solebat, nonnullas res quas cohaerere censeret, coniunxisse atque iis annum ascripsisse, quo adumbrate tantum tempus significaret. Quare annum a Prospero indicatum minime nobis obstare opinor, quominus existimemus iam ante hunc annum inimicitias exortas esse.

Immo rebus rite perspectis compellor ut credam dissensionem statim consecutam esse illos eventus, quos post Iohannis cladem accidisse supra rettulimus. Iam significavimus fieri non potuisse, quin ex his invidiae et odia nascerentur. Cum enim prosper successus pugnae, qua Valentinianus imperium recuperaret, a Bonifatio imprimis effectus erat, — quoniam illius obstinatio et Byzantinos resistentes et Iohannem repugnantem pervicit — re denique gesta victor discessit Aetius. Nam seditiosus ille, ut vidimus, condiciones ponere potuit atque imperium militare obtinuit. Inferius quidem erat imperium — summum aut non petiit aut non adeptus est —, sed facile intellegitur eum acquiescentem in inferiore imperio non voluisse militare nisi sub magistro militum, qui se tolerare atque consilia sua approbare non abnueret.

Revera videtur et postulasse et obtinuisse, ut magister militum designaretur dux sibi benevolus. Castino enim dignitate spoliato et expulso nemo profecto potiore iure summum imperium petere potuit nisi Bonifatius, qui novo Caesari et sceptrum vindicasset et regnum recuperasset. Quare admirationem nostram non movere non potest, quod summa hac dignitate non ille ornatus est, sed Felix quidam, nobis prorsus ignotus, quem tamen, uti diximus, cum Aetio conspirasse suspi-

¹⁾ Neues Archiv I, 1876, p. 89.

²⁾ cf. p. 87 sqq.

camur¹⁾).

Hanc autem inexpectatam Felicis creationem invidias et rixas movisse non solum per se patet, sed etiam erui potest ex iis, quae nonnullis annis post ad Africae comitem scripsit S. Augustinus. Nam in ep. 220 episcopus significat Bonifatium aliqua ratione spem fefellisse. Haec enim epistula habet:

„....in istam necessitatem non pervenisses, nisi bona huius saeculi dilexisses, quae.... contemnere omnino et pro nihilo habere debuisti et oblata quidem sumere, ut eis uteris ad pietatem, non autem negata vel delegata sic quaerere, ut propter illa in istam necessitatem perducereris”²⁾).

Et paulo inferius:

„Sed forte ad ista respondes illis hoc esse potius imputandum, qui te laeserunt, qui tuis officiosis virtutibus non paria sed contraria reddiderunt”³⁾).

Horum verborum sensus obvius est Bonifatium putavisse saltem sibi aliquid recusatum esse, mercedemque meritis debitam sibi datam non esse, quae res belli causa fuerit. Nonne haec bene explicentur, si pro veris habeas quae supra exposuerimus?

His omnibus perpensis neminem negaturum esse spero iam anno 425 dissensionem ortam esse. Ceterum in proximo capite ex alia re veri simillimum reddemus non solum dissensionem sed etiam bellum iam ante annum 427 exarsisse.

De contentionis primordiis perpauca tantum novimus. Bonifatium arcessitum esse in Italiam constat, cum tam a Prospero quam a Procopio hoc affirmetur. Idem vero asseverant comitem recusavisse ne veniret⁴⁾).

Non autem apparet, quid sibi voluerit hoc praeceptum, utrum qui hoc iusserunt in Bonifatium animadvertere intenderint, i.e. utrum ra-

¹⁾ Ut levius explicet Felicis creationem, Schmidt (*Historische Vierteljahrsschrift* II, 1899, p. 449 n. 3 et p. 451) suspicatur Padusiam, Felicis coniugem, quae memoratur in Prosperi chronici (1303, *Chron. Min.* I, p. 473) et in inscriptione (H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berolini 1892-1916, n. 1293) fuisse eandem ac Σπριδοῦσαν, quam Olympiodorus dicit fuisse Placidiae consiliatricem (Olympiodorus fr. 40, *F.H.G.* IV, p. 66). Nimis arbitrariam esse hanc opinionem nemo, puto, non videt.

²⁾ ep. 220, 5.

³⁾ ep. 220, 8.

⁴⁾ Admonemus ab eis, qui nostrae assentiantur opinioni, difficillime admitti posse sententiam eorum, qui anno 425 Bonifatium in Italiam iter fecisse contendunt, opinantes hoc anno a comite ductam esse Arianam illam mulierem. Supra indicavimus quibus aliis rationibus adducimur, ut credamus iam prius hoc matrimonium iniisse Bonifatium.

tionem reddere coegerint comitem atque in animo habuerint eum munere spoliare, an accierint ut aliud munus ei iniungerent (in quo non minus inimicae latere potuerunt intentiones!).

Priorem sententiam fere omnes usque eo amplecti sunt. Putant enim plerique veras adfuisse huius animadversionis causas, quarum praecipuas inveniri censent in iis negligentis et vitiis, de quibus in ep. 220 Bonifatium accusavit S. Augustinus, quae sunt: militum saevitia non cohibita, Maurorum rebellio non repressa, benevolus animus in Arianos, mores corrupti¹⁾. Eo hanc opinionem adducit Stein ut suspicetur iniquum, quod principes de Bonifatio iudicium habuerint, episcoporum criminationibus tribuendum esse; quam opinionem ut probet, in memoriam revocat, quanto melius de Bonifatii administratione existimaverit Olympiodorus²⁾.

At omni fundamento carent quae ab his scriptoribus contenduntur. Demonstrabimus enim memoratam S. Augustini epistolam non ante annum 428 scriptam esse³⁾, quare non constat, utrum iam anno 425 commissa sint peccata a S. Augustino indicata necne. Immo Maurorum rebellionem non ortam esse nisi post nonnullos annos infra apparebit⁴⁾. Cum vero non ultra annum 425 opus suum perduxerit Olympiodorus ex ipsius laudatione potius concludimus Bonifatium tunc nondum fuisse praeditum istis vitiis, de quibus postea eum incusare debuit episcopus.

Quare minime neglegenda videtur altera sententia, eorum scilicet qui opinantur Bonifatium ob negotia aliqua accitum esse, illum vero, malignas suspicantem intentiones, pericula devitasse.

Quid censeamus in hac re fecisse Placidiam? De illius ingrato erga ducem bene meritum animo acerba quaedam scripsit Seeck⁵⁾. At iure quaeri potest num revera consenserit mulier cum iis, quae adversus comitem fiebant. Nonne veri simile est eam non libere egisse, cum teneretur Aetii condicionibus? Et fortasse etiam auctoritas Theodosii legatorum, quibus profecto gratus non erat Bonifatius, in his rebus aliquid valuit⁶⁾. Quare Placidiam de his inimicitiis earumque effectibus, nisi

¹⁾ ep. 220, passim. Stein (*Gesch. des spätröm. Reiches* I, p. 474-475) et Barker (*The Cambridge Medieval History* I, p. 408) existimant Bonifatium etiam Donatistis studuisse. De qua re nihil apud auctores invenitur. Infra autem probabimus illis temporibus iam non multum potuisse Donatistas. (cf. p. 93-94).

²⁾ *Gesch. des spätröm. Reiches* I, p. 474-475.

³⁾ cf. p. 70-71.

⁴⁾ cf. p. 71.

⁵⁾ *Gesch. des Untergangs* VI, p. 105-106.

⁶⁾ Qui certe mense Octobri anni 425 adhuc in Italia erant, cum a.d. X Kal. Nov.

ab iniusto iudicio non abhorres, incusare non potes.

Quid de Bonifatii ipsius culpa? Habuitne iustam causam oboedientiae recusandae? Scivitne malitiosas huic rei subesse intentiones? An fortasse verum aliquid invenitur in iis, quae Procopius narravit de anticipi Aetii ratione? Ignoramus.

Sed certum mihi est Bonifatium non facile incusandum esse. Sanctus enim Augustinus, qui multo melius quam nos rem cognoscere potuit, qui comiti parcere minime voluit — in eadem quam afferemus epistula de eiusdem vitiis libere verum dicit —, aperte confitetur se aestimare non posse, utrum iuste an iniuste ille egerit.

„Iustam quidem, ita in litteris scribit, dicis habere te causam, cuius ego iudex non sum, quoniam partes ambas audire non possum“¹⁾).

Deinde:

„Sed forte ad ista respondes illis hoc esse potius imputandum, qui te laeserunt, qui tuis officiosis virtutibus non paria, sed contraria reddiderunt. Quas causas ego audire et iudicare non possum“²⁾).

Et paulo inferius:

„Si ergo bona in te conlata sunt, noli reddere mala pro bonis, si autem mala tibi inrogata sunt, noli reddere mala pro malis. Quid istorum duorum sit, nec discutere volo nec valeo iudicare“³⁾).

Quin etiam alius scriptor coaetaneus, Prosper, significat iustam fuisse Bonifatii causam aut saltem iniustam fuisse causam adversariorum. Scribit enim bellum Bonifatio illatum esse „ad arbitrium Felicis“, quae verba profecto indicant magistrum militum libidine, ergo non iuste, egisse. Denique et Procopii narratio innocentem nobis depingit Bonifatium.

per legatum Helionem ad Augusti dignitatem proveheretur puer Valentinianus. Cf. Olympiodorus fr. 46 (F.H.G. IV, p. 68) et *Chronicon Paschale* ad annum 425, Chron. Min. II, p. 76.

¹⁾ ep. 220, 5.

²⁾ ep. 220, 8.

³⁾ ibid. Imprudenter, opinor, in hac re iudicavit P. Batiffol, *Le Catholicisme de Saint Augustin*, 4e éd., Paris 1929, p. 347: „La lettre écrite par Augustin, alors que celui-ci est en rébellion contre Ravenne et complète l'invasion de l'Afrique par les Vandales, est une lettre déconcertante par la façon dont Augustin se refuse de juger la politique criminelle de Bonifatius“. Num viro huic doctissimo licuit iudicare scelerate egisse Bonifatium, si non S. Augustinus ipse causam illius diiudicare ausus est? Qui, ut luce clarius apparet, certo non timore adductus est, ut iudicium contineret!

His attentis quam prudentissime hac de re sententiam ferre nos oportet. Fortasse Bonifatius habebat sufficientem rationem ob quam non oboediret praecepto. Tamen etiam hoc posito dubitari potest, an aliqua ratione causa fuerit illorum malorum, quae ex negata oboedientia regno et praesertim Africae nata sunt.

CAPUT VI

Quo tempore bellum in Africa coeperit. - De trium ducum expeditione. - De Sigisvulto iterum in Africam exercitum ducente.

Gravia mala Africae intulit Bonifatius. Nam quidquid de Vandalicae irruptionis culpa censendum putamus, constat quidem bellum, comitis contumacia exortum, aerumnis calamitatibusque affecisse provincias, quae comparatae cum aliis regni partibus usque eo maximam noverant securitatem.

Iam coeperant ibi belli tumultus invadente Sigisvulto, quem anno 424 transiisse asseverant Chronica Gallica (in quibus tamen, ut monuimus, saepe falso rebus ascripta sunt tempora). Sigisvulti exercitus non longe post Iohannis cladem revocatus esse videtur, cum non oportuisset mox novas copias sub aliis ducibus contra Bonifatium emitte, nisi ex Africa profectus esset Gothus. Atque revera mox novus exercitus in Africam directus esse videtur. Opinamur enim exercitum qui secundum Prosperum sub ducibus Mavortio, Gallione et Sanoece missus est¹⁾, iam anno 426 in Africam advenisse, neque anno 427, ut credunt plerique, cum falso existiment Prosperum suos eventibus annos diligenter ascripsisse.

Ad hanc opinionem iis imprimis movemur, quae in superiore capite exposuimus. Namque si iam anno 425 exortae sunt inimicitiae inter Bonifatium et „Romanos duces”, difficile creditur non exarsisse bellum nisi post duos annos. Bonifatius enim profecto conatus est compellere adversarios probata illa ratione, qua iam saepius in Africa usi erant homines seditiosi, i.e. rei frumentariae interclusione. Si autem fame impendente cedere non volebant „Romani duces” celerrima expeditione militari huic periculo eos occurrere necesse erat.

Attamen, ut ad priorem annum eventum conferamus, alia quoque res nos movet, ex qua probabiliter demonstretur anno 426, non vero anno 427, bellum in Africa gestum esse.

¹⁾ Prosper 1294, Chron. Min. I, p. 471; cf. p. 49.

A. d. VIII Kal. Oct. anni 427 Hippone Regio concilium generale Africae episcoporum convenit¹⁾. Exstat oratio ab Aurelio sene, Carthaginiensi episcopo, initio huius concilii habita. Haec enim habent concilii acta:

„Cum Aurelius senex una cum fratribus et consacerdotibus suis consedisset, astantibus diaconibus Aurelius episcopus dixit: Sanctitas vestra melius recolit qua necessitate factum est ut instituta concilii solemnitas per biennium cessaret. Nunc quia adiuvante Deo certa provintia factum ut sanctus frater et coepiscopus noster Augustinus pro sua religione concilium libenter acciperet et nos Dominus in unum congregari iussisset.... agamus aliquid pro utilitate ecclesiae”²⁾.

Ex his erui posse iudico annis 425 et 426 eum fuisse Africae statum, qui impediret, ne annum concilium convocaretur³⁾, anno vero 427 talem fuisse securitatem, ut concilium denuo cogi posset. Nam etiamsi contextus obscurus est, hic utique mihi videtur esse sensus obvius verborum „certa provintia”, quae in unico qui exstat codice manuscripto inveniuntur; quodsi vero fratribus Ballerini assentiens admittas eorum coniecturam „certa providentia”⁴⁾, etiam ex ceteris satis evidenter colligi potest annum 427 maiorem tranquillitatem praebuisse quam superiores annos, in quibus concilium haberi non potuit.

Id quod anno 425 prohibuit concilium suspicamur fuisse Sigisvulti exercitus praesentiam atque Carthaginis oppugnationem. Quod non temere suspicari videmur, nam etiamsi pro vero habeas aestate anni 425 profectum esse Gothum, patet tamen non statim eam rediisse pacem et tranquillitatem, quae ad habendum concilium necessariae essent, praesertim cum iam longe ante praeparandum esset.

Necessitas porro anni 426 atque tranquillitas anni 427 quomodo facilius explicetur, quam statuendo expeditionem illam priorem, a Prospero memoratam, anno 426 factam esse? Certe belli pericula desierant aestate anni 427, cum ad concilium parandum dumtaxat aliquot men-

¹⁾ A. Boudinhon, *Note sur le concile d'Hippone de 427*. Invenitur in: Hefele-Leclercq, *Histoire des Conciles* II, 2, p. 1302-1308.

²⁾ I.c., p. 1306.

³⁾ Perperam igitur in annum 425 Concilium vigesimum Africanum contulit F. Maassen, *Geschichte der Quellen und der Literatur des Canonischen Rechts im Abendlande* I, Graz 1870, p. 182. Quod tamen in anno 424 ponitur apud Hefele-Leclercq, o.c. I, 1, p. 214 et apud Audollent, *Afrique*, D.H.G.E. I, 808.

⁴⁾ P.L. 56, 876.

sium tempore opus esset¹⁾).

Quae ex concilii actis attulimus quodam modo etiam fidem facere possunt Prosperi narrationi. Iis enim attentis non facile dubitari potest, utrum ante Sigisvulti adventum vera expeditio facta sit necne. Nempe nonnulli scriptores conati sunt probare chronographum hoc loco erravisse. Nullus, ita dicunt, tunc exercitus in Africam ductus est, sed tantum duces quidam inferiores a Bonifatius abducti sunt, quorum tamen consilia a comite prohibita esse videntur²⁾. Praesertim offenduntur illi scriptores, quod exercitui huic tres praefuisse dicuntur duces, cum in occidentalibus imperii partibus hoc numquam inveniatur (cui addit Gentili horum ducum nomina esse minime Romana, quare opinatur se iure eos habere pro barbaris ducibus inferioribus³⁾). Quasi Gallio et Mavortius Latina nomina non sint!). Attamen imperium hoc triplex, etsi in Occidente inusitatum fuisse videtur, quinto saeculo in Oriente saepius reperitur⁴⁾. Atque in hac re — uti notavit Seeck — facile explicatur eiusmodi consilium, cum haud dubie veriti sint expeditionis auctores, ne is qui Bonifatium vicisset, ipse sibi provinciam vindicaret, quare cauti sint ne unus foret victor.

Et hac in re sententiam nostram firmare possumus per unam ex falsis epistulis. In epistula, quae statim sequitur litteras illas, in quibus agitur de Castino expulso, haec invenimus:

„Grave nobis est bellum. Inimici mucro nostra pectora pulsat....

Ergo venerande Christi sacerdos, pete Deum ut iacula in hostes dirigat nostra, ac se ipsi trucident mutua caede”⁵⁾).

¹⁾ Quod evidenter apparet ex Capreoli episcopi Carthaginensis litteris ad Concillium Ephesinum datis, quibus excusatur, quod ex Africa legati rite electi mitti non potuerunt: „.... τὰ βασιλικά γράμματα, ita scribit, ἐν ἡμέραις τοῦ πάσχα εἰς ἡμᾶς ἦλθεν, ὅτε μόλις μέχρι τῆς προσκυνητῆς πάσης συνόδου δύο μηνῶν διάστημα περιελιμπάνετο, οἵτινες μόλις ἤρκουσαν καὶ αὐτῇ τῇ κατὰ Ἀφρικὴν συνόδῳ εἰς τὸ συνελθεῖν, καὶ εἰ μηδεμίαν δυσχέρειαν ἀπὸ τῶν πολέμων ἢ παρούσας συμβεβήκει”. *Acta Conciliorum Oecumenicorum I. Concilium Universale Ephesinum*, edidit E. Schwarz, Vol. I *Acta Graeca*, Pars II, Berolini-Lipsiae 1927, p. 53.

²⁾ Schmidt, *Historische Vierteljahrsschrift* II, 1899, p. 455-456; id., *Geschichte der Wandalen*, p. 60-61.

³⁾ *Il Mondo Classico* V, 1935, p. 368.

⁴⁾ cf. Prosper 1344, *Chron. Min.* I, p. 478, (ad annum 441): „Theodosius imperator bellum contra Wandalos movet, Ariobindo et Ansila atque Germano ducibus cum magna classe directis...”. Hydatius 247, *Chron. Min.* II, p. 35, (ad annum 468): „Legati qui ad imperatorem missi fuerant redeunt nuntiantes sub praesentia sui magnum valde exercitum cum tribus ducibus lectis adversum Vandalos a Leone imperatore descendisse...”

⁵⁾ ep. XII.

Singulare esse hoc ultimum votum nemo neget. Sed non iam mirum videatur, si compares ea, quae Prosper narrat de trium ducum expeditione: „obsidentes Bonifatium, inquit, prodente Sanoece occisi sunt, mox etiam ipso qui prodiderat interfecto”. Nonne is, qui Bonifatium ita scribentem finxit, scivit preces istas iam exauditas esse? Nobis autem hac ratione confirmavit chronicorum narrata.

Ubi obsessus est Bonifatius? Puto id factum esse Carthagine; cum haec urbs comitis Africae sedes fuisse videatur ¹⁾ atque non multo ante a Bonifatio muris circumdata esset.

Demum quaerendum videtur, quidnam ducibus sublati de eorum copiis factum sit. Etsi de hac re nihil nobis indicant auctores, non incongruum mihi videtur suspicari comitem sibi milites conciliasse itaque potentiam non leviter auxisse.

Apparet ex concilii actis ante autumnum anni 427 non instauratum esse bellum, immo ex eo, quod a. d. VIII Kal. Oct. Hippone Regio convenerunt episcopi, colligendum videtur et pacis repentinam violationem ab eis expectatam non esse. Atque facile intellegimus post primam expeditionem tam male gestam non statim novam tentatam esse, etiamsi putamus in Italia terribiles fuisse belli effectus. Etenim in aliis quoque regni finibus in bellis versabantur Romanorum exercitus. Ac primum anno 427 Pannonia ab Hunnis recepta est ²⁾. Ex quo rursus intellegimus Aetium adhuc in Gallia occupatum fuisse, cum pateat illum, si potuisset, impediturum fuisse, ne ab Italia longius arcerentur illi barbari, quibus ipsius potestas niteretur; nonne idem anno 433, postquam potestatem recuperavit, Pannoniam Hunnis restituit ³⁾?

Quibus attentis nequaquam mirum arbitreris non statim praesto fuisse exercitum quo denuo impugnaretur comes Africae. Manserunt tamen inimicitiae, nam etsi Felicis et Aetii consensionem iam tum periisse apparet — quod erui posse opinor ex iis quae de Pannonia expugnata diximus —, hoc non sustulisse videtur Bonifatii et Felicis aemulationem.

Itaque, ubi primum potuit, novum exercitum in Africam hic emisit, cui denuo praeerat Sigisvultus Gothus. Profecto in expeditione prior

¹⁾ Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, p. 721.

²⁾ Marcellinus ad annum 427, Chron. Min. II, p. 76: „Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt”. Iordanis *Getica*, ed. Mommsen, XXXII: „... nam duodecimo anno regni Valiae quando et Hunni post pene quinquaginta annorum invasam Pannoniam a Romanis et Gothis expulsi sunt...” Cf. Stein, *Gesch. des spätrömischen Reiches* I, p. 473-474.

³⁾ cf. p. 109.

didicit magister militum et divisum imperium incommodis non carere!

Pugnae successus a Prospero, qui unus nobis eventum commemorat, non narratur. Nihil refert nisi expeditionem Sigisvulto mandatam esse: „....bellique contra Bonifatium coepti in Segisvultum comitem cura translata est”. Nec multum discimus ex iis, quae in Possidii et S. Augustini operibus invenimus de disputatione Hippone Regio habita inter S. Augustinum et Arianum episcopum Maximinum, qui cum Sigisvulto ad Africam venerat. Multa quidem de hac „collatione” novimus, cum omnia quae ab utrisque dicta sunt in actis exstent¹⁾ et habeamus insuper duos libros post discessum Maximini ab episcopo Hipponiensi in Arianum scriptos²⁾. At vero de rebus a Sigisvulto gestis perpauca continent.

Possidius ita narrat:

„Cum ipsorum quoque Arianorum episcopo quodam Maximino cum Gothis ad Africam veniente, apud Hipponem quam pluribus volentibus, potentibus et praeclaris interpositis viris contulit (Augustinus), et quid singulae adseruerint partes scriptum est.... Sed quoniam ille haereticus de Hippone rediens ad Carthaginem, de sua multa in conlatione loquacitate victorem se de ipsa conlatione recessisse iactavit.... a venerabili Augustino sequenti tempore stilo et illius totius conlationis.... facta est recapitulatio, et quam nihil ille obiectis referre potuerit nihilominus demonstratum est....”³⁾).

In ipsius autem Collationis exordio legimus:

„Cum Augustinus et Maximinus Hippone Regio unum in locum convenissent, praesentibus multis, tam clericis quam laicis, Maximinus dixit: Ego non ob istam causam in hanc civitatem adveni, ut altercationem proponam cum Religione tua, sed missus a comite Sigisvulto contemplatione pacis adveni....”⁴⁾).

Demum inter S. Augustini sermones invenitur „Sermo in die natalis Domini”, quae his verbis inscribitur:

„Contra quoddam dictum Maximini Arianorum episcopi, qui cum Sigisvulto comite constitutus in Africa blasphemabat”⁵⁾).

Ex his plane utique constat Maximinum episcopum comitatum esse

¹⁾ *Collatio cum Maximino Arianorum episcopo*, P.L. 42, 709 sqq.

²⁾ P.L. 42, 743 sqq.

³⁾ *Vita S. Augustini*, ed. Vega, XVII.

⁴⁾ P.L. 42, 709.

⁵⁾ Sermo 140, P.L. 38, 773.

Sigisvultum; cum vero Possidius affirmet eundem „cum Gothis” in Africam venisse, novimus Sigisvultum Gothorum exercitum secum habuisse¹⁾. Sed omnia alia quae ex supra allatis colligere voluerunt scriptores valde dubia sunt. Ut exemplum afferam: ex eo, quod Maximinus Hipponem venit et „ad Carthaginem” rediit, nequaquam demonstrari potest has urbes non iam in Bonifatii ditione fuisse²⁾. Nihil enim prohibet, ne credas Bonifatium vel eius exercitum ut in bello priore Carthagine oppugnatum esse, quo posito per illas voces „ad Carthaginem rediens” nihil aliud significatur, nisi episcopum rediisse ad exercitum qui Carthaginem circumvenerat. Deinde Maximinus ipse dixit se Hipponem venisse „missus a comite Sigisvulto pacis contemplatione”, quae verba probabiliter utique explicari iudico, si existimamus eum Hipponem venisse, ut de pacis condicionibus ageret. Ex quo colligere possis urbem hanc munitam adhuc Bonifatii causam secutam esse.

Etiam ad inveniendum chronologicum factorum ordinem nullam ansam haec praebent. Patet quidem collationem accidisse post absolutos Retractationum libros, cum in his nec Collatio nec Libri contra Maximinum memorentur. Cum autem de Retractationum confectione nihil constet nisi libros non ante annum 426 absolutos esse³⁾, hac quoque re nihil proficimus.

Nec ex inscriptione quam habet „Sermo in die natalis Domini” demonstrari potest bellum hieme gestum esse (quo comperto maneret quaestio, utrum fuisset hiems anni 427 an 428). Nam etsi in hac sermone inveniuntur quaedam quae plane indicant eam pronuntiatam esse in Domini natalibus — exemplo sit: „de Patre natus est sine initio, de matre natus est hodie certo initio”⁴⁾ atque „... ipse Filius est, qui hodie natus est”⁵⁾ — dubitari potest an non ab ipso S. Augustino iis verbis concepta sit. Iam Maurini suspicati sunt vocem „hodie” posteriore tempore sermoni insertam esse, quo magis aptus fieret, qui in nativitatis festo legeretur⁶⁾.

Perpauca ergo certa ex auctoribus erui licet de bello in comitem

¹⁾ Certum est haec omnia pertinere ad secundam Sigisvulti expeditionem, neque ad primam, quae anno 424 aut 425 facta est, cum appareat collationem habitam esse post absolutos Retractationum libros (ut infra notatur).

²⁾ ut putat Schmidt, *Geschichte der Wandalen*, p. 61, n. 1, et Audollent, *Bonifacius*, D.H.G.E. IX, 928.

³⁾ Zarb, *Chronologia operum S. Augustini*, p. 19.

⁴⁾ P.L. 38, 773.

⁵⁾ ibid. 775.

⁶⁾ P.L. 38, 773, nota d.

Africae gesto. Pro certo haberi potest priorem expeditionem, cuius duces Mavorcius, Gallio et Sanoeces Bonifatium obsederunt — quod Carthagine factum esse opinamur — prodicione ad irritum redactam esse. Haec autem facta sunt post aestatem anni 425 — cum credendum sit antehac non profectum esse Sigisvultum — sed ante aestatem anni 427, atque, ut probabiliter demonstrari potest, anno 426. Postea per aliquod tempus tranquilla erat provincia. Vertente autem anno 428 pugna instaurata est a comite Sigisvulto cum Gothorum exercitu in Africam profecto. Non enim exeunte anno 427 existimamus advenisse Gothum, cum incepta militaria potius verno quam autumnali tempore suscipiantur. Nec post annum 428 illum appulisse constat ex iis, quae in proximo capite comperiemus de pacis actione ante Vandalorum invasionem instituta.

Ex his autem quae hactenus tractavimus plura colligi non possunt. Sed adsunt praeter haec et alia indicia, quae de pugnae exitu ac per eum de pugnae progressu nonnulla nos docent. In S. Augustini epistulis memorantur quaedam de pacis actione, quae sub finem anni 428 vel initio anni 429 in Africa mota adversarum partium adduxit indutias. Ex epistulis quae ad hanc rem pertinent ostendemus belli successum Bonifatio minime felicem fuisse. Verumtamen — quod mirum videbitur — apparebit hanc comitis adversam fortunam non attulisse eius interitum nec potentiae extinctionem. Immo omnia demonstrant pace reconciliata compositam esse contentionem.

CAPUT VII

Quid de pacis reconciliatione habeat Procopius. - Quid S. Augustini ad Darium epistulae. - Probatur S. Augustini epistulam 220 inter indutias scriptam esse. - Quo tempore hae indutiae pactae sint. - Quasnam ob causas in gratiam comitem restituerint.

Bonifatium cum imperatore in gratiam rediisse aperte affirmant Procopius Caesariensis et alii qui similem narrationem habent. Procopius, postquam narravit, quomodo patefactae essent Aetii et Bonifatii inimicitiae et quo consilio Bonifatius in Africam introduxisset Vandalos, sic prosecutus est :

Ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ οἱ Βονιφατίῳ ἐπιτήδειοι, τοῦ τε τρόπου ἐνθυμούμενοι τοῦ ἀνθρώπου ἐκλογιζόμενοι τε ἡλικὸς ὁ παράλογος ἦν, ἐν θαύματι μεγάλῳ ἐποιοῦντο, εἰ Βονιφάτιος τυραννοίῃ, τινὲς δὲ αὐτῶν Πλακιδίας ἐπαγγελλούσης ἐς Καρχηδόνα ἦλθον. ἔνθα δὴ Βονιφατίῳ συγγενόμενοι τὰ τε Ἀετίου γράμματα εἶδον καὶ τὸν πάντα λόγον ἀκούσαντες ἐς Ῥώμην τε ὡς εἶχον τάχους ἀνέστρεφον καὶ ὅπως αὐτῇ Βονιφάτιος ἔχοι ἀπήγγελλον. καταπλαγεῖσα δὲ ἡ γυνὴ Ἀέτιον μὲν εἰργάσατο οὐδὲν ἄχαρι οὐδὲ τι ὠνεῖδισεν ὧν αὐτῷ ἐς τὸν βασιλέως οἶκον ἐπέπρακτο, ἐπεὶ αὐτός τε δυνάμει μεγάλῃ ἐχρῆτο καὶ τὰ τῆς βασιλείας πράγματα πονηρὰ ἤδη ἦν τοῖς δὲ Βονιφατίου φίλοις τὴν τε Ἀετίου ὑποθήκην ἔφραζε καὶ πίστεις παρεχομένη καὶ ὄρκια ἔχρηζεν αὐτῶν ὅπως τὸν ἄνδρα, ἦν δύνωνται, πείσουσιν ἐπανήκειν ἐς τὰ πάτρια ἥθη, οὐ περιιδόντα ὑπὸ βαρβάροις κειμένην τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν. ἐπεὶ δὲ ὁ Βονιφάτιος ἤκουσε ταῦτα, τῆς τε πράξεως αὐτῷ καὶ τῆς ἐς τοὺς βαρβάρους ὁμολογίας μετέμελε, καὶ αὐτοὺς ἐλιπάρει μύρια πάντα ὑποδεχόμενος ἀπὸ Λιβύης ἀνίστασθαι. τῶν δὲ οὐκ ἐνδεχομένων τοὺς λόγους, ἀλλὰ περιυβρίζεσθαι οἰομένων ἐς χεῖρας αὐτοῖς ἐλθεῖν ἠναγκάσθη καὶ ἡσηθηεῖς τῇ μάχῃ ἐς Ἴππονερέργιον ἀνεχώρησε, πόλιν ὀχυρὰν ἐν Νουμιδίᾳ τῇ ἐπὶ θαλάσῃ κειμένην¹⁾).

¹⁾ *De bello Vandalico*, ed. Haury, I, 3, 27-31.

Patet hanc expositionem dignam esse eadem suspicione, qua iam cetera affecimus quae de Bonifatio narravit Procopius. Supra enim ostendimus eum rerum narratarum accuratam notitiam non habuisse, quare et nunc nobis cavendum est, ne in errorem nos inducat. Accedit quod credi non potest eventus eo modo inter se cohaesisse quo in Procopii narratione cohaerent. Asseverat enim amicos intervenisse post barbarorum irruptionem. At vero Hydatius auctor fide dignissimus — praesertim in rebus quae ad Hispaniam pertinent — affirmat hanc factam esse mense Maio anni 429¹⁾. Cum autem iam anno 425 aut 426 bellum exarserit, fieri non potest quin ex Procopii expositione colligamus amicos per tres fere annos moratos esse, antequam Bonifatium imperatoribus placare conati sunt. Quod a vero multum abhorrere existimandum est.

Non igitur desunt causae, ob quas Procopio fidem praebere cunctemur. Sed profecto quaerere nos oportet, nonne et hoc loco multis falsis permixta sint aliqua vera. Etiam si perperam descripserit, qua ratione reconciliatio constituta sit, fieri potest ut verum sit id, quod narrationis caput est, videlicet inter regni gubernatores et Bonifatium gratiam compositam esse.

Ut autem liceat nobis pro parte tantum credere Procopii narrationem, necesse est hanc ipsam partem ab aliis auctoribus confirmari. Atqui ea imprimis demonstrant comitis reconciliationem tentatam esse, quae scimus de pacis actione in Africa gesta ac de indutiis per eam effectis. Ex eo, quod de pace agebatur, quod indutiae petebantur, id saltem sequitur, ut Ravennae non statuerint bellum persequi quoad plane opprimeretur Bonifatii exercitus ac penitus extingueretur illius potentia.

De his rebus pleraque inveniuntur in epistulis quas dederunt et acceperunt Darius et S. Augustinus. Tres sunt epistolae, prima S. Augustini, secunda qua respondit Darius, tertia rursus S. Augustini. Iam primae epistolae exordium multa nos docet:

„Domino merito inlustri et magnificentissimo atque in Christo carissimo filio Dario Augustinus.

A sanctis fratribus et coepiscopis meis Urbano et Novato qualis sis vir et quantus, accepi, quorum alteri apud Carthaginem in Hilarensi oppido et modo in Siccensi, alteri apud Sitifim te nosse provenit. Per hos ergo factum est, ut nec ego habere te incognitum possem. Neque enim, quia me infirmitas corporis et geminum

¹⁾ cf. p. 87 sqq.

frigus, id est hiemis et aetatis, non sinit coram tecum conloqui, ideo non te vidi, nam iste mihi etiam praesens quando ad me venire dignatus est, ille autem litteris non faciem tuae carnis, sed cordis ostendit, ut tanto suavis quanto interius te viderem" ¹⁾).

Darius igitur, cum vocetur illustris — merito illustrem eum dicit S. Augustinus —, qua voce nulli alii appellabantur nisi summi ordinis magistratus ²⁾), fuisse videtur vir potens et magno honore dignus. Illum autem non de facie noverat S. Augustinus, quoniam per episcopos Sitifis (ubi Darius commoratus erat) en Siccae Veneriae ³⁾) (ubi mansisse videtur quo tempore scripta est epistula) audierat tantum, qualis et quantus vir esset. Quare vero proximum esse videtur Darium antea in Africa non fuisse, quoniam S. Augustinum, quem, ut ipse in litteris manifestat, tanti aestimabat, nondum viderat. Ex quo rursus sequitur, ut in hoc ipso itinere visitaverit Sitifim. Tempus, quo scriptae sunt litterae, aliqua ratione iam monstratur eo quod episcopus scribit se non venisse ob „geminum frigus hiemis et aetatis“. Ergo patet primum illum iam fuisse aetate graviorem, deinde hieme epistulam datam esse.

Quam ob rem in Africam venerit vir illustris eadem S. Augustini epistula nos docet his verbis:

„.....maioris est gloriae ipsa bella verbo occidere quam homines ferro et acquirere vel obtinere pacem pace non bello. Nam et hi qui pugnant, si boni sunt, procul dubio pacem, sed tamen per sanguinem quaerunt; tu autem, ne cuiusquam sanguis quaereretur es missus" ⁴⁾).

In Africam igitur missus est, ut de pace ageret, atque ex his, quae deinde scribit S. Augustinus, apparet eum iam aliquid effecisse:

„Confirmet Deus, quod per te operatus est nobis" ⁵⁾). Qualis autem effectus hic fuerit, discimus ex Dario respondente:

„Ut enim totum breviter ac simpliciter beatitudini tuae confitear, si non extinximus bella certe distulimus et Deo opitulante omnium principe, quae iam usque ad quendam calamitatum apicem increverant mala, sopita sunt. Spero tamen ab eo, a quo quidquid bonum est, totum sperare

¹⁾ ep. 229, 1.

²⁾ Stein, *Gesch. des spätöm. Reiches* I, p. 337-338.

³⁾ De Urbano episcopo Siccensi et de Novato episcopo Sitifensi cf. Mesnage, *L'Afrique Chrétienne*, p. 367 et p. 92.

⁴⁾ ep. 229, 2.

⁵⁾ ibid.

debemus, quin etiam de ipsius epistolae tuae auguror benedictione tam larga, tam certa, ut haec bellorum, quam dixi, dilatio pacis habeat teneatque perennem ac perpetuam firmitatem" ¹⁾).

Effecit ergo Darius belli dilationem in gravibus temporibus. Quodnam bellum, quaenam tempora fuerint, epistolae non patefaciunt. Quod autem loquitur de „bellorum dilatione” potius significare videtur pugnam praeventam esse quae nondum coeperat, quam repressam esse quae iam exarserat. S. Augustini quoque verba: „tu ne cuiusquam sanguis quae- reretur es missus” melius intelleguntur, si spectant ad pugnam nondum coeptam. At nec Darii nec S. Augustini verba impedire opinor, quominus concipiamus hoc bellum iam inchoatum sed non iam totis viribus gestum. Immo facilius ea ratione intelleguntur quae Darius habet de malis „quae iam usque ad quendam calamitatum apicem increverant”.

Denique epistolae ostendunt conventas indutias per „pignus pacis” Dario traditum firmatas esse. Priorem epistolam terminans, S. Augustinus huic obsidi salutem dat:

„.....saluto etiam pignus pacis, quod Domino Deo nostro adiu- vante feliciter accepisti, ea dilectione qua debeo” ²⁾).

Cui ita respondit Darius:

„Filius noster Verimodus multum salutat beatitudinem tuam, qui admodum gratulatus est, quod epistula ad nos tua eius mentionem fecisse dignatus (sic!) est” ³⁾).

Dario demum in altera epistula S. Augustinus scribit:

„Pignus pacis apud te depositum nostrum utrique dulcissimum sicut ante a me salutari ita nunc resalutari peto” ⁴⁾).

Hoc igitur „pignus pacis” puer erat aut adolescentulus, cui nomen erat Verimodus ⁵⁾). „Nostrum utrique dulcissimum” eum dicit Darius, quod significare videtur S. Augustino eum familiarem fuisse. Germanicum

¹⁾ ep. 230, 3.

²⁾ ep. 229, 2.

³⁾ ep. 230, 6.

⁴⁾ ep. 231, 7.

⁵⁾ Nondum maturae fuisse aetatis Verimodum apparere videtur ex eo quod a Dario vocatur „filius noster”. Quod certo non significat Darium illius patrem fuisse, ut contendunt J. Sundwall (*Weströmische Studien*, Berlin 1915, p. 68 et 143) et J. Baxter (*St. Augustine, Select Letters*, London 1930, p. 446, nota b). Haec enim opinio plane repugnat ceteris, quae de Verimodo in epistulis invenimus („pignus pacis apud te depositum” ad Darium scribit S. Augustinus). Verum a Christianis aetate minores saepe cum quodam affectu vocabantur „filius”. Cf. *Thesaurus Linguae Latinae* VI, Lipsiae 1912-1926, col. 758.

fuisse videtur illius nomen, quod tamen nullo alio loco reperitur¹⁾).

Ut perspiciamus quid sibi velint haec tam tenebrosa, imprimis necesse est decernere, quo tempore epistolae scriptae sint. Certum autem atque utilem „terminum ante quem” non constitui posse existimo, sed in promptu est „terminus post quem” idoneus. Darius enim episcopo scribit:

„Nescio qua medicamenta ab archiatro qui nobiscum est accepta dedimus Lazaro sancto presbytero ad tuam beatitudinem deferenda; quae ut vir memoratus affirmat, ad leviationem doloris et morbi curationem non parum proficient”²⁾).

Presbyter Lazarus memoratus, cui a S. Augustino mandata esse videtur epistula Dario deferenda, presbyter erat ecclesiae Hipponiensis. Presbyter dicitur in Actis Ecclesiasticis de Eraclii, S. Augustini successoris, electione, quae a. d. VI Kal. Oct. anni 426 facta est³⁾). Atqui idem Lazarus in sermone 356, mense Ianuario anni 426 habita, diaconus vocatur⁴⁾). Sequitur ergo, ut epistolae scriptae sint post mensem Ianuarium anni 426. Hoc ideo magni momenti aestimamus, quod impedit, ne putes anno 422 aut 423 inter Bonifatium et Honorium pacem reconciliavisse Darium.

Nunc vero ad explicanda facta, ad quae spectant epistolae, duae viae nobis patent: aut agitur pugna contra Bonifatium gesta aut bellum Vandalis illatum. At de indutiis aliquibus cum Vandalis pactis nihil novimus. Spes quoque ab utroque enuntiata maior mihi videtur, quam ut credam epistulas spectare ad barbarorum pericula. Quis porro putet Vandalorum obsidem notum fuisse S. Augustino aut tanto affectu ab episcopo salutatum esse?

Sed eo imprimis adducimur, ut opinemur ibi agi de indutiis cum Bonifatio compositis, quod in interpretanda alia S. Augustini epistula — est ep. 220 iam saepe memorata — non evanescunt difficultates nisi pro vero habemus eam scriptam esse post indutias a Bonifatio pactas.

Hanc enim prolixam epistolam, in qua comitem vehementer incusat

¹⁾ Existimo alteram nominis partem „modus” nihil aliud esse nisi illud Germanicum „mud” aut „mod” quo multa terminantur nomina. Cf. Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, p. 84. Equidem haud scio an Verimodus depravatum sit ex nomine Austro-Gothico „Evermodus” aut „Evermud”. Cf. Schönfeld, *ibid.*

²⁾ ep. 230, 6.

³⁾ ep. 213.

⁴⁾ P.L. 38, 1574. Cf. A. Kunzelmann, *Die Chronologie der Sermones des hl. Augustinus, Miscellanea Agostiniana II*, Roma 1931, p. 509.

episcopus, scriptam esse apparet, quo tempore iam arma quiescebant, non tamen ablata erat dissensio, quae belli causa fuerat, nec cesserant aerumnae, quibus premebatur Bonifatius.

Iam desierat bellum :

„Nunc ergo fili, ita S. Augustinus, audi me saltem per litteras tibi sermocinantem, quas in periculis tuis numquam tibi mittere potui, periculum cogitans perlatoris et cavens, ne ad eos, ad quos nollem, mea epistula perveniret. Unde peto ut ignores, si putas me plus timuisse quam debui; tamen dixi quod timui" ¹⁾).

Atque alio loco :

Tu ipse considera, quae nolo dicere, et invenies de quantis malis debeas agere paenitentiam, propter quam tibi credo Dominum parcere et a periculis omnibus liberare, ut agas eam sicut agenda est" ²⁾).

Denique :

„Qui exaudivit te et nos pro te, ut libereris de tot tantisque periculis visibilium corporaliumque bellorum.... ipse te exaudiet...." ³⁾).

Hic autem bellorum finis (qui nuper effectus esse videtur, cum utatur S. Augustinus infinitivis praesentis „parcere", „liberare") minime ostendit solutam esse contentionem, quae bellum adduxerat. Scribit enim episcopus :

„Iustam quidem dicis te habere causam, cuius ego iudex non sum, quoniam ambas partes audire non possum" ⁴⁾).

Rursus periculorum finis non secuta est victoriam a Bonifatio reportatam, cum etiam tunc gravi premeretur necessitate :

„Numquid coram Deo potes negare, quod in istam necessitatem non pervenisses nisi bona huius saeculi dilexisses" ⁵⁾).

„Dicis mihi fortasse: In tanta necessitate quid vis ut faciam? Si consilium a me secundum hoc saeculum quaeris, quo modo ista salus tua transitoria tuta sit, et potentia atque opulentia vel ista servetur quam nunc habes, vel etiam maior addatur, quid tibi respondeam, nescio" ⁶⁾).

¹⁾ ep. 220, 2.

²⁾ ep. 220, 5.

³⁾ ep. 220, 10.

⁴⁾ ep. 220, 5.

⁵⁾ ibid.

⁶⁾ ep. 220, 9.

Deinde, postquam eum hortatus est ad paenitentiam et saeculi abnegationem, his prosequitur episcopus:

„Sed forte iterum quaeris a me, quo modo ista facias tantis mundi huius necessitatibus implicatus“¹⁾).

Istae Bonifatii aerumnae iterum iterumque memoratae profecto significant eum haud reportavisse victoriam. Attamen necdum inclinatae erant comiti res, cum appareat ei adhuc fuisse sectatores, militum magnae copiae, eum adhuc appellatum esse comitis Africae ac comitis domesticorum titulis.

„....quis non videat quod multi homines tibi cohaereant ad tuendam tuam potentiam vel salutem....“²⁾).

„Quando ergo poteris tot hominum armatorum.... concupiscentiam.... non dico satiare.... sed aliqua ex parte pascere....?“³⁾).

„Quis autem crederet, quis autem timeret, Bonifatio domesticorum et Africae comite in Africa constituto cum tam magno exercitu et potestate.... nunc tantum fuisse barbaros ausuros....“⁴⁾).

Desiit bellum, non vero contentio; non victoriam reportavit Bonifatius, nec absolutam accepit calamitatem: haec non intelleguntur nisi credis epistulam scriptam esse post pactas indutias atque ante pacem constitutam. Quis autem dubitet, quin illae indutiae eadem sint, quae Dario interveniente confectae sint?

Cum pateat brevi post bellum dilatum scriptas esse tam S. Augustini ad Bonifatium quam eiusdem ad Darium epistulas, cognosci potest quando evenerint res, quae in eis aguntur. Indutiae enim constitutae sunt cum in necessitate versaretur comes Africae. Atqui angustiarum earum causa non fuit expeditio cui praeerant Mavortius, Gallio et Sanoeces, cum Bonifatius victor ex hac pugna discessisset. Quare existimandum est comitis curas effectas esse Sigisvulti expeditione. Atqui cognovimus supra veri simile esse Gothum anno 428 in Africam venisse. Ergo, cum prior ad Darium epistula hieme scripta sit, opinamur sub finem anni 428 aut ineunte anno 429 de pacis condicionibus egisse Bonifatium.

Firmatur haec sententia per quandam rem memoratam in S. Augustini

¹⁾ ep. 220, 9.

²⁾ ep. 220, 6.

³⁾ ibid.

⁴⁾ ep. 220, 7.

ad Bonifatium epistula. In qua accusat episcopus, quod comitis negligentia contigit Mauris, ut libere raperent agerentque:

„Quid autem dicam de vastatione Africae, quam faciunt Afri barbari resistente nullo, dum tu talis tuis necessitatibus occuparis nec aliquid ordinas unde ista calamitas avertatur?“¹⁾).

Huius autem Maurorum invasionis in Consularium Italicorum reliquiis nobis servata est memoria. In Excerptis enim Sangallensibus ad annum 428 notatur:

„.....et Romam Mauri intraverunt“²⁾).

Patet „Romam“ non esse veram lectionem. Quare Mommsen, recordatus S. Augustini epistulae, suadet, ut legamus „Africam“³⁾). Prudentius vero et rectius nos facere opinor, si legimus „Romaniam“. Etenim non magnam vim textui infert haec correctio et idem efficit, scilicet ut conferatur in annum 428 Maurorum invasio, quo simul confirmetur id quod iam suspicati sumus, S. Augustinum exeunte anno 428 aut ineunte anno 429 scripsisse epistulam.

Diligentissime igitur diiudicantibus nobis quae hactenus tractavimus hanc probabilem sententiam proponere licet: Postquam anno 428 expeditionem inchoavit Sigisvultus, Bonifatius, victoriam desperans, pugnam devitavit. Collegimus enim ex Darii epistula bellum nondum ad summum pervenisse, cum indutiae componebantur. Quod autem cognovimus Darium venisse Sitifim in caput Mauretaniae, dubito an probet in Mauretania recessisse Bonifatium. Qui certe copias praesentes cunctas congregans magnam regionis partem praesidio militari orbaverat, quo factum est ut Mauri libere praedari possent. Denique postquam per maximam dumtaxat anni partem nihil effectum est, Romae quam citissime bellum finire maluerunt. Qua autem de causa hoc consilium ceperint, mox disputabimus. Certe summi ordinis virum in Africam miserunt, cui contigit, ut praevium dumtaxat conventum perficeret, indutiasque componeret. Verimodus autem, filius forsitan Bonifatii, ad firmandum pactum Dario obses traditus est.

Quaeri deinde potest, num factum sit id quod sperabat Darius, scilicet, num revera post indutias pax constituta sit. Clare hoc asseverat Procopius. At non solum Procopii testimonium adducit nos, ut cre-

¹⁾ ep. 220, 7. Animadvertatur in epistula non agi nisi de Afrorum barbarorum incursionibus, neque commemorari Vandalorum invasionem, ut falso plerique contendunt scriptores, in quibus G. Combès, *La doctrine politique de Saint Augustin*, Paris 1927, p. 246 sqq.

²⁾ Chron. Min. I, p. 300.

³⁾ ibid.

damus pacem denique confectam esse, cum ex eo potissimum concludam Bonifatium placatum esse imperatoribus, quod cognoscimus illum per annos sequentes adhuc militari ornatum fuisse imperio atque Africae defendendae partem habuisse. Procopius contendit eum bello contra Vandalos gerendo praefuisse. Quodsi nimis incertum iudicas suspecti huius auctoris dictum, testis est et Possidius, qui ipse vidit, comitem interfuisse bello. Narrat enim anno 430 eum cum Gothis foederatis defendisse oppidum munitum Hipponem Regium, atque notatu dignum est Bonifatium etiam hoc loco a Possidio vocari comitem¹⁾). Quae demonstrant Bonifatium imperium militare aut servasse aut recuperasse. Hoc autem fieri non potuisse nisi pace reconciliata quis neget?

Ignoramus autem, utrum Darii actione an temporis potius necessitate pax effecta sit. Namque dubitari potest, omnesne difficultates iam solutae essent mense Maio anni 429, cum in Africam transierunt Vandali. Atqui facile intellegas in istis temporibus non iam opus fuisse condicionibus diligenter enuntiatis!

Demum exquirendum videtur, qua ratione explicari possit inexpectata rerum mutatio, cur pacis reconciliationem quaesierint duces isti, qui nuper nulli alii rei studere visi essent, nisi adversarii interitui, quare tandem inimico placati sint quo tempore male se haberet illius causa. Difficilis est quaestio, non vero quod desunt rationes quibus solvatur, sed potius quod diversae rationes afferuntur, nec adsunt causae, ob quas ex illis aliqua eligatur. Verum, ut saepe fit in rebus humanis, et hic forsitan ad rem efficiendam pleraeque causae conspiraverunt, quare visum est nobis non unam proponere sententiam, sed potius omnes enumerare opiniones, quas probabiles iudicamus.

Ac primum videtur causa quaeri posse in factionibus, quae tunc dividebant potentes. Etsi de his factionibus perpauca novimus, tamen iam comperimus Pannoniam expugnatam aperuisse discordiam inter Aetium Felicemque natam atque mox inveniemus quam evidentissime paulo post apparuisse ducum inimicitias, cum Felix Aetio auctore necaretur²⁾). Primo quidem haec dissensio non mutavisse videtur Felicis erga Bonifatium mentem, at conicere licet illum, postquam Aetius proeliis

¹⁾ *Vita Augustini*, ed. Vega, XXVIII: „... in eius (Hipponis) tunc erat defensione constitutus comes quondam Bonifatius cum Gothorum foederatorum exercitu". Hoc „comes quondam Bonifatius" certe non significat, ut putat Freeman (*Western Europe in the Fifth Century*, p. 338), eum comitis titulo tunc orbatum fuisse. Nihil aliud significat, nisi eum de vita iam decessisse cum librum composuit Possidius. Cf. Possidius XXXI: „illius quondam viri", ubi agitur de S. Augustino.

²⁾ cf. p. 99-100.

in Gallia prospere gestis magnopere potestatem auxit, statuisset Bonifatium sibi conciliare, non solum ut socio illo uteretur, sed etiam ut reciperet copias in Africam directas, quae ad cohibendas Aetii ambitiones magno usui illi forent.

Aliam mutati consilii rationem suspicamur inveniri in ipsis Africae rebus. Graves calamitates provinciae attulerat bellum. S. Augustinus, in epistula ad Bonifatium data Africae vastationem describens, ipse auctor est magnam partem defensoribus orbatam Maurorum incursionibus patuisse, quorum horribiles fuerint populationes. Nec soli Mauri rapuerunt, quoniam non minores horrores sparserunt milites ipsius Bonifatii, qui ut militum servaret benevolentiam in sceleribus conivere cogebatur. Sigisvulti autem Gothos se praebuisse mitiores quis coniciat? Quare mirandum non erat, si Ravennae decreverunt, ut bellum quam citissime finiretur. Cum enim ideo praecipue pugnarent, ut Italiae rem frumentariam providerent, quid magis regni intererat, quam a fertilissima regione vastationem istam averti?

Deinde apud auctores nonnulla reperiuntur, quae adducunt nos, ut credamus ad pacem obtinendam intervenisse episcopos. Certe scimus illo ipso tempore Alypium, fortasse cum uno aut pluribus aliis episcopis, visitasse Italiam. De hac re nos docent S. Augustini epistolae ad Quodvultdeum scriptae. Postquam in priore epistula diaconum Carthaginiensem rogavit num se certiore facere posset de protectione episcoporum (quorum nomina tacet)¹⁾, in altera scribit Alypium sibi Romam misisse partem novi operis a Iuliano compositi, cuius statim se refutationem inchoavisse dicit²⁾. Cum autem haec refutatio sit supremum atque imperfectum S. Augustini opus, hoc Alypii iter profecto non ante annum 428 institutum est. Nulla vero reperiri potest eius itineris causa, quae ad res ecclesiasticas pertinerit. Nihil igitur impedit, quominus coniciamus id non alienum fuisse a bello Africano. Verumtamen ne putes intervenisse episcopos ob meram erga comitem benevolentiam! Nam haud dubie rebus ab isto gestis minime delectabantur, ut ex S. Augustini incusationibus lucidissime apparet. Non solum queritur ille de provinciae defensione neglecta et de militum saevitia permissa, accusat etiam, quod Arianismo faustus sit, filiam Arianis baptizandam permiserit et quod per illum virgines Deo dicatae rebaptizatae sint. Praeterea refert ea, quae narrabantur de concubinis quibus uteretur: „Et tamen haeresis eorum qui verum Filium Dei negant tantum

¹⁾ ep. 222, 3.

²⁾ ep. 224, 2.

praevaluit in domo tua, ut ab ipsis filia tua baptizaretur. Iam vero, si ad nos non falsa perlata sunt, quae utinam falsa sint, quod ab ipsis haereticis etiam ancillae Deo dicatae rebaptizatae sint, quantis tantum malum plangendum est fontibus lacrimarum! Ipsam quoque uxorem non tibi suffecisse, sed concubinarum nescio quarum commixtione pollutum loquuntur homines et forsitan mentiuntur¹⁾). Minime itaque deerat, quod episcopi dimitterent pristinam erga comitem benevolentiam. At facile intellegitur provinciae necessitatem satis causae eis fuisse cur paci studerent.

Denique una omnium gravissima ratio, ob quam consilia mutaverint rei publicae gubernatores, mihi fuisse videtur Vandalorum periculum. Non opus est credere quae Procopius narrat de foedere cum Vandalis facto, ut persuasum habeas gravem metum tunc tenuisse Romanos, ne mox in Africam invaderent Vandali. Nam, ut infra exponemus, ea quae ipso anno 428 in Hispania evenerunt ad metum hunc movendum plane sufficiebant. Atqui patet prius in regione ipsa pacem restituendam fuisse, si arcere vellent hoc periculum. Quare Bonifatius quoque conciliandus erat, qui nisi imperatoribus placatus esset, Vandalis non solum adversarius timendus haud fuisset, sed etiam socius factus esset aestimandus.

Nunc vero quaeritur, num ei rumpendum tunc fuerit foedus cum Vandalis pactum. Iam tangimus veterem illam et celeberrimam disceptionem, quam nos quoque solvere conabimur, utrum iure an falso accusetur Bonifatius, quod auctor fuerit horrendae illius calamitatis, quae brevi post tempore afflicta erat Africa.

¹⁾ ep. 220, 4.

CAPUT VIII

Quaenam argumenta adduci possint, ut probetur Bonifatium in Africam vocasse Vandalos. - Quibus rationibus haec refutemus - Inquiritur in illius accusationis originem.

Ut iam ab initio habeas, quorsum evasura sit nostra disputatio: concedo gravia ex auctoribus proferri posse testimonia, quibus demonstretur Bonifatio auctore in Africam invasisse Vandalos; cum vero multo validiora mihi videantur quae huic sententiae opponi possunt, nihilo minus affirmo me iudice omni aut fere omni culpa absolvendum esse comitem Africae. Ut igitur veraciter rem exponam, primum quam plenissime explicabo, quibus argumentis firmari possit Bonifatii accusatio, deinde explanabo, quibus redargui posse existimem.

Praecipuum documentum, quo ad comitis culpam demonstrandam nisi sunt historici antiquiores, est Procopii de hac re narratio. Quare et hoc caput inchoare nobis liceat transscribendo Procopii locum.

Postquam narrat, quibus criminationibus et Augustam et Bonifatium deceperit Aetius, his ille prosequitur:

„Βονιφάτιος δὲ (καὶ γὰρ οἱ οὔτε βασιλεῖ ἐδόκει ἀντιτάξασθαι οἷω τε εἶναι ἐς Ῥώμην τε ἀπιόντι οὐδεμίᾳ σωτηρίᾳ ἐφαίνετο) βουλευέται ὅπως οἱ, ἦν δύνηται, ὁμαιχμία ἐς τοὺς Βανδίλους ἔσται, οἱ ἐν Ἰσπανίᾳ, ὡς πρόσθεν εἴρηται, οὐ πόρρω Λιβύης ἰδρύσαντο. ἔνθα δὴ Γωδιγίσκλος μὲν ἐτεθνήκει, διεδέξαντο δὲ τὴν ἀρχὴν οἱ ἐκείνου παῖδες, Γόνθαρις μὲν ἐκ γυναικὸς αὐτῷ γαμετῆς γεγυνώς, Γιζέριχος δὲ νόθος. ἀλλ' ὁ μὲν ἔτι [τε] ἦν παῖς καὶ τὸ δραστήριον οὐ σφόδρα ἔχων, Γιζέριχος δὲ τὰ τε πολέμια ὡς ἄριστα ἐξήσκητο καὶ δεινότατος ἦν ἀνθρώπων ἀπάντων. πέμψας οὖν ἐς Ἰσπανίαν Βονιφάτιος τοὺς αὐτῷ μάλιστα ἐπιτηδείους ἐκάτερον τῶν Γωδιγίσκλου παιδῶν ἐπὶ τῇ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ προσεποιήσατο, ἐφ' ᾧ αὐτῶν ἕκαστον τὸ Λιβύης τριτημόριον ἔχοντα τῶν κατ' αὐτὸν ἀρχεῖν ἦν δὲ τις ἐπ' αὐτῶν τινα ἰοὶ πολεμήσων, κοινῇ τοὺς ἐπιόντας ἀμύνασθαι. ἐπὶ ταύτῃ τῇ ὁμολογίᾳ Βανδίλοι τὸν ἐν Γαδείροις πορθμὸν διαβάντες ἐς Λιβύην ἀφίκοντο”¹⁾).

¹⁾ *De bello Vandalico*, ed. Haury, I, 3, 22-26.

Deinde, ubi tradidit amicis intercedentibus Bonifatium cum principibus in gratiam rediisse atque flagitavisse a barbaris ut provinciam relinquerent, ita pergit historiam :

„τῶν δὲ οὐκ ἐνδεχομένων τοὺς λόγους, ἀλλὰ περιυβρίζεσθαι ολομένων, ἐς χεῖρας αὐτοῖς ἐλθεῖν ἤναγκάσθη καὶ ἡσσηθεὶς τῇ μάχῃ ἐς Ἴππονερέγιον ἀνεχώρησε, πόλιν ὀχυράν ἐν Νουμιδίᾳ τῇ ἐπὶ θαλάσῃ κειμένην. ἔνθα δὴ οἱ Βανδ(ι)λοι στρατοπεδευσάμενοι Γιζερίχου σφ(ι)ν ἡγουμένου ἐπολιόρκουν. Γόνθαρις γὰρ ἤδη ἐτεθνήκει" 1).

In hac quoque Procopii expositione reperiuntur nonnulla, quae dubiam reddant auctoris fidem. Atque primum perperam sentit Bonifatium principibus placatum non esse nisi postquam ingressi sunt barbari. Uti enim in praecedenti capite ostendimus, reconciliatio iam anno 428 aut ineunte anno 429, i.e. ante Vandalorum irruptionem, confecta aut saltem inchoata est. Certe S. Augustinus, qui in epistula post pactas indutias ad comitem data tam vehementer queritur de Maurorum invasionibus, illud multo gravius periculum si iam imminuisset, minime siluisset. Deinde veritati repugnat quod scribit Procopius de puerili Gunderici aetate, cum constet illum, Geiserico natu maiorem, iam anno 406 Vandalorum exercitibus praefuisse 2). Falso denique asseverare videtur Gundericum et Geisericum post Godigilsci mortem ambos regnum accepisse, quoniam Hydatius, qui maxima in his rebus fide dignus est, dicit Geisericum successisse Gunderico 3). Quare id quoque quod habet de Africa in tres partes divisa falsum esse patet. Quid enim erat, quod Geiserico nondum regi partem aequalem darent?

Haec sufficere opinor ut suspectam habeamus Procopii narrationem. Verumtamen iam aliquoties comperimus in huius historici commentariis nonnullas res veras falsis intermixtas esse. Quamobrem nunc quoque quaerendum videtur, num primum narrationis argumentum ab aliis auctoribus confirmetur. Ac revera apparet non deesse qui eandem sententiam teneant quam Procopius 4). Atque primum Iordanes tam in Geticis quam in Romanis Bonifatii prodicionem commemorat. Getica haec habent :

„Sed Gyzericus rex Vandalorum iam a Bonifatio in Africam invitatus, qui Valentiniano principi veniens in offensa non aliter se

1) Ibid. 31-33.

2) Schmidt, *Geschichte der Wandalen*, p. 33.

3) Hydatius 89, Chron. Min. II, p. 21: „Gundericus rex Vandalorum interiit ; cui Gaisericus frater succedit in regno“.

4) Praetermitto Iohannis Antiocheni, Theophanis, Nicephorique narrationes, cum ex eodem fonte derivatae esse videantur. Cf. p. 8-9.

quam malo rei publicae potuit vindicare. Is ergo suis praecibus eos invitans per traiectionem angustiarum, qui dicitur fretus Gaditanus . . . transposuit" ¹⁾).

Ne aliquid tacere videamur adiungimus etiam quod eiusdem Romana continent, quamquam minoris momenti esse videtur, quia nihil novi adiungit atque a Geticis depromptum esse potest, quoniam constat Iordanem Romana scribens Geticis usum esse ²⁾).

„Africana provincia per Bonifatium comitem Vandalis tradita est et a Romano iure subtracta est, quia Bonifatius, dum in offensa Valentiniani venisset, malo publico se defendere voluit invitatoque ab Spaniis Gizerico Vandalorum rege dolum quod conceperat peperit" ³⁾).

Attamen dubium est an non multam vim demonstrationi addant haec Iordanis testimonia. Non quod malae fidei historicus est, nam primum patet eum haec narrantem aliqua saltem traditione nisum esse, deinde paene certum est ea desumpta esse ex Cassiodoro, ex cuius Gothorum historia Getica sua — etsi minus accurate — excerptis Iordanes. Ratio vero ob quam timeri potest ne minime proficiamus Iordanis testimonio, est, quod veri simile videtur Iordanem vel potius Cassiodorum eodem usum esse auctore, quo usus est Procopius. Nempe iam pridem notavit Schmidt ⁴⁾) peculiari modo a Iordane scriptum esse regis Vandalici nomen. Scribit enim „Gizericus", quae nominis forma, cum in nullo alio Latino scriptore inveniatur ⁵⁾), orta esse videtur ex eo quod Cassiodorus, Graeco usus auctore, ibi legerit „Γιζέριχος" quae scribendi ratio vulgo invenitur apud Graecos atque nominatim apud Procopium. Quo comperito facile suspicamur Graecum scriptorem, cuius auctoritate nisus sit Cassiodorus, et a Procopio adhibitum esse.

At dixerit quispiam nos fortasse magnum progressum facturos esse, si inquiremus, quisnam fuerit scriptor, a quo tam Cassiodorus quam Procopius historiam desumpserint. Atque bene nobis contingit, quod probabiliter tamquam utriusque auctorem indicare possumus Priscum, cum Cassiodorus pleraque ex Prisco sumpsisse ostenderit Mommsen ⁶⁾).

¹⁾ *Getica*, ed. Mommsen, XXXII.

²⁾ *Iordanis Romana et Getica*, ed. Mommsen, praefatio, p. XXIX.

³⁾ *Romana*, ed. Mommsen, 330.

⁴⁾ *Historische Vierteljahrsschrift* II, 1899, p. 454.

⁵⁾ Quod confirmatur iis, quae habet Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, p. 99.

⁶⁾ *Iordanis Romana et Getica*, praefatio, p. XXXIV. De Prisco cf. quae habet Müller, F.H.G. IV, p. 69 sqq.

Procopium autem in prima parte libri I et in prima parte libri III (in qua Bonifatii reperitur historia) ex Prisco et Eustathio res petiisse probaverit Haury¹⁾. Priscus autem bonae fidei historicus habetur; quin etiam absoluta et quasi religiosa fides a quibusdam recentioribus ei praebetur, qua tamen, uti lepide monuit Baynes, minime dignus est²⁾. Verum negari non potest illius auctoritate Procopii Iordanisque testimoniorum aliquantum auctam esse fidem.

Minoris momenti testem esse arbitror Paulum Diaconum, non solum quod multis saeculis post eventus scripsit, sed etiam quod res ab eo narratae omnes ex Iordanis scriptis haustae esse possunt (praeterquam quod Vandalis addit Alanos, quorum commemorationem eum apud Possidium invenisse opinor³⁾).

„Bonifatius vero, ita Paulus, sentiens se non posse tuto Africam tenere cernensque sibi periculum instare, in perniciem totius rei publicae effervescens Wandalorum Alanorumque gentem cum Genserico suo rege ab Hispaniis evocatos Africae intromisit“⁴⁾.

Sed plurimum Bonifatii causae obesse iudico id quod Prosper in chronicis de illius proditione significare videtur. Eiusdem enim temporis est ac Bonifatius nec negari posse existimo ei de comitis culpa persuasum fuisse. Chronicorum locum, quem iam supra laudavimus, denuo hic transscribemus.

Postquam ad annum 427 rettulit infaustum exitum expeditionis cui praeerant Mavortius, Gallio et Sanoeces his prosequitur:

„Exinde gentibus, qui uti navibus nesciebant, dum a concertantibus in auxilium vocantur, mare pervium factum est bellicae contra Bonifatium coepti in Segisvultum comitem cura translata est. Gens Wandalorum ab Hispania ad Africam transit“⁵⁾.

Iam animadvertis chronographum non aperte incusare Bonifatium.

¹⁾ in Procopii editionis praefatione, p. VII sqq.

²⁾ The Journal of Roman Studies XII, 1922, p. 225: „... but if German scholars have accused their colleagues of being „Thukydides-Theologen“ in their study of the history of the 5th century B.C., students of the 5th century of our era must beware of becoming „Priskos-Theologen“: Priscus in dealing with the affairs of the West cannot have for us the same authority as when he is recounting the history of the Eastern provinces“.

³⁾ Possidius, *Vita Augustini*, ed. Vega, XXVIII: „... manus ingens Wandalorum et Alanorum.“

⁴⁾ *Pauli Diaconi Historia Romana* a cura di Amedeo Crivellucci, Roma 1914, XIII, 10.

⁵⁾ Prosper 1295, Chron. Min. I, p. 472.

Nihilominus meo iudicio constat illum affirmare voluisse Vandalorum irruptionem comitis opera factam esse. „A concertantibus” enim, id est ab utroque adversario vel a factionibus contrariis barbaros, qui adhuc navigationis ignari essent, in auxilium vocatos esse dicit. Tum primum memorat Sigisvultum Gothorum ducem, deinde Vandalos. Sigisvultus autem Felici auxilio erat, ergo consequitur ut Vandalorum opem imploraverit eiusdem adversarius Bonifatius.

Hanc conclusionem effugere conatus est Schmidt, dicens barbaris in auxilium vocatis minime indicari Vandalos nec ad cetera pertinere eorum commemorationem. Eos enim navigandi artis nequaquam expertes fuisse, cum secundum Hydatium iam anno 425 praedati essent Baliares insulas¹⁾. Prosperum igitur in nullos alios animum intendisse nisi in Gothos, quos Bonifatius quoque, ut narrat Possidius, milites secum habuerit²⁾.

At nihil valet quod argumentatur Schmidt, quia et Gothi iam antehac navibus usi erant, cum compertum habeamus Sigisvultum iam ante nonnullos annos in Africam navigasse³⁾. Atqui, si Prosper erravit in memorandis Gothis, quid est quod non putemus eum et de Vandalis minus recte iudicasse? Accedit quod haudquaquam intellegi potest, cur iam ad annum 427 a Prospero narrata sit Vandalorum invasio, nisi admittis explicationem quam proposuimus. Constat enim Geisericum non ante annum 429 transiisse⁴⁾, nec credi potest Prosperum in hac re erravisse, cum certum sit eum paulo post, i.e. anno 433 composuisse primam chronicorum partem⁵⁾ atque existimandum videatur, ei, ut qui esset S. Augustini amicus, magnopere cordi fuisse Africae res. Ergo quod iam ad annum 427 memorat Vandalorum transitum probabiliter non explicatur, nisi pro vero habetur eum — quod saepe fit a chronographis — praecepisse eventum, ut demonstraret quod praefatus erat, scilicet barbaros Romanis adducentibus navigationem suscepisse. Quod tamen non fecisset, nisi ei persuasum fuisset Bonifatium invitasse barbaros, ut in Africam navigarent.

Scriptorum testimoniis addi potest indicium ex rebus deductum. Comperimus enim in capite superiore veri simile esse Bonifatium in Africae

¹⁾ Hydatius 86, Chron. Min. II, p. 21; cf. p. 81.

²⁾ Historische Vierteljahrsschrift II, 1899, p. 457; cf. L. Schmidt, *Zur Geschichte der Wandalen*, Byzantinische Zeitschrift XII, 1903, p. 601.

³⁾ cf. p. 43.

⁴⁾ cf. p. 87 sqq.

⁵⁾ Chron. Min. I, p. 345.

partes occidentales recessisse. Facile supponi potest eum hoc facientem in animo habuisse cum barbaris ingredientibus convenire. Certe et aliter explicari potest hic motus, at vero qui credit testimoniis allatis rem iure suspectam habere potest.

Neminem negaturum esse spero nos integre disseruisse de iis, quae nostrae repugnant sententiae. Immo argumentis, quae vulgo proferuntur, nos non solum primum addidisse opinor Prisci auctoritatem, sed etiam explanatius nos definivisse credo documentum ex Prospero captum. Atque ea quidem, quae exposuimus, per se considerata nos movent, ut invasionis culpam Bonifatio attribuamus. Verum hisce opponi possunt aliae rationes, quas tam graves iudicamus, ut nobis videatur illi iudicio stare non posse quicumque has rite perspexerit.

Ac primum notatu dignum est, quod auctores quidam, qui optimam rerum notitiam habere poterant — meliorem utique quam auctores citati —, Bonifatii prodicionem non memorant, etiamsi copiosam de Vandalorum invasione narrationem habent. Obiiciat quispiam hoc argumentum, utpote quod ex silentio deductum sit, non multum valere, at existimo hoc silentium consideratis scriptoribus et scriptis tam singulare videri, ut demonstrationi ex eo deductae aliquantam vim abiudicare non possis.

Possidius ipse vidit Vandalos invadentes. Nam Calama, ubi episcopali munere fungebatur, expulsus, Hippone morabatur, cum haec urbs a Vandalis obsessa est¹⁾. Etsi describens Vandalorum vastationes pugnamque contra eos factam Bonifatii mentionem facit, dicens eum defendisse Hipponem, tamen nullo modo significat cum barbaris illum fecisse.

Non minus eloquens est Victoris Vitensis silentium. Aequalis quidem non fuit, sed dubium non est, quin Africanis traditionibus fulciantur, quae de barbaris irrumpentibus saevientibusque narravit. Atqui, quamvis acerrimis coloribus depingat Vandalorum crudelitates, atque ipsum Bonifatium memoret, de aliqua illius culpa haud facit mentionem. Immo vero „famosum” comitem appellat²⁾, qua voce, ut ex alio loco patet, potius laudandi quam obtrectandi causa utitur³⁾. Victoris autem silentio eo maiorem vim inesse puto, quo minus suspicari potes scriptorem tanto tempore post eventus opus componentem parcere voluisse Bonifatio ob

1) Possidius, *Vita Augustini*, ed. Vega, XXVIII. cf. p. 95.

2) *Historia persecutionis Africanæ Vandalicæ*, ed. Petschenig, I, 6, 19: „Fuit comes quidam Sebastianus, famosi illius gener comitis Bonifatii”.

3) Ibid. I, 8, 24: „... urbem illam quondam nobilissimam atque famosam Romam”.

quandam reverentiam. Possidio autem hanc tacendi causam fuisse multo maiore iure putares, nisi constaret et illum post Bonifatii mortem scripsisse.

Plurimi vero aestimamus id quod apud Hydatium deprehendimus, cum non solum de Bonifatio taceat, sed etiam aliis causis Vandalorum irruptionem tribuere videatur. Novimus illum gravem esse auctorem, aequalem atque Hispanum, factis ergo proximum. Quare iam haud leviter aestimandum videtur, quod in eius accurata de Vandalis invadentibus memoria¹⁾ de Bonifatio nihil invenitur. Sed etiam maiorem vim habere puto quae paulo supra, ad annum 424 aut 425 (incerta est temporum computatio) de rebus in Hispania gestis tradidit, cum haud dubie hoc loco exposuerit, quid ipse censeret de invasionis causa. Atqui talis est eius sententia, ut evidenter pateat illi persuasum fuisse barbaros etiam non invitatos in Africam fuisse transituros. Quod nondum animadverterunt rerum scriptores, quoniam aliter — et me quidem iudice perperam — Hydatii locum interpretati sunt. Quodsi vero diligenter contextum respicies atque rationem habebis eorum, quae supra de chronographorum scribendi modo monuimus, iam non negabis nostram veram esse sententiam

„Vandali, ait Hydatius, Baliaricas insulas depraedantur. Deinde Carthagine Spartaria et Hispali eversa et Hispaniis depraedatis Mauretanium invadunt”²⁾).

Qui de his rebus scripserunt semper putaverunt omnia quae hoc capite referuntur, et Baliarum depraedationem, et Carthaginis Hispanisque eversionem, et Hispaniarum direptionem, et Mauretaniae invasionem factas esse uno eodemque anno qui ab Hydatio notatur, i.e. anno 424 aut 425. Quod negandum est, non modo ea de causa, quod nulla Vandalorum invasio memoratur ante illam notissimam, quam ipse Hydatius ad annum 429 refert, sed etiam quod Hispalis occupatio ab Hydatio evidenter in posteriorem annum confertur. Narrat enim ad annum 428:

„Gundericus rex Vandalorum capta Hispali cum impie elatus manus in ecclesiam civitatis ipsius extendisset, mox Dei iudicio daemone correptus interiit”³⁾).

¹⁾ Hydatius 90, Chron. Min. II, p. 21.

²⁾ Hydatius 86, Chron. Min. II, p. 21.

³⁾ Hydatius 89, Chron. Min. II, p. 21. Minime admittenda videtur interpretatio, quam praebet Schmidt, *Geschichte der Wandalen*, p. 33, n. 1: „Capta ist wohl in dem Sinne der Besetzung nicht einer zweiten Eroberung zu verstehen”. Nonne mirandum putas, quod occupata sit urbs quarto anno post, quam expugnata esset?

Denique non intellegitur, quare ad annum 424 aut 425 memorata sit „Hispanorum depraedatio” quandoquidem iam per multos annos a barbaris direpta erat regio.

Alia ergo quaerenda est illius loci interpretatio. Quam facile invenimus, si in memoriam revocamus id quod apud Prosperum animadvertimus, scilicet annalium scriptores interdum ad illustrandam rerum gestarum cohaerentiam uno capite plurium annorum eventus complectos esse. Apparet enim et Hydatium, ut factorum continuationem indicaret, nonnullas res, quae posterioribus annis evenerunt, hoc capite praecepisse. Qua ratione illum significare voluisse opinor, qui factum sit, ut in Africam transirent Vandali. Quod ei praecipue causae tribuere videtur, quod Hispali atque Carthagine Nova, duobus praecipuis Hispaniae australis portibus, occupatis eis transfretandi occasio oblata erat.

Quidquid hac de re iudicas, constat utique aliqua saltem ratione a chronographo connecti duarum urbium expugnationem ac Mauretaniae invasionem. Quarum rerum connectionem facile intellegas, si consideres ad transmittendam tantam multitudinem — quam octoginta milium fuisse scribit Victor ¹⁾ — imprimis opus fuisse sufficienti navium copia, quam ante captam Hispalem et Carthaginem, maximos plagae australis portus, possidere non poterant barbari ²⁾. Quare haud dubie opinatus est Hydatius transitum a Vandalis non effici potuisse nisi his urbibus expugnat³⁾.

Hoc vero posito primaria invasionis causa mihi fuisse videtur non aliqua invitatio, sed Hispalis Carthaginisque expugnatio. Quis enim non intellegat illorum portuum occupationem necessario secutam esse Africae invasionem? Haudquaquam necesse erat invitari barbaros ut Africa potirentur. Nam non solum, ut eventum probavit, ad occupandam provinciam vires eis sufficiebant, sed etiam aptissima erat praeda quae eos alliceret. Regio erat uberrima et sola inter regni provincias, quae barbarorum rapinis nondum populata erat. Nec primi Geiserici cupido illis divitiis movebatur, cum iam anno 418 Gothi Valia rege in Africam traicere conati essent ⁴⁾ atque Alaricus anno 410 Siciliam petens Afri-

¹⁾ cf. p. 88-89.

²⁾ De Hispali cf. Schulten, P.W. VIII, 1963-1965; de Carthagine autem Spartaria vel Carthagine Nova: Schulten, P.W. III, 1620-1626. Iam dilapsa erat Gades: cf. Avienus, *Ora Maritima* 271.

³⁾ Notetur et Maiorianum imperatorem anno 460 expeditionem contra Vandalos parantem, ex Carthagine in Africam proficisci voluisse. Cf. Hydatius 200, Chron. Min. II, p. 31.

⁴⁾ Orosius, *Historiae adversus paganos* VII, 43, 10.

cae occupationem intendere visus esset¹⁾).

Ut autem evidentius probetur rectissime hac ratione diiudicari res, animadvertatur clare intellexisse Romanos, quanto periculo regno atque Africae futuri essent barbari, si classe potituri essent. Nempe etiam in Orientalis regni finibus, in quibus tamen aliquantae adhuc essent copiae navales²⁾), anno 419 promulgata est lex, quae mortem minabatur omnibus, qui navium instituendarum artem barbaros docturi erant³⁾). Occidentalibus autem multo maiora erant pericula, quod classis idonea his non iam praesto erat⁴⁾). Profecto haec imprimis erat causa, quare tam diligenter a Gallia Narbonensi arcerentur Gothi, atque, ut ex Hydatio apparet, quam diutissime ab Hispaniae australis portibus removerentur Vandali, qui, cum iam anno 422 occupassent Hispaniam ad meridiem spectantem, illis tamen urbibus non potiti sint nisi post nonnullos annos.

Quin etiam mihi videtur probari posse Romanos haec loca summa ope defendisse, cum restet vestigium magnae cuiusdam pugnae illo ipso tempore in Hispania factae. In chronicis enim Gallicis ad annum 431, sed proxime ante Vandalorum transitum — atque in iis chronicis non annos ascriptos sed rerum successionem animadvertendam esse iam saepe monuimus — haec narrantur:

„Viginti ferme milia militum in Hispania contra Vandalos pugnantium caesa”⁵⁾).

Licet occisorum numerum vero maiorem putes, concedendum videtur brevi ante Africae occupationem in Hispania grave proelium pugnatum esse. Quod fortasse idem est ac designatur a Iordane narrante:

„Erat namque Gyzericus iam Romanorum clade in urbe notissimus”⁶⁾).

Nonne his quoque probatur maximam operam dedisse Romanos, ut ab Hispaniae portibus propulsarent Vandalos?

Apparet ergo rebus plane congruere quae ex Hydatii verbis intel-

¹⁾ Seeck, *Gesch. des Untergangs V*, p. 415.

²⁾ Grosse, *Militärgeschichte*, p. 79.

³⁾ *Codex Iustinianus*, recognovit Paulus Krueger, Berolini 1884, IX, 47, 25: „(Impp. Honorius et Theodosius AA.) Monaxio pp. His, qui conficiendi naves incognitam ante peritiam barbaris tradiderunt, capitale supplicium proponi decernimus. D. VIII. k. Oct. Constantinopoli Monaxio et Plinta cons. (= a. 419)”.

⁴⁾ Grosse, *Militärgeschichte*, p. 79; Bury, *History of the Later Roman Empire I*, p. 44; Schmidt, *Geschichte der Wandalen*, p. 51.

⁵⁾ Chron. Gall. 107, Chron. Mln. I, p. 658. Schmidt (*Geschichte der Wandalen*, p. 32) existimat hoc spectare ad cladem qua anno 422 Romanos affecerunt Vandali. Quo neglegit eventuum ordinem in his chronicis diligenter observatum.

⁶⁾ *Getica*, ed. Mommsen, XXXII.

ximus: Vandalorum invasionem necessario secutam esse ea quae annis proximis in Hispania facta erant, ergo invitationem aliquam ad rem haud pertinere.

At erunt qui instent et dicant hac quidem argumentatione probari haud opus fuisse vocari barbaros, ut decernerent Africae invasionem, eo tamen pacto minime demonstrari eos revera vocatos non esse; deinde silentium, immo inscientiam, quorundam auctorum, etsi minus credibilia reddat aliorum testium narrata, non eis plane auferre fidem.

Quibus ut persuadeam, aliam proferam demonstrationem deductam ex iis rebus, quas proxime ante Vandalorum adventum in Africa gestas esse supra comperimus. Cum enim constet illo tempore cum Bonifatius de pace actum esse atque indutias constitutas esse, necesse est, ut arbitreris comitem aut ante aut post conventas indutias in auxilium vocasse barbaros. Atqui minus convenit existimare post pactionem constitutam Bonifatium cum Vandalis egisse. Etenim quomodo explicares quod tam brevi post barbaris irrumpentibus restitit? Si vero mavis in tempus indutiis antecedens conferre Bonifatii prodicionem, alia obest difficultas: hoc enim posito dubitari non potest, quin indutias constituentes a Bonifatius poposcerint, ut conventionem cum barbaris factam rumperet. Namque ad rem impediendam ei tempus suppeditasse constat, cum iam hieme convenerit inter Bonifatium et Darium, mense autem Maio transierint Vandali. Si ergo cum barbaris pactum fecisset Bonifatius, haud dubie tempestive id rescidisset¹⁾.

At vero, quo iterum evadas, dicas barbaros forsitan comiti paenitenti non auscultasse, eoque invito rem perfecisse! Quare aliam rursus proferam argumentationem: Invitatio si Vandalis revera missa est, procul dubio occulta fuit. Si enim fama vulgata fuisset, S. Augustinus in litteris illis, ubi de Maurorum incursionibus permissis tam acriter virum incusat, hoc multo gravius scelus haudquaquam siluisset. Atqui, si occulta erat, quisnam eam aperuit? Non sane Bonifatius ipse, nec illi qui prodicionis participes fuerant. Si alii vero, nonne dubitandum est, an non fide digni fuerint? Quanta enim prudentia diiudicandae sunt eiusmodi de occultis commerciis narrationes²⁾!

¹⁾ Multi existimant Bonifatium navibus missis opitulatum esse Vandalis, eum igitur, cum has recipere nequiret, calamitatem prohibere etiam paenitentem non potuisse. At vero ex his, quae apud Hydatium invenimus, constat barbaros navibus haud equis. Deinde navibus emissis plane patefacta essent comitis concilia, quae tamen, ut infra demonstrabimus, certe vulgata non erant.

²⁾ Existimat Schmidt (*Historische Vierteljahrsschrift* II, 1899, p. 460) hoc quoque sibi argumento esse, quod Vandali, cum ab omnibus auctoribus Fretum Gaditanum

Quae sufficere opinor, ut Prosperi, Iordanis et Procopii sententia, notabiliorum auctorum silentio atque dissensione iam minus probabilis facta, prorsus incredibilis reddatur.

At iure a nobis postulabitur, ut declarem, quam ob causam in illis diversis scriptoribus Bonifatii accusatio inveniatur, quo tandem pacto exstiterint illae de comitis proditione fabulae. Facile autem invenitur illa explicatio, quia constat primum illis temporibus haud raro de proditione falso accusatos esse cum militum duces tum homines politicos, deinde talem Bonifatii fuisse condicionem, quae ad falsas accusationes excitandas ansam facile praeberet.

Apparet saepe illustrioribus illius aetatis hominibus illatas esse proditionis accusationes. Cum enim imperium undique premeretur periculis barbarorum, qui non solum ab exteris regionibus regni fines invadebant, sed etiam intra regnum — et quidem ut eius limites defenderent — recepti erant, vulgus multis tumultibus territum in timore ac suspitione semper versabatur. Accedebat quod interdum milites vel magistratus revera barbarorum auxiliis utebantur, ut consilia sua perficerent. Nonne in hac quoque historia exemplum repperimus in Aetio, qui Hunnorum ope fretus potestatem sibi paraverat? Num igitur mirandum est, quod in omni rei publicae casu a vulgo quaesitus est rei adversae auctor, quod etiam ab historicis antiquis, quoties narrant barbarorum invasionem, fere toties indicatur homo, cuius proditioni rem tribuendam esse dicunt?

Gothis Alarico duce anno 395 Thraciam Macedoniamque praedantibus Rufino praefecto praetorio Orientis potentissimo calamitas crimini data est. Verumtamen, etsi apud permultos scriptores antiquos haec accusatio invenitur, a recentioribus fere omnibus ut falsa reiicitur, quoniam non Rufino sed Stilichoni huius rei commodum obvenerit¹⁾.

Rursus Stilicho insimulatur, quod hieme annorum 405 et 406 Vandalos ceterosque populos ut Galliam ingrederentur incitaverit, sed et ille a compluribus antiquioribus accusatus a recentioribus purgatur²⁾.

transvecti esse dicantur, in Mauretianam Tingitanam appulerunt (cf. p. 90). Putat enim eos, si Bonifatius auxilio venire voluissent, in locum propiorem appulsuros fuisse. At licet quoque opinari eos faciliorem elegisse viam!

¹⁾ Cf. A. Gildenpenning, *Geschichte des oströmischen Reiches unter den Kaisern Arkadius und Theodosius II.*, Halle 1885, p. 38; Seeck, *Gesch. des Untergangs*, V, p. 273 et 549; Bury, *History of the Later Roman Empire*, I, p. 110; Contrariam vero sententiam tenet Stein, *Gesch. des spätromischen Reiches* I, p. 350.

²⁾ Cf. Schmidt, *Gesch. der Vandalen*, p. 19; Seeck, *Gesch. des Untergangs*, V, Anhang, p. 588; Stein, *Gesch. des spätromischen Reiches* I, p. 382, n. 3.

Cassiodorus asseverat et Placidiam anno 423, cum in exsilium relegata est, accusatam esse, quod cum barbaris conspirasset¹⁾. Quae criminatio ne memoratur quidem ab aequalibus.

Alia quoque Augusta calumniis affecta est; nam anno 455, cum Roma a Vandalis direpta esset, Eudoxiae imputata est calamitas. Quod ab ipso Hydatio, qui unus nobis illas suspensiones rettulit, falsum dicitur²⁾.

Satis haec demonstrare opinor, quam facile a Bonifatii aequalibus de proditione accusati sint rei publicae potentiores. Nec multa opus est sagacitate, ut suspiceris interdum etiam ab inimicis et adversariis politicis has calumnias vel inventas vel latius sparsas esse. Exemplo sit Rufini diffamatio, quae ab ipso Stilichone vel a factione eidem favente effecta esse videtur. Quin etiam dubitatur an hoc praecipue consilio instituta sit Gothorum praedatio, ut accusatio caderet in Rufinum, cum mirum utique fuerit solius Rufini praediis barbaros pepercisse³⁾! Certe imprimis Claudiani carminibus, poetae Stilichoni admodum addicti, Rufini criminationes divulgatae sunt⁴⁾.

Quae cum ita sint, Bonifatium calumniis affectum esse quis est qui miretur? Nam quod eodem fere tempore, quo cum principibus bellum gerebat, barbari provinciam ingressi sunt, suspicionibus locum non dare non poterat. Quis enim de rebus minus accurate doctus facile non crederet hos eventus connectos fuisse atque Bonifatium, cum salutem desperaret, barbaros in auxilium vocavisse? Accedit quod inimici ei erant acerrimi, inter quos Aetius erat, qui, cum ad causam suam promovendam poetarum uteretur auxilio⁵⁾, facultatem habuit, ut fabulas aut spargeret aut iam dispersas latius vulgaret⁶⁾. Quare profecto admiratione dignum non est, quod eorum vestigia in quibusdam ex auctoribus nostris inveniuntur. Immo maiorem, opinor, stuporem movere oporteret, si non reperirentur tales criminationes!

¹⁾ *Chronica* 1205, Chron. Min. II, p. 155: „His cons. Placidia Augusta a fratre Honorio ob suspicionem invitatorum hostium cum Honorio (sic!) et Valentiniano filiis ad Orientem mittitur”.

²⁾ Hydatius 167, Chron. Min. II, p. 28: „Gaisericus, sollicitata a relicta Valentiniani, ut mala fama dispergit...”

³⁾ Seeck, *Gesch. des Untergangs V*, p. 273-274.

⁴⁾ Claudianus, *In Rufinum* II, 7 sqq.

⁵⁾ Ut supra p. 16 ex Sidonii versibus collegimus.

⁶⁾ Alio modo accusationis originem explicavit Schmidt (*Historische Vierteljahrschrift* II, 1899, p. 460-461; *Geschichte der Wandalen* p. 35). Putat fabulam non conflictam esse nisi saeculo post et quidem a Byzantinis, ut Romanorum cladem excusarent. Quod certe repugnat iis, quae de Prospero et Prisco auctoribus supra exposuimus.

CAPUT IX

Quo tempore, quantis copis, et quo loco in Africam ingressus sit Gaisericus. - Quomodo ei restiterit Bonifatius. - Quam ob causam barbarum depellere non potuerit. - De Aspare in auxillum misso et profligato.

Perpauca sunt — hoc iterum confiteri paene pudet — quae novimus de Vandalis invadentibus et praesertim de Bonifatio provinciam contra eos defendente. Rara sunt quae his de rebus ab auctoribus traduntur et ea quidem ipsa a scriptoribus recentioribus in dubium nonnumquam vocantur. Conabimur autem ab his dubitationibus antiquorum testimonia vindicare, falsa deinde, quae a quibusdam hodiernis historicis asseverantur, refutare atque, diligenter considerando quae ex auctoribus erui-
mus, quantum possumus res gestas illustrare.

Primum dubium, quod est de tempore, quo transierunt Vandali, ex ipsorum antiquorum auctorum dissensione provenit. At hanc narratorum diversitatem haudquaquam impedire puto, quominus vel certissime verum cognoscamus. Iam saepius significavimus nos pro certo habere in hac re unum tantum scriptorem fide nostra mereri, Hydatium chronographum, qui in mensem Maium anni 429 barbarorum transmigrationem confert. Hic enim, cum profecto ut aequalis et Hispanus graviter eventu commotus sit, quam accuratissime hunc memoria tenuisse putandus est, quae res ex eo quoque apparet, quod non solum annum, sed etiam mensem indicavit. His autem verbis Vandalorum profectionem refert :

„Gaisericus rex de Baeticae provinciae litore cum Vandalis omnibus eorumque familiis mense Maio ad Mauritaniam et Africam relictis transit Hispaniis” ¹⁾).

Diversa fuisse videtur Procopii sententia. Nam, cum censeat iam ante inceptam pacis reconciliationem evenisse Vandalorum transfretationem, in annum superiorem eam contulisse videtur. At ex eo quod

¹⁾ Hydatius 90, Chron. Min. II, p. 21.

S. Augustinus in epistula post indutias scripta de Vandalis nullam facit mentionem, cum tam acerbe queratur Maurorum rapinas, planissime apparet Procopii opinionem falsam esse.

Memorabile est idem tempus indicari ab alio rerum Orientalium historico, dico scriptorem chronicorum illorum, quae vulgo Paschalia vocantur, qui aperte ad annum 428 eventum ascripsit¹⁾. Attamen et hic liber, saeculo septimo scriptus, auctoritatem Hydatii infirmare minime potest.

Intelleges porro difficultatem haud movere, quod Prosper iam ad annum 427 invasionem refert. Supra enim ostendimus ad illius narrandi rationem pertinere, quod non raro connectit eventus diversis annis factos. Nec refert Cassiodorum in Chronicis ad idem tempus conferre calamitatem²⁾, cum ipse, eisdem fere verbis ac Prosper usus, clare demonstrat ex illius libro se rem hausisse.

Denique ab omnibus aliis differunt Chronica Gallica, quae annum 431 ascriptum habent. Hoc autem repugnat iis quae certe scimus de decessu S. Augustini, qui anno 430 atque haud dubie post Vandalorum invasionem obiit³⁾.

Quae cum ita sint, secure sequi licet Hydatii sententiam eo magis quod firmatur iis, quae supra de bello in Africa gesto atque de Mauris provinciam ingressis exposuimus. Si enim, ut ex his rebus probavimus, S. Augustini ep. 220 non ante annum 428 exeuntem scripta est, Vandalos post hunc annum transisse certo constat, cum, uti iam monuimus, pateat eos nondum advenisse quo tempore epistula scripta est.

Alia est quaestio de immigrantium numero, de quo tamen accurate nos docet Victor Vitensis. Haec enim habet:

„Transiens igitur quantitas universa calliditate Geiserici ducis, ut famam suae terribilem faceret genti, ilico statuit omnem multitudinem numerari, usque ad illum diem quam huic luci uterus profuderat ventris. Qui reperti sunt, senes, iuvenes, parvuli, servi vel domini LXXX milia numerati. Quae opinio divulgata usque in hodiernum a nescientibus armatorum tantus numerus aestimatur, cum sit nunc exiguus et infirmus”⁴⁾.

Asseverat ergo transisse Geisericum cum tota gente, quam recensens octoginta milia hominum comperisset. Mulierum quidem mentionem non

¹⁾ Chron. Min. II, p. 77.

²⁾ Chron. Min. II, p. 156.

³⁾ Cf. p. 94.

⁴⁾ *Historia persecutionis Africanae Vandalicae*, ed. Petschenig, I, 1, 2.

facit Victor, sed cum universe memoret „omnem multitudinem.... usque ad illum diem quam huic luci uterus profuderat ventris”, plane apparet ex illo numero et eas non excipi.

Hanc autem Victoris sententiam impugnavit Seeck, qui, non horrens inter eos numerari, quos „nescientes” vocat Victor, contendit Geisericum non octoginta milia hominum sed octoginta milia armatorum habuisse¹⁾. Hoc ut probet, nihil aliud affert, nisi narrationem Procopii, qui affirmare videtur Vandalorum gentem a Geiserico divisam esse in 80 „mil-lenas” (χιλιάδες) quasi ei essent 80 milia armatorum, quorum revera 50 milia tantum habuerit. Idem Procopius denique auctor est posteriore aetate multum numero crevisse Vandalorum gentem²⁾.

Fatendum est sane non omni vi carere hoc argumentum, quoniam Procopius, cum Belisarium Africam occupantem comitaretur, ipse cognoscere potuit, quid illa aetate numero valerent Vandali. Attamen quod de numero armatorum paulatim aucto enuntiat, nequaquam credendum esse puto, cum Victor nobis affirmet sua aetate armatorum numerum in gente Vandalica fuisse „exiguum et infirmum”. Atque Victoris ut Africani notitiam hac saltem de re certiore esse puto quam Procopii. Quare nec eam sententiam, quam de pristino numero enuntiavit Procopius, multa fide dignam esse existimo.

Sed ut Victoris amplectar sententiam, iis praesertim adducor, quae in secundo volumine libri, qui inscribitur „Geschichte der Kriegskunst”, exposuit H. Delbrück. Qui evidenter demonstravit numeros, quibus apud antiquos scriptores computatur Germanorum migrantium frequentia, plerumque veris multo maiores esse. Multae quidem auctoritatis mihi esse videntur quae hac de re investigavit scriptor ille diligentissimus. Qui non solum ostendit prorsus incredibilia esse, quae de ducentis vel trecentis barbarorum milibus apud auctores nostros invenimus, sed etiam probavit nullam gentem Germanicam habuisse armatorum plus quam quindecim milia³⁾. Quare Vandalorum populus, qui a Salviano ple-

¹⁾ Seeck, *Gesch. des Untergangs VI, Anhang*, p. 416.

²⁾ Procopius, *De bello Vandalico*, ed. Haury, I, 5, 18: „Τοὺς δὲ δὴ Βανδίλους τε καὶ Ἀλανοὺς ἐς λόχους κατασπασάμενος, λοχαγοὺς αὐτοῖς ἐπέστησεν οὐχ ἥσσον ἢ ὀγδοήκοντα, οὐσπερ χιλιάρχους ἐκάλεσε, δόκησιν παρέχων ἐς ὀκτώ οἱ μυριάδας συνιέναι τὸν τῶν στρατευομένων λεών. καίτοι οὐ μᾶλλον ἢ ἐς μυριάδας πέντε τὸ τῶν Βανδίων τε καὶ Ἀλανῶν πλῆθος ἐν γε τῷ πρὶν χρόνῳ ἐλέγετο εἶναι. ἔπειτα μέντοι τῇ τε κατὰ σφᾶς παιδοποιίᾳ καὶ ἄλλους βαρβάρους ἐταιρισάμενοι ἐς μεγάλην τινὰ πολυανθρωπίαν ἐχώρησαν.”

³⁾ H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst* II. Teil, 1. Hälfte, Berlin 1901, p. 298 sqq.; de Vandalorum numero cf. p. 312-313.

risque aliis gentibus Germanicis infirmior fuisse dicitur¹⁾, octoginta vel quinquaginta milia armatorum certo non habuit. Iam vero, si recte Procopius affirmavit hunc tantum armatorum numerum post immigrationem etiam multo auctum esse, quo tandem pacto Belisarius quinque milibus equitum gravissima clade Vandalos afficere potuit²⁾?

Ergo pro certo haberi oportet vero proximam fuisse Victoris aestimationem, totamque Vandalorum gentem fere octoginta milia hominum habuisse, nec igitur plures armatos eis fuisse quam quindecim fere milia. Nec repugnat quod in 80 „millenas“ divisus erat populos, cum minime constet unamquamque millenam continuisse mille armatos. Nullo denique iure obiicit Seeck haud credi posse illis temporibus a barbaris factam esse populi computationem, qua omnes gentis homines nec soli armati numerarentur. Immo facillime intellegitur talem computationem a Geiseric institutam esse, cum ad ordinandam transmigrationem totius populi recensensus utilissimus fuerit³⁾.

Etiam de loco, ubi mare transierint barbari, etsi consentiunt auctores, dubitationem moverunt historici. Cum Victor Vitensis⁴⁾, tum Procopius⁵⁾ et Iordanes⁶⁾ aperte tradunt Geisericum transvectum esse Fretum Gaditanum. Tamen Schmidt⁷⁾ et Gautier⁸⁾ opinati sunt illum non in Mauretaniam Tingitanam sed in Mauretaniam Caesariensem appulsum esse, existimantes inter Tingitanam et Caesariensem antiquis temporibus pervium iter non fuisse, quoniam uno qui hodie in asper-

¹⁾ Salvianus, *De gubernatione Dei*, ed. F. Pauly, C.S.E.L. 7, Vindobonae 1883, VII, 27-28: „... numquid non erant in omni orbe terrarum barbari fortiores, quibus Hispaniae traderentur? Multi absque dubio, immo, ni fallor, omnes. Sed ideo ille infirmis hostibus cuncta tradidit, ut ostenderet scilicet non vires valere sed causam”.

²⁾ Hartmann, *Belisarios*, P.W. III, 218.

³⁾ Falso suspicatur Martroye (*Genséric*, p. 106-107) primo solos transisse armatos, mulieres autem, pueros et senes non profectos esse nisi post captam Carthaginem. Hydatius enim et Victor affirmant „quantitatem universam” „cum omnibus familiis” profectam esse.

⁴⁾ *Historia persecutionis Africanae Vandalicae*, ed. Petschenig, I, 1, 1. „... transvadans facili transitu per angustias maris, quod inter Hispaniam Africamque aequor hoc magnum et spatiosum bisseis milibus angusto se limite coartavit”.

⁵⁾ *De bello Vandalico*, ed. Haury, I, 3, 26: „... τὸν ἐν Γαδεῖροις πορθμὸν διαβάντες”.

⁶⁾ *Getica*, ed. Mommsen, XXXIII: „... per traiectionem angustiarum, qui dicitur fretus Gaditanus ... transposuit”.

⁷⁾ *Geschichte der Wandalen*, p. 61; aliam sententiam antea secutus esse videtur: cf. *Historische Vierteljahrsschrift* II, 1899, p. 460.

⁸⁾ E. F. Gautier, *Genséric, roi des Vandales*, Paris 1932, p. 169-173.

rimis montibus invenitur saltu — cui nomen est „Trouée de Taza” — tunc nondum uterentur. Quod vero argumento esse non potest, cum dubitetur a viro harum rerum admodum perito, dico Stephanum Gsell¹⁾. Nec gentis migrationi obstitisse videtur viarum munitarum penuria, cum etiam in Germania, tot barbaris nationibus peragrata, viae munitae tunc non essent²⁾.

Quodsi constat Vandalos facillimam elegisse navigationem atque primum in Mauretanium Tingitanam transiisse, profecto cum Bonifatii copiis non congressi sunt nisi post plures menses. Cuique enim perspicuum est tantam multitudinem, quae ipsius, quam transivit, regionis praedatione alenda erat, lentissime progressam esse. Qua autem via per Africanas provincias iter fecerint inveniri posse non videtur, immo veri simile puto eos seiunctis turmis diversos profectos esse, quo faciliorem redderent commeatum. Terribiles autem fuisse eorum crudelitates et vastationes apparet tam ex proluxa Victoris descriptione quam ex testimoniis aequalium, Possidii dico³⁾ et Capreoli, Carthaginiensis episcopi⁴⁾.

Certum est Vandalis restitisse Bonifatium, quippe qui non solum a Possidio narretur contra barbaros defendisse Hipponem Regium, sed etiam a Procopio dicatur antea cum eis acie pugnasse, profligatus autem Hipponem recessisse:

„... ἐς χεῖρας αὐτοῖς ἐλθεῖν ἠναγκάσθη καὶ ἡσσηθεὶς τῇ μάχῃ ἐς Ἰππονερέγιον ἀνεχώρησε”⁵⁾).

Non dicitur, quo loco facta sit pugna, nec quando, sed cum recte quaeri possit, cur non Carthaginem sed Hipponem se contulerit Bonifatius, suspicamur proelium prope hanc urbem eum conseruisse, nec iam Carthaginem consequi eum potuisse, quoniam, ut mox videbimus, etiam orientales Africae partes iam tum a barbaris occupatae erant⁶⁾. Haud

¹⁾ S. Gsell, *Atlas archéologique de l'Algérie*, Alger 1902-1911, XLI, p. 1.

²⁾ Ut refutaret sententiam quam proposuerunt Schmidt et Gautier, J. Le Gall (*L'itinéraire de Genséric*, *Revue de Philologie* LXII, 1936, p. 268-273) attulit inscriptionem inventam prope locum qui dicitur „Trouée de Taza”. In qua refertur anno 429 aliquis „a barbaros” (sic!) periisse. Verum argumento multam vim inesse non puto, cum non appareat, quinam fuerint hi barbari.

³⁾ *Vita Augustini* XXVIII.

⁴⁾ in eius litteris ad concilium Ephesinum datis: *Acta Conciliorum Oecumenicorum I Concilium Universale Ephesinum*, ed. E. Schwarz, Vol. I, *Acta Graeca*, pars II, Berolini-Lipsiae, 1927, p. 53.

⁵⁾ *De bello Vandalico*, ed. Haury, I, 3, 31.

⁶⁾ Contendit Audollent (D.H.G.E. IX, 930) pugnam factam esse prope Calamam. Quod ubi invenerit nescio.

refert de hoc proelio nihil inveniri apud Possidium, cum ille S. Augustini vitam narrans nihil tangat nisi quae ad suum propositum pertineant.

Fortasse lectoris admirationem movet, quod Bonifatio, cuius copia-
rum a S. Augustino tanti aestimaretur robur, non contigit profligare
exercitum Vandalorum, quem nos utique exiguum iudicamus. Nonne hoc
ostendit, ita quaeras, etiam bellica arte illum aestimatione minorem
fuisse? At dubium est, an non revera magna fuerit militaris potestas,
quam tantam praedicavit episcopus! Nonne exercitus ille, quem conspec-
tis Africae rebus magnum hic censuit, per se spectatus infirmissimus
fuit? Equidem haud mirer si iste „tam magnus exercitus” summam quat-
tuor vel quinque milium non excesserit.

Sed conantur computare historici, quanta militum copiae praesto
fuerint comiti Africae. In quo utuntur publicis tabulis, quae inveniuntur
in libro illo, ipsa Bonifatii aetate composito, qui inscribitur „Notitia
Dignitatum”. Quod enim accurate ibi notatum inveniunt, quae copiae
quibus in locis consederint, putant colligi posse comitem Africae prae-
fuisse 11 legionibus, uni alae et 19 vexillationibus¹⁾. Quarum iusti
numeri cum probabiliter noti sint — legionis mille milites, alae vexilla-
tionisque quingenti —, concludunt nonnulli sub comitis Africae dicione
admodum viginti milia armatorum fuisse, a quo numero exciperentur
limitanei quos vocabant (quorum ipsa limitum custodia erat) in Notitia
non memorati. Putes Bonifatium, si tantae ei fuerint copiae, atque eae
exercitatae, facile vincere potuisse barbarorum manum numero aliquanto
minorem!

Attamen iure dubitatur verumne rerum statum eiusmodi computa-
tionibus cognoscamus. Primum minime certum est legiones alasque in
Notitia enumeratas revera exstitisse, praesertim in Africa, ubi iam diu
res turbatae essent. Non inepte monuit Delbrück difficillime intellegi
posse tam saepe illis temporibus a Germanis victos esse Romanos, si
revera tanta eis in promptu fuerit militum exercitatorum multitudo²⁾.
Nonne ipsa Roma libere Gothorum manibus direpta luculenter ostendit
haud credi posse quae de exercituum magnitudine ex Notitiae numeris
eruerunt historici? Immo omnino certum videtur pecunia deficiente iam
per plura decennia paulatim debilitatas esse regni copias atque tantopere
corruptam esse disciplinam, ut earum minimae essent vires³⁾.

¹⁾ Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, p. 730; Schmidt, *Geschichte der Wandalen*,
p. 50.

²⁾ o.c. II, 1, p. 310.

³⁾ Ibid. p. 205, sqq.; Grosse, *Militärgeschichte*, p. 32-33; p. 266-269.

Quare existimandum videtur imbecilliores fuisse Africanos exercitus, quam ut barbaros iis vincere posset Bonifatius. In memoriam quoque revocem imperfectam provinciae defensionem satis clare indicatam esse ab Olympiodoro et S. Augustino asseverantibus Bonifatii imprimis virtute a barbaris liberatam esse Africam.

At quaerat aliquis, nonne in provincia illa frequentissime habitata tot inventi sint viri militiae idonei, quot sufficerent ad depellendos barbaros. Hodie enim iudicamus regionem minimum septuagies centena milia hominum continentem¹⁾ non facile armatorum quindecim milibus expugnari posse. Verumtamen factis redarguitur, qui opinatur illis temporibus provinciam a civibus defendi potuisse. Nulla enim tunc regio contra barbaros invadentes civibus armatis defensa est²⁾, et facile intellegi potest homines militari disciplina armorumque usu minime assuetos brevi tempore ad bellum parari non potuisse nec voluisse. Immo tantopere Germanis persuasum erat cives sibi timendos non esse, ut Alaricus, cum Romam oppugnantem monerent de urbis frequenti multitudine, dixisse feratur: „Quo densior herba, eo levius secatur!“³⁾.

Quare non opus est quaerere, quasnam tandem ob causas tam cito Vandalorum impetui succubuerit Africa, nec est quod putes rei successum explicari indignatione, quam movebat misera multorum pauperum condicio et praesertim Donatistarum secta nimis severe repressa. Imprimis Donatistas magno Vandalis subsidio fuisse opinati sunt multi recentiores⁴⁾. Auctores vero antiqui de Donatistis cum Vandalis conspirantibus nihil omnino habent atque una quae illius sententiae fautoribus argumento est inscriptio, publicata a Stephano Gsell in libro cui titulus „Ala Miliaria“⁵⁾, nihil aliud probat, nisi post provinciae occupationem quibusdam locis ortas esse Catholicas inter et Donatistas contentiones. Accedit quod dubitandum videtur, multumne etiam tunc valeret Donatistarum secta. Notabile mihi videtur S. Augustinum iam ab anno 420 nullum contra Donatistas librum libellumve composuisse, Possidium autem S. Augustini vitam describentem fusius exposuisse,

¹⁾ Hunc inhabitantium numerum computavit E. Gautier, *Genséric, roi des Vandales*, Paris, 1932, p. 139 sqq.

²⁾ Delbrück, o.c. II, 1, p. 309-311.

³⁾ Zosimus V, 40.

⁴⁾ Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* III, p. 404; L. von Ranke, *Weltgeschichte*, IV, 1, Leipzig 1883, p. 279; Schmidt, *Geschichte der Wandalen*, p. 60; Stein, *Gesch. des spätröm. Reiches* I, p. 476.

⁵⁾ Librum ipsum inspicere non potui, at inscriptionem habet Martroye, *Genséric*, p. 114. In qua memoratur anno 434 virginem Deo sacram „a traditoribus“ occisam esse.

quid sibi voluissent circelliones, quod profecto non fecisset, si nuperrime revixissent¹⁾).

Dicas autem Donatistas quidem frequentes non iam fuisse, at certe mansisse indignationem de pessima humiliorum hominum condicione, quae Donatismi orientis non minima causa fuerat. Salvianum enim aequalem affirmare eandem indignationem effecisse, ut ipsi Africani Vandalorum adventum desiderarent²⁾). Equidem non habeo, quod negem gravem fuisse multorum miseriam atque (quod ubique invenitur) iniustam fuisse bonorum distributionem; verumtamen haud dubito, quin prudentissime nobis utendum sit eiusmodi Salviani sententia. Deinde ne ex hoc quidem dicto, etiamsi omnino verum id habeas, probari potest istam incolarum mentem magno commodo fuisse Vandalis. Immo nec lucrum nec damnum ex civium aliqua actione eos percepisse iudico³⁾).

Quare veri simillimum videtur nulli alii rei imputandam esse comitis cladem nisi parvo numero militum qui ei praesto erat. Quid igitur facere potuit, nisi recedere Hipponem atque ibi, cum post breve aut longius intervallum obsideretur, moenibus se defendere? Quo tempore urbem circumvenerint Vandali satis accurate decernere possumus, cum Possidius auctor sit tertia obsidionis mense S. Augustinum affectum esse eo morbo, quo moriturus esset⁴⁾). Quod vero probabile videtur senem aetate confectum diu aegrum non fuisse — tamen decem dumtaxat dies aegrotavit⁵⁾ —, constat autem episcopum mortuum esse a. d. V Kal. Sept. anni 430, suspicari licet obsidionem eodem anno et quidem mense Aprili vel Maio coepisse⁶⁾).

¹⁾ *Vita Augustini*, ed. Vega, X.

²⁾ *De gubernatione Dei*, ed. F. Pauly, C.S.E.L. 7, Vindobonae 1883, VII, 71: „... proscriptiones dico orfanorum viduarum afflictiones pauperum cruces: qui ingemescentes cotidie ad deum ac finem malorum inprecantes et, quod gravissimum est, interdum vi nimiae amaritudinis etiam adventum hostium postulantes, aliquando a deo impetrarunt, ut eversiones tandem ac (a ?) barbaris in commune tolerarent, quas soli a Romanis antea toleraverant”.

³⁾ Mauros usos esse perturbatione Vandalis irrumpentibus orta probabile videtur. Ceterum haud puto duas gentes inter se praedatione aemulantes sibi adiuvisse.

⁴⁾ *Vita Augustini*, ed. Vega, XXIX: „Et ecce tertio illius obsidionis mense decubuit et illa ultima exercebatur aegritudine”.

⁵⁾ *Ibid.* XXXI.

⁶⁾ Certo constat hoc anno atque hoc die mortuum esse S. Augustinum, etiamsi ab Hydatio (108a, Chron. Min. II, p. 22) indicatur annus 432, a Marcellino vero (Chron. Min. II, p. 77) annus 429. Prosper enim, qui, S. Augustino amicitia coniunctus, haud dubie accurate memoria tenebat eventum, hunc annum et diem refert (1304, Chron. Min. I, p. 473: „Aurelius Augustinus episcopus per omnia excellentissimus moritur

Minime vero tamquam Africae occupandae impedimentum Hipponem obsederunt barbari. Nam certum est eos, antequam Hipponem oppugnaverunt, iam potitos esse orientalibus provinciis, cum Possidius narret S. Augustino vivo praeter Hipponem Cirtam tantum et Carthaginem hostibus restitisse ¹⁾).

De ipsa obsidione pauca novimus. Quod Capreolus verno tempore anni 431, cum nondum liberatum erat oppidum, certo scivit S. Augustinum mortuum esse, ostendit non omne sane cum exteris commercium a Vandalis prohibitum esse. Tamen certum est eos etiam portum custodisse. Haec enim de urbe oppugnata narrat Possidius:

„....in eius (Hipponis) tunc erat defensione constitutus comes quondam Bonifatius cum Gothorum foederatorum exercitu, quam urbem ferme quatuordecim mensibus conclusam obsederunt: nam et litus illi marinum interclusionem abstulerunt. Quo etiam ipse nos de vicino cum aliis nostris coepiscopis confugeramus, in eademque omni eius obsidionis tempore fuimus” ²⁾).

Per quatuordecim igitur menses obsidionem sustinuit Bonifatius. Quam barbari, ut refert Procopius, fame coacti ipsi reliquerunt

„Χρόνου δὲ πολλοῦ διελθόντος, ἐπεὶ οὔτε βίᾳ οὔτε ὁμολογίᾳ τὸ Ἰππωνερέγιον παραστήσασθαι οἱοί τε ἦσαν καὶ τῷ λιμῷ ἐπιέζοντο, τὴν προσεδρεῖαν διέλυσαν” ³⁾).

Haud mireris non obsessos sed obsidentes fame vexatos esse: facile enim intellegas barbarum exercitum, qui praedatione alendus erat, in vastata regione commeatum subvehere per longum tempus non potuisse, praesertim cum existimes oporteat, anno proximo ob turbatas res non

V Kl. Sept., libris Iuliani inter impetus obsidentium Wandalorum in ipso dierum suorum fine respondens...”). Sed etiam aliis documentis res confirmatur. Memoratur S. Augustini mors a Capreolo in epistula circa Paschae festum anni 431 ad Concilium Ephesinum data, quam supra laudavimus. Non vero ante annum 430 mortuum esse episcopum apparet ex eo quod invitatus est, ut Concilio Ephesino interesset (de qua re cf. Capreoli litterae). Epistulae enim, quibus invitati sunt episcopi, emissae sunt mense Novembri anni 430 (cf. J. Kirsch, *Kirchengeschichte* I, p. 551). Atqui, si iam anno 429 mortuus esset episcopus, hoc certe tunc non ignorassent illi, qui concilium parabant. Mensem autem et diem cognoscere possumus ex calendario quoque Carthaginensi (Th. Ruinart, *Acta Martyrum sincera*, Ratisbonae, 1859, p. 632-633), quod habet: „IV Kal. Sept. depositio Restituti et Augustini episcopi”.

¹⁾ *Vita Augustini*, ed. Vega, XXVIII: „Videbat ille homo (S. Augustinus) vix tres superstitis ex innumerabilibus ecclesiis, Carthaginensem, Hipponensem et Cirtensem, quae Dei beneficio excisae non sunt, et earum permanent civitates”.

²⁾ *Vita Augustini*, ibid.

³⁾ *De bello Vandalico*, ed. Haury, I, 3, 34.

multos ex agris fructus receptos esse, pabuli autem copiam in regionibus finitimis restantem iam ante Vandalorum adventum urbi invectam esse.

Ergo oppugnatio, quam verno tempore anni 430 coepisse suspicati sumus, omissa esse videtur anno 431 aestate ineunte. Vandalis igitur iam per duos annos in Africa saevientibus nondum ex aliis regni partibus comiti missa esse videntur subsidia militaria. Sed aliquanto tempore post relictam Hipponis obsidionem, ut refert Procopius, cum copiis ex Italia et ex Oriente adductis in Africam advenit Aspar. De his atque de sequentibus rebus haec habet historicus Caesariensis:

„Ὅλιγῳ δὲ ὕστερον χρόνῳ Βονιφάτιός τε καὶ οἱ ἐν Λιβύῃ Ῥωμαῖοι, ἐπεὶ αὐτοῖς ἔκ τε Ῥώμης καὶ Βυζαντίου πολὺς στρατὸς ἦλθε καὶ στρατηγὸς Ἀσπαρ, ἀναμαχέσασθαι τε ἤξιουν καὶ μάχης καρτερὰς γενομένης παρὰ πολὺ ἡσσημένοι τῶν πολεμίων ὅπη ἕκαστος ἐδύναντο ἐς φυγὴν ὥρμητο. καὶ ὁ τε Ἀσπαρ ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθη καὶ Βονιφάτιος ὡς Πλακιδίαν ἀφικόμενος τὴν ὑποψίαν διέλυεν, ὡς οὐκ ἔξ ἀληθοῦς αἰτίας ἐς αὐτὸν γένοιτο”¹⁾.

Ergo brevi post Hipponem liberatam Asparem venisse testatur. Iam aestate anni 431 id factum esse putavit Seeck. Quod ut evidentius probaret, monuit haec legi in epistula, quae inter concilium Ephesinum (aestate anni 431 terminatum) ad Theodosium imperatorem data est: „....fides.... qua et nunc opus habetis in bello quo Africam premittis”²⁾. Attamen in nova actorum editione, quam nuper curavit Schwarz, harum litterarum Graecum quoque archetypum invenitur, quod haec habet:

„.... τὴν πιστὴν ἥς καὶ ἐν τῷ νῦν τὴν Ἀφρικὴν καταλαβόντι χρῆζετε πολέμῳ”³⁾.

Atqui ex hisce verbis haud demonstrari posse existimo Orientales hoc tempore bellum in Africa gessisse aut saltem gerendum paravisse. Quare iam nihil impedit, quominus opinemur anno proximo, qui erat 432, appulisse Asparem, nisi forte premendum quis iudicet, quod eum „brevi post” venisse testatur Procopius.

Nequaquam mirum existimes tam diu omissam esse auxiliorum subvectionem. Nec putes Aetii vel aliorum erga comitem invidiam huius

¹⁾ *De bello Vandalico*, ed. Haury, I, 3, 35-36.

²⁾ J. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* IV, Florentiae 1760, col. 1406a; Seeck, *Gesch. des Untergangs* VI, Anhang, p. 417.

³⁾ *Acta Conciliorum Oecumenicorum I Concilium Universale Ephesinum*, ed. E. Schwarz, Vol. I *Acta Graeca*, Pars VII, Berolini-Lipsiae, 1929, p. 76.

rei causam fuisse, cum haud defuisse videantur verae et graves causae, ob quas non auxiliarentur occidentales. Nonne eo, quod Orientalium copiis usi sunt, satis ostenditur eos ipsos sufficientes exercitus mittere non potuisse? Animadvertas quoque eos iam paulo ante, Vandalos in Hispania cohibentes, gravem cladem accepisse¹⁾. Accedit quod ad alias regni necessitates militibus suis iam indigebant: Italiae enim semper imminabat Hunnorum invasio et a Gothorum Francorumque periculis vindicanda erat Gallia²⁾).

Postquam igitur cum Aspare coniunctus est Bonifatius, amborum exercitus cum Vandalis acie pugnantes profligati sunt. Clade accepta ex provincia utrumque profectum esse idem auctor est Procopius. At Asparem anno 434 nondum reliquisse Africam patet ex Quodvultdei libro „De promissionibus et praedictionibus Dei”³⁾; Bonifatium autem autumnus anni 432 in Italiam navigasse demonstrabimus in capite proximo, quod erit de suprema Bonifatii cum Aetio contentione.

¹⁾ cf. p. 83.

²⁾ cf. p. 98.

³⁾ IV, 6, 9, P.L. 51, 841: „Nostris quoque temporibus, Aspero (sic!) VI cos. Carthagini constituto...”. Non vero legendum est „VI cos.”, sed „v.c. cos.”. Cf. D. Franes, *Die Werke des hl. Quodvultdeus Bischofs von Karthago*, München, 1920, p. 38.

CAPUT X

De Aetii fama gloriaque crescente. - De Fellicis nece. - De similitate Augustam inter et Aetium orta. - De Bonifatii Italiam ingresso atque in proello occiso.

Aetius, postquam Hunnis dimissis comitis dignitatem adeptus est, magnis quas reportaverat victoriis maiorem in dies consecutus erat potentiam et gloriam. Scimus eum iam anno 425, Arelatam a Gothis obsessam liberando, triumphorum seriem inchoavisse. Quid autem duobus annis proximis egerit, relatum non invenimus, sed ex Pannoniis anno 427 ab Hunnis recuperatis iam conclusimus ducem tunc quoque in Gallia occupatum fuisse ¹⁾).

Verum inde ab anno 428 a chronographis semel iterumque narratur, quam graves clades barbaris inflixerit Aetius. Quem suspicamur proximorum annorum pugnis eas formasse copias, quarum ope tam prospere deinde rem gessit. Anno 428 sinistram Rheni ripam a Francis recuperavit ²⁾). Anno 430 iterum prope Arelatam fudit Gothorum exercitum ³⁾), quo anno Iuthungos quoque impugnavit et Noros ⁴⁾); hos autem anno proximo denuo profligavit ⁵⁾). Ducem victorem deinde bello persecutum esse Vindelicos auctor est Sidonius ⁶⁾), Hydatius vero tradit eodem anno 431 expeditionem illum fecisse in Gallia ⁷⁾).

Mirum haud putes militi tam felici eventu pugnanti magnam obtigisse famam, cuius indicium esse videtur, quod Hispanorum legati, qui anno 431 missi sunt, ut opem peterent contra Suebos, non Ravennam adierunt, sed Arelatam, ubi Aetius morabatur ⁸⁾). Quod vero maius erat,

¹⁾ cf. p. 60.

²⁾ Prosper 1298, Chron. Min. I, p. 472.

³⁾ Hydatius 92, Chron. Min. II, p. 21.

⁴⁾ ibid. 93.

⁵⁾ ibid. 95.

⁶⁾ Carm. VII, 232.

⁷⁾ Hydatius 96, Chron. Min. II, p. 22.

⁸⁾ ibid.

diuturnae illae in Gallia expeditiones Aetio haud dubie praebuerant milites optime exercitatos atque ducis gloriosi studiosissimos, quibus data occasione uti poterat ad maiorem potestatem petendam.

Profecto Ravennae perspectum habebant, quantopere de republica meritis esset Aetius. Verum, etsi, rebus Romanis iam in Hispania et Africa afflictis, magni reipublicae intererat pacatos esse septentrionales imperii fines, simul timendum erat, ne in republica turbata periculosa fieret ducis ambitiosissimi potentia accrescens. Cum tamen viri merita agnoscere haud nequirent, anno 429 dignitatem augere decreverunt, magistrum militum illum creantes¹⁾. In medio relinquemus, utrum magister equitum per Gallias tunc designatus sit, ut opinatur Bury²⁾, an magister militum praesentalis, quod affirmavit Baynes³⁾. Cuius tamen sententiae haud repugnat, quod magistri utriusque militiae titulo iam ornatus erat Felix, cum certum sit saepius duos huius dignitatis viros in imperio occidentali simul inventos esse⁴⁾. Accedit quod Felix tunc iam vocabatur „patricius”, cuius appellationis quamcumque vim fuisse sentis, non dubitandum est, quin magistro militum tribuerit summam imperii, ita ut Aetius, quavis dignitate ornatus, huic tamen subiectus fuerit⁵⁾.

Nemo est, quin videat invidiis et inimicitiiis ansam facile praebuisse, quod miles ille strenuus, cui imprimis incumbere regni tuitio, cui in dies illustrior erat gloria, parere debuit duci, cuius exigua fuisse videtur fama, cuius certe nullum facinus a scriptoribus traditum est. Nonne ex Pannoniarum expugnatione supra eruimus iam anno 427 minime inter duos duces convenisse⁶⁾? Quae vero de Felicis nece anno 430 facta tradiderunt auctores quam evidentissime demonstrant contentionem quandam inter eos ortam esse. Nam cum Marcellinus simpliciter narret Felicem Ravennae occisum esse⁷⁾, Hydatius vero addat militari tumultu hoc factum esse⁸⁾, haec apud Prosperum inveniuntur:

¹⁾ Prosper 1300, Chron. Min. I, p. 427, (ad annum 429): „Felice ad patriciam dignitatem provento Aetius magister militum factus est”. At certo constat Felicem iam antea patricii titulo honoratum esse, cum ex duabus inscriptionibus appareat eum iam anno 428, cum consulatu functus est, hoc nomine vocatum esse. Cf. H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berolini 1892-1916, n. 1293 et 1298.

²⁾ The Journal of Roman Studies X, 1920, p. 145.

³⁾ The Journal of Roman Studies XII, 1922, p. 227, n. 1.

⁴⁾ Grosse, *Militärsgeschichte*, p. 189.

⁵⁾ Cf. N. Baynes, The Journal of Roman Studies XII, 1922, p. 226-227.

⁶⁾ cf. p. 60.

⁷⁾ Chron. Min. II, p. 77: „Felix apud Ravennam occiditur”.

⁸⁾ Hydatius 94, Chron. Min. II, p. 22: „Felix, qui dicebatur patricius, Ravenna tumultu occiditur militari”.

„Aetius Felicem cum uxore Padusia et Grunito diacono, cum eos insidiari sibi praesensisset, interimit”¹⁾).

Non abhorrrere haec mihi videntur ab iis, quae apud Hydatium de tumultu militari invenimus, quare non est, quod Prosperi historiam pro falsa habeamus. Firmatur Prosperi sententia iis quoque, quae de Aetio refert Ioannes Antiochenus:

„Ανεῖλε δὲ καὶ Φήλικα δόλω, τὴν στρατηγικὴν σὺν αὐτῷ λαχόντα ἀρχὴν, ὥς ξυνῶ ὑποθήκη τῆς Πλακιδίας ἐς τὴν αὐτοῦ ἀναίρεσιν παρασκευαζόμενον”²⁾).

Etiamsi existimes leves has esse fabulas nec facile credendas, fatendum est tamen inter Aetium et Felicem tales fuisse rationes, quae eiusmodi criminationibus materiam darent.

Sed ad ea quoque animum attendamus, quae de Placidiae partibus memorat Antiochenus. Seeck opinatus est ex huius scriptoris verbis eruendum esse Augustam monuisse Aetium de inimici consiliis. Quod igitur habet Iohannes „ὑποθήκη τῆς Πλακιδίας” profecto vertendum esse putat „monente Placidia”; verumtamen nullam aliam vim haec verba habere posse existimo nisi „instigante Placidia”. Quare rectius nos Iohannis verba interpretari opinor, si illum contendere existimamus Felicem incitante Augusta insidias Aetio struxisse. Comprobatur nostra opinio iis, quae de Aetii et Placidiae simultate mox aperte coorta infra dicemus.

Nec mirum est contententibus ducibus Placidiam cum Felice stetisse adversus Aetium, cum profecto non oblita esset, quas molestias post Honorii mortem sibi intulisset Iohannis et Castini socius. Sed leviter perspicias statim post Felicis mortem nihil aliud facere potuisse mulierem nisi tolerare ducem potentem atque dissimulare discordiam. Etenim, si deiicere voluit Aetium, nemo praesto erat, cuius ope hoc facere posset, praesertim cum male contingeret, quod eo ipso tempore, quo necatus est Felix, Vandali Hipponem obsidione clauserunt³⁾, quo factum est, ut maximus Aetii adversarius, Bonifatius, impediretur, ne Augustae auxilium ferret. Quare Aetii desideriis morem gerere coacta est. Reapse summam imperii ille adeptus esse videtur, quandoquidem alius magister militum non memoratur. Quin etiam, si Marcellino credere licet, iam

1) Prosper 1303, Chron. Min. I, p. 473.

2) fr. 201, F.H.G. IV, p. 615.

3) Mense enim Maio occisus esse videtur Felix, cum notetur apud Agnellum in libro pontificali ecclesiae Ravennatis: „In diebus illis (Sancti Exsuperantii episcopi Ravennatis) occisus est Felix ad gradus ecclesiae Ursianae mense Mai”. Cf. Chron. Min. I, p. 301.

tunc patricium eum creaverunt¹⁾, quo tamen titulo secundum Hydatium anno 433 ornatus est²⁾). Postquam anno 432 etiam primo honoratus est consulatu, profecto inter ducem et Augustam concordia minime turbata esse videbatur. At aliud docuerunt eventus, qui proxime secuti sunt!

Cum autem hi eventus, ad Aetii et Bonifatii pugnam pertinentes, a diversis auctoribus diverso modo referantur, necesse erit res ab illis traditas diligenter inter se componere. Quare cuncta ordine transscribemus. A chronographis nullo excepto ad annum 432 narrantur.

Prosper, 1310: „Bonifatius ab Africa ad Italiam per urbem venit accepta magistri militum dignitate. Qui cum resistantem sibi Aetium proelio superavisset, paucos post dies morbo extinctus est”³⁾).

Chronica Gallica, 109: „Consulatu Aetius edito Bonifatium, qui ab regina accitus ex Africa fuerat, declinans ad munitiora concedit”.

110: „Asperitas nimii frigoris etiam saluti plurimorum perniciose extitit”.

111: „Bonifatius certamine contra Aetium habito victor quidem, sed moriturus abscedit”⁴⁾).

Hydatius, 99: „Bonifatius in aemulationem Aetii de Africa per Placidiam evocatus in Italiam ad palatium redit. Qui depulso Aetio in locum eius succedens paucis post mensibus inito adversum Aetium conflictu de vulnere, quo fuerat percussus, interiit”⁵⁾).

Marcellinus, 2: „Placidiae matris Valentiniani imperatoris instinctu ingens bellum inter Bonifatium et Aetium patricos gestum est”.

3: „Aetius longiore Bonifatii telo pridie sibimet praeparato Bonifatium vulneravit inlaesus, tertioque mense Bonifatius vulnere quo sauciatus fuerat emoritur”⁶⁾).

Iohannes Antiochenus: „(Ἀέτιος) τὸν δὲ Βονιφάτιον, σὺν πολλῇ διαβάντα χειρὶ ἀπὸ τῆς Λιβύης, κατεστρατήγησεν, ὥστε ἐκεῖνον μὲν ὑπὸ φροντίδων νόσῳ τελευτῆσαι”⁷⁾).

¹⁾ Chron. Min. II, p. 78 (ad annum 432): „... ingens bellum inter Bonifatium et Aetium patricos gestum est”.

²⁾ Hydatius 103, Chron. Min. II, p. 22: „Aetius dux utriusque militiae patricius appellatur”.

³⁾ Chron. Min. I, p. 473.

⁴⁾ Chron. Min. I, p. 658.

⁵⁾ Chron. Min. II, p. 22.

⁶⁾ Chron. Min. II, p. 78.

⁷⁾ fr. 201, F.H.G. IV, p. 615.

Denique in Prosperi codice parvum invenitur additamentum :

„Pugna facta inter Aetium et Bonifatium in V. de Arimino”¹⁾.

Primum apparet praecipuis ex auctoribus persuasum fuisse Bonifatium a Placidia ipsa in Italiam arcessitum esse, et quidem ut Aetii frangeret potentiam. Quod plane contenditur ab eo, qui summa dignus est fide, Hydatio : „in aemulationem Aetii de Africa per Placidiam evocatus in Italiam”. Prosper quidem Placidiae mentionem non facit, sed quod affirmat Bonifatium creatum esse magistrum militum probat saltem Augustam haud noluisse comitem ex provincia abire, immo eam occulta fovisse consilia, cum profecto non ob res in Africa feliciter gestas nova dignitate ducem auxerit²⁾!

In tanta igitur reipublicae necessitate, undique irruentibus barbaris, bellum intestinum causata est Placidia inter duos fortissimos regni duces, ut ab uno ex illis liberaretur. Nescimus, quaenam rationes eam adduxerint, ut hoc faceret, nescimus quoque, utrum Aetium sua sponte cessurum esse speraverit necne. Quare de eius consilio, etsi valde temerarium fuisse videtur, quam prudentissime iudicare oportet.

Quaeritur deinde, quidnam, postquam Bonifatius appulit, primum factum sit. Nonnulli enim ex historicis hodiernis asseverant Aetium, postquam de Bonifatii adventu nuntium accepit, statim omisisse bellum, quod in Gallia gerebat, atque in adversarium ingressum illius exercitu

¹⁾ Chron. Min. I, p. 301.

²⁾ In dissertatione „*De imperatorum Constantinopolitanorum seu de inferioris aevi, vel imperii, uti vocant, numismatibus*” quam scripsit Ducange (cf. *Glossarium novum ad scriptores medii aevi, Supplementum*, Tomus IV, Parisiis 1766) mentio fit numismatis aerei, cuius antica facies exhibet Placidi Valentiniani effigiem, aversa autem hominis quadriga vecti, cui nomen Bonifatius ascriptum est. Idem numisma describitur etiam apud H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain VIII*, Paris 1892, p. 316, n. 351, et quidem inter ea describitur quae hodie „*contorniat*” vocantur. Ducange autem putavit per virum in quadrigario curru positum Bonifatium magistrum militum triumphantem repraesentari, in cuius honorem nummum cudendum curavisset Placidia. Hanc opinionem iam impugnavit J. Eckhel, *Doctrina numorum veterum VIII*, Vindobonae 1798, p. 293-294, qui iudicavit res in nummo expressas minime convenire duci triumphum agenti, sed potius quadrigario ludorum circensium victori, quare existimavit istum Bonifatium non magistrum militum sed agitatore fuisse. Nos vero, etsi plene quaestionem diiudicare non valemus, facile huius opinionem sequimur, cum primum non fuerit, quod triumphum ageret Bonifatius, atque deinde constet in numismatibus, quae „*contorniat*” dicuntur, saepissime inveniri aurigarum clarorum imagines. Cf. Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités I, 2*, Paris 1918, p. 1486; M. Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der Römischen Kaiserzeit*, Halle (Saale) 1926, Textband, p. 28.

profligatum esse¹⁾. Addit Seeck illum in animo habuisse Bonifatium praevenire, ne Ravennam in urbem munitissimam se reciperet, pugnam itaque Arimini prope Ravennam factam esse²⁾. Demonstrabimus autem prorsus falsam esse istam sententiam, cum ex iis, quae ab antiquis scriptoribus traduntur, colligendum videatur pugnam aliquot menses post Bonifatii adventum gestam esse.

Certe hanc interpretationem exigunt ea, quae de his rebus habet Hydatius: „Qui.... paucis post mensibus inito adversus Aetium conflictu de vulnere quo fuerat percussus interiit”, ubi verba „paucis post mensibus” coniungenda videntur cum „inito conflictu”. Deinde eo confirmatur, quod in Chronicis Gallicis proelium non statim narratur post Bonifatii adventum, sed interponitur aliud caput, in quo mentio fit de gravi hiemis frigore. Ex quo apparet scriptorem putavisse certamen non continuo subsecutum esse. In confirmationem etiam Marcellinum adducere possum, quamquam falsa sunt quae de his rebus habet. Narrat enim ducem vulneratum per aliquot menses post pugnam vixisse, quod credendum non esse existimo, quoniam de paucorum dierum tantum spatio loquitur Prosper. Qui tamen Marcellini error facillime explicatur suspicando eum, cum in auctore, quo uteretur, memoratum inveniret aliquot mensium intervallum, neglegenter id eventibus narratis inseruisse.

Nec credimus ex Gallia in adversarium incessisse Aetium, non solum quod apud nullum ex auctoribus hoc legimus, sed etiam, quod ex his, quae habent Chronica Gallica, eruendum videtur, illum tunc in Gallia non fuisse. Dicit enim chronicorum scriptor „ad munitiora” fugisse Aetium. Atqui non fuisset, quod in locum munitum fugeret Aetius, si in Gallia moratus esset, cum neque in Galliam incesserit Bonifatius, neque Aetio, si Bonifatii irruptionem timuisset, tali praesidio opus fuisset, quippe qui satis protegeretur exercitu suo. Quoniam vero timuit adversarium, longe a copiis suis eum fuisse constat. Ex quo rursus sequitur necopinatum venisse Bonifatium, cum existimandum sit Aetium ad exercitum abiturum fuisse si potuisset. Nec Ravennae apud imperatorem eum versatum esse puto, cum ei commoranti in urbe hac munitissima, in qua melius quam alibi se defendere posset, causa non futura fuisse videatur, cur in alium locum se reciperet. Quare potius suspicor eum in aliquo praedio suo fuisse, atque dubito, an etiam locus iste munitus proprium fuerit praedium, cum certum sit, iam illis temporibus

¹⁾ Stein, *Gesch. des spätröm. Reiches* I, p. 478.

²⁾ Seeck, *Gesch. des Untergangs* VI, p. 116.

castella munita habuisse divites¹⁾).

Cum vero adversarium timuerit Aetius, credendum est non sine exercitu illum venisse. Iam per se hoc probabile est, cum profecto tunc non sine buccellariorum comitatu iter fecerit dux tam potens, atque confirmatur etiam testimonio Iohannis Antiocheni, qui narrat eum „ὅν πολλῇ χειρὶ” in Italiam transisse. Certe tantus erat exercitus, ut Aetius, cui haud dubie sui buccellarii praesidio essent, eum aggredi non auderet.

Suffecitne Aetio pristinorum inimicitarum memoria, ut intellexeret res sibi periculosas secuturas esse Bonifatii adventum? An potius ea, quae tunc Placidia egerat, indicaverunt ei, quidnam cavendum esset? Certe quod Hydatius habet: „(Bonifatius) depulso Aetio in locum eius succedens....” significare videtur Aetium de munere amotum esse simul ac magister militum creatus est Bonifatius.

Deinde quaerendum videtur, quo tempore haec facta sint. Quod satis certe definiri posse videtur. Etenim iam monuimus secundum Chronica Gallica inter Bonifatii adventum et supremam pugnam intercessisse hiemem. Cum vero consentire videantur auctores et hunc et illum eventum eodem anno 432 accidisse atque paucorum tantum mensium intervallum eos separavisse constet, aut ineunte aut exeunte anno utrumque evenisse necesse est. Quod autem ante has res atque ad eundem annum 432 ab Hydatio commemoratur expeditio ab Aetio in Gallia facta²⁾, non ineunte sed exeunte anno inter duces proeliatum esse arbitramur. Quare Bonifatium aut vergente aestate aut autumnus in Italiam appulisse opinamur³⁾).

Hic ergo fuisse videtur rerum gestarum ordo:

Bonifatius Placidia auctore aut certe approbante cum magno numero

¹⁾ S. Dill, *Roman Society in the Last Century of the Western Empire*, London 1898, p. 310-311; M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1926, p. 407.

²⁾ Hydatius 98, Chron. Min. II, p. 22: „Superatis per Aetium in certamine Francis et in pace susceptis Censorius comes legatus mittitur ad Suevos supradicto secum Hydatio redeunte”.

³⁾ Difficile vero explicatur, quod in Chronicis Gallicis dicitur Aetius ad munitiora concessisse „consulatu edito”. Quo significari videtur haec evenisse non multo post factos ludos consulares (cf. *Thesaurus linguae Latinae*, Vol. V, 2, fasc. I, Lipsiae 1931, col. 95, s.v. „edere”) Existimo quidem hic spectari ludos qui mense Ianuario statim munere inito dari solebant (cf. P.W. IV, 1126). At fortasse credere licet Aetium, quoniam ineunte anno adhuc in Gallia versabatur, posteriore tempore edidisse consulatum. Nisi suspicari malis expeditionem ab Hydatio ad annum 432 memoratam iam superiore anno factam esse!

militum ex Africa in Ravennam profectus est, quo tempore Aetius in Italia, fortasse in aliquo praedio suo morabatur. Qui cum intellexeret, quae pararentur, in Galliam vero ad exercitum fugere non posset, cum buccellariis suis in locum munitum se recepit. A Placidia autem de munere amotus est in eiusque locum magister militum designatus est Bonifatius. Deinde, post aliquot menses, 5 milium spatio ab Arimino¹⁾ inter duces decertatum est.

Quae causa tunc adduxerit proelium non apparet. Haud veri simile mihi videtur Aetium, videlicet postquam copiae ex Gallia ei venissent, pugnam ipsum inchoasse, cum putem Bonifatium omni ope impedivisse, ne auxilia aliqua ad adversarium pervenirent. Quare potius opinamur illum pugnare coactum esse, quo etiam facilius explicatur quod cladem accepit. Nam Aetium profligatum esse a Prospero et a Chronicorum Gallicorum scriptore aperte traditur, nec horum aequalium auctoritatem infirmare potest, quod Iohannes Antiochenus contendit eum victorem discessisse.

Tamen mira fortuna factum est, ut Aetio etsi profligato felix fuerit pugnae exitus. Etenim diligenter conferentes ea, quae a diversis auctoribus traduntur, discimus inter proelium accidissee Aetii et Bonifatii certamen singulare, in quo tam grave vulnus huic inflictum est, ut post paucos dies moreretur.

Non tamen ab omnibus auctoribus haec ita referuntur. Asseverant enim Prosper et Iohannes Antiochenus decessisse Bonifatium morbo, quem ex curis, quas de clade accepta haberet, provenisse dicit Antiochenus. Hydatius vero et Marcellinus clare referunt vulnerationem, qua probabilius explicantur etiam Chronicorum Gallicorum verba: „victor quidem, sed moriturus abscedit“. Haec ergo sententia meliore niti videtur fundamento, praesertim cum Hydatii auctoritas Antiocheni dubia fide labefactari minime possit.

Vulnerationem factam esse in certamine singulari ab uno narratur Marcellino, sed ab aliis auctoribus non negatur. Cum autem ex Olympodoro noverimus Bonifatium saepius solum pugnasse²⁾, Renatus Frigeridus vero laudet Aetii eximiam pugnandi habilitatem³⁾ haec historia

¹⁾ Hoc enim certo significatur per voces „in V. de Arimino“, ubi subiungendum est „lapide“ vel „milliario“.

²⁾ cf. p. 24.

³⁾ In Gregorii Turonensis *Historia Francorum* II, 8 (*Gregorii Turonensis Opera*, ed. W. Arndt et Br. Krusch, Pars I, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum I, Hannoverae 1884): „... animo alacer, membris vegetus, eques prumptissimus, sagittarum iactu peritus, contu impliger, bellis aptissimus...“.

haud reiicienda videtur.

Denique mirum quiddam in Marcellini libro invenimus: Aetium longiore telo, quod eo consilio antea faciendum curaverat, adversarium fudisse. Etsi eiusmodi artificii aliud exemplum non novimus, ne hoc quidem incredibile nobis videtur. Nonne facile creditur Aetium scientem copias suas Bonifatii multo minores esse, id petiisse, ut fortitudine et artificio adversarium ipsum opprimeret? Quodsi revera eo modo rem paravit, prospere hanc ei successisse fatendum est. Quamquam adversarii militibus par non erat, contigit ei, ut removeret illum ipsum, cuius fortitudo et potentia maxime ei timenda esset. Etsi non statim adeptus est quod petebat, tamen praecipuum potestatis et securitatis suae impedimentum iam sustulerat.

CAPUT XI

**De Sebastiano Bonifatii genero atque successore ab Aetio delecto.
- De rebus quas Byzantio expulsus in Gallia, in Hispania et in Africa
gesserit. - De Bonifatii uxore Aetio nupta.**

Bonifatii morte non terminatur nostra historia. Cum enim post illius decessum continuata sit contentio, quae ipso duce coepisset, paucis nos exponere decet, quomodo deinceps haec gesta sit. Addemus etiam ea quae de generi atque uxoris casibus novimus.

Quamquam magister militum pro Aetio substitutus post paucos menses iam amotus erat, non statim tamen in pristinam dignitatem ille reductus est. Nam alius magister militum in Bonifatii locum successit, Sebastianus eius gener. Cuius apud auctores hoc loco prima fit mentio, quare plane ignoramus, quid antea gesserit.

Illi igitur perficiendum erat, quod inchoaverat Bonifatius, atque impemis ei impediendum erat, ne potentiam recuperaret Aetius. Quod nimis grave ei fuisse videtur, cum post duos annos homo ille peritissimus munus receperit, Sebastianus autem ex Italia fugere coactus sit.

Ex trium chronographorum brevibus narrationibus nobis colligendum est, qua ratione ea acciderint. A quibus haec referuntur:

Prosper 1310 (ad annum 432): „Aetius vero, cum deposita potestate in agro suo degeret ibique eum quidam inimici eius repentino incursu opprimere temptassent, profugus ad urbem atque illinc ad Dalmatiam, deinde per Pannonias ad Chunos pervenit, quorum amicitia auxilioque usus pacem principum et ius interpolatae pacis optinuit”¹⁾.

Chronica Gallica 112 (ad annum 433): „Cum ad Chunorum gentem, cui tunc Rugila praeerat, post proelium se Aetius contulisset, impetrato auxilio ad Romanum solum regreditur”.

113 (ad annum 433): „Gothi ad ferendum auxilium a Romanis acciti”.

115 (ad annum 434): „Aetius in gratiam receptus”²⁾.

¹⁾ Chron. Min. I, p. 473-474.

²⁾ Chron. Min. I, p. 658.

Hydatius 99 (ad annum 432): „....Cui (Bonifatio) Sebastianus gener substitutus per Aetium de palatio superatus expellitur”. 103 (ad annum 433¹⁾): „Aetius dux utriusque militiae patricius appellatur”.

104 (ad annum 434): „Sebastianus exul et profugus effectus navigat ad palatium Orientis”²⁾.

Satis viribus confisus esse videtur Aetius, quippe qui statim post cladem non maluerit saluti suae prospicere, fugiendo aut in Galliam aut ad barbaros sibi amicos, sed quiete et secure in Italia permanserit. Prosper enim auctor est eum „in agro suo” degisse, nec repugnat quod Chronicorum Gallicorum scriptor, quo simpliciore reddat narrationem, contendit eum post proelium in Hunnos se recepisse, cum revera — etsi non statim — id fecerit. Nec putes Aetium idcirco tantum mansisse, quod timeret, ne proficiscens a Sebastiani militibus opprimeretur, aut quod exspectaret opportunum navigandi tempus, cum clare appareat adversariis non fuisse potestatem illum capiendi aut amovendi. Nam haud probo sententiam, quam proposuit Freeman, qui iudicat Sebastianum humane et indulgenter tractare voluisse inimicum, quare securum in Italia eum permanere sineret³⁾. Minime enim quadrat cum illorum temporum moribus, quod non vexatus sit dux, qui tam periculosus haberetur, ut de munere amotus esset, qui deinde pugnando cum novo magistro militum hostis publicus factus esset. Si ergo permittebant, ut in regione permaneret Aetius, profecto nulla alia fuit causa, nisi quod eum de medio tollere non potuerunt. Existimandum est quidem Sebastianum, accipientem soceris dignitatem et illius proprias accepisse copias, sed dubitandum videtur, an non etiam harum ope Aetium comprehendere aut expellere potuerit. Praedium enim, quod habitabat ille, existimamus fuisse castellum munitum, buccelliariorum manu diligenter custoditum, ubi quiete exspectaret donec agendi tempus veniret.

Etiam ea quae apud Prosperum sequuntur ostendunt Sebastiano non fuisse copiam vi arripiendi Aetium. Insidiis enim („repentino incursu”) conatus est opprimere adversarium (nam opinamur illos „inimicos

1) In editione, qua utimur, ascriptus est annus 434. Attamen ex annis imperatorii, quos ipse ascripsit Hydatius, apparet ad annum 433 pertinere hunc eventum. Cf. P.L. 74, 719, ubi ascriptus est annus 433.

2) Chron. Min. II, p. 22.

3) *Western Europe in the Fifth Century*, p. 353: „He is clearly not harshly treated, as far as any public dealings went, by the court of Ravenna. He is allowed to withdraw to his private estate”.

quosdam", de quibus loquitur Prosper, fuisse Sebastiani sectatores¹⁾). Hic tamen impetus fortasse adduxit Aetium, ut consilium mutaret: Romam profectus est (nescimus utrum occulte eo venerit, an militibus suis protectus aperte iter facere ausus sit) atque nave conscensa in Dalmatiam se contulit, ut inde per Pannonias ad Hunnos perveniret. Etsi primo miramur, quod non in Galliam fugit, tamen intellegimus eum magis confisum esse Hunnorum explorata amicitia, quam benevolentia suorum militum, quorum studia iam mutare potuerant adversarii. Hunnorum tamen non emisse videtur auxilium nisi magnis promissionibus; certe notandum est, quod Pannoniae, quae anno 427 ab Hunnis recuperatae erant et Aetio fugiente adhuc erant in Romanorum ditione²⁾, ante annum 435 aut eo ipso anno per foedus Aetio auctore pactum denuo Hunnis concessae sunt³⁾).

Ut chronicorum narrationes patefaciant, Hunnorum ope potestatem recepit Aetius. Verumtamen non satis apparet, quo modo hoc evenerit, atque imprimis dubitandum videtur, utrum Sebastiani copias inter et Hunnos pugna aliqua facta sit necne. Sed cum putemus chronographos non tam ambiguos usuros fuisse vocibus, si grave proelium factum esset („quorum amicitia auxilioque usus", „impetrato auxilio"), opinamur Aetium in vincendo Sebastiano non multum laborasse. Etiam Hydatii verba: „Sebastianus.... per Aetium.... superatus" duplicem interpretationem admittunt. Narratur quidem in Chronicis Gallicis in auxilium vocatos esse Gothos, non vero eos pugnasse. Utcumque hoc est, Placidia cedere coacta invisum ducem in gratiam recepit. Quod secundum Hydatium factum est anno 433, secundum Chronica Gallica, quae neglegenter annos ascriptos habent, anno 434⁴⁾. Aetius deinde patricii titulo ornatus, designatus est dux utriusque militiae, in quo munere Sebastiano substitutus esse videtur. Hic vero fugere coactus anno 434 abiit „ad palatium Orientis", hoc est Constantinopolim.

Etsi opportunum sane hoc ei perfugium non fuit, cum profecto recordarentur Byzantini, quomodo ante decem annos consilia sua pertur-

¹⁾ Quodsi legendum putes „quidam inimicus", quod multi habent codices, etiam facilius credas spectari Sebastianum.

²⁾ Fugit enim Aetius „per Pannonias ad Chunos".

³⁾ Priscus fr. 7, F.H.G. IV, p. 76: „... Παρόντων χώρων, τῷ βαρβάρῳ κατὰ τὰς Ἀετίου στρατηγῶν τῶν Ἑσπερίων Ῥωμαίων συνθήκας ὑπακούουσιν...." Cf. Chronica Gallica 116, Chron. Min. I, p. 660 (ad annum 435): „Rugila rex Chunorum, cum quo pax firmata, moritur, cui Bleda succedit".

⁴⁾ Hydatius iam ad annum 432 refert Sebastiani expulsionem. Hoc eo explicandum videtur, quod proximi anni eventum in hoc capite praecepit.

bavisset socer eius Bonifatius, tamen sperare poterat se ibi tutum fore ab Aetii insidiis atque auxilium accepturum esse ad illum impugnandum.

Verum non diu ibi permansit, cum iam anno 435 eum ex urbe fugisse auctor sit Marcellinus:

„Sebastianus Bonifatii quondam patricii gener urbe augusta fugit....”¹⁾).

Haud scio an huic rei connectendum sit quae relata invenimus apud Suidam: Theodosio II regnante a Sebastiani cuiusdam militibus Helle-spontum praedatorii navibus infestum habitum esse²⁾). Verum non liquet, utrum de Bonifatii genero hoc loco agatur an de alio quodam Sebastiano. Certe non licet opinari eum expulsus esse ob haec scelera commissa, cum primum Suidas nihil dicat nisi buccellarios Sebastiani piraticam fecisse (nescio an post illius expulsionem), ea autem quae de Sebastiani fuga habeat Hydatius potius significant in ipsum ducem scelera concepta esse:

(ad annum 444): „Sebastianus illic, quo confugerat, deprehensus sibi adversa moliri e Constantinopoli fugit admonitus et ad Theodorem regem Gothorum veniens conquaesitam sibi, qua potuit Barcilonam hostis factus ingreditur”³⁾).

Verbis allatis iam attigimus ceteros casus Sebastiani, qui, postquam Constantinopoli recessit, Theodericum⁴⁾), Gothorum regem adiit, deinde Barcilonam occupavit, atque, cum hanc urbem tenere non posset, in Africam se contulit, ubi demum, post aliquod tempus, a Geiserico interfectus est. Quamvis de harum rerum veritate non dubitemus, atque eventuum ordo certus esse videatur, minime liquet, quo tempore acciderint. Nam in solvenda hac quaestione Hydatii consueta diligentia plane nos deserit. Haud quidem nos movet, quod secundum chronographorum usum uni eidemque anno apponit quae diversis temporibus facta esse videntur, sed miramur potius, quare ad annum 444 haec referat. Marcellinus enim auctor est anno 435 Constantinopoli abiisse Sebastianum, Hydatius vero ad annum 445 narrat:

¹⁾ Chron. Min. II, p. 79.

²⁾ *Suidae Lexicon*, ed. Ada Adler, Pars III, Lipsiae 1931, p. 694, s.v. Θεοδόσιος (βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ μικρός): „... ὥστε διὰ τῶν Σεβαστιανοῦ δορυφόρων πειρατικὸν συστάν τὸν τε Ἑλλησποντον καὶ τὴν Προποντίδα διατάρῃαι”.

³⁾ Hydatius 129, Chron. Min. II, p. 24.

⁴⁾ „Theodorem” scribit Hydatius. Sed manifestum est spectari Theodericum, cuius nomen apud scriptores Latinos saepe ita traditur. Cf. Schönfeld, *Wörterbuch der alt-germanischen Personen- und Völkernamen*, p. 226.

„Sebastianus de Barciline fugatus migrat ad Vandalos" ¹⁾
et ad annum 450:

„Sebastianus exul factus ad perniciosam sibi, sicut post exitus do-
cuit, Gaisericici confugit potestatem; parvo post tempore quam
venerat per eum iubetur occidi" ²⁾).

Quare quaestio probabiliter solveretur statuendo Sebastianum anno 444
occupasse Barcilonam, anno proximo inde fugisse in Africam, anno
autem 450 interfectum esse, nisi haec prorsus repugnarent iis, quae
habet Prosper. Hic enim ad annum 440 haec refert:

„Gisiricus Siciliam graviter adfligens accepto nuntio de Sebastiani
ab Hispania ad Africam transitu celeriter Carthaginem redit, ratus
periculosum sibi ac suis fore si vir bellandi peritus recipiendae
Carthagini incubisset. Verum ille amicum se magis quam hostem
videri volens diversa omnia apud barbari animum quam prae-
sumpserat repperit, eaque spes causa illi maximae calamitatis et
infelicissimae mortis fuit" ³⁾).

Satis certum habere videtur chronographus anno 440 in Africam ad-
venisse Sebastianum, quoniam hunc eventum coniungit cum expeditione
a Geisericico in Siciliam facta, quam anno 440 accidisse constat. Ergo
tempus, quod indicat Prosper, minime quadrat cum iis, quae tradit Hy-
datius. Accedit quod ex diversis Prosperi chronicorum exemplaribus
demonstrari potest Sebastianum non post annum 445 mortuum esse.
Etenim in omnibus libris manuscriptis, quae referunt chronicorum edi-
tionem, quae anno 445 divulgata est ⁴⁾, illa quoque inveniuntur quae
supra attulimus. Quare necessario falsum est quod de Sebastiani nece
anno 450 facta atque de aliorum eventuum temporibus habet Hydatius.

Verumtamen, cum ii errores ad tempora tantum pertineant, de rerum
veritate non dubitandum esse opinor. Si ergo pro veris habere liceat
tempora, quae a Marcellino et Prospero indicantur, de rebus a Sebas-
tiano gestis haec statui posse opinor: Inter annum 435 et 440 ad Theo-
dericum regem Visigothorum, qui in Aquitania tunc sedes habebant,
confugit, aliquanto autem post incursionem fecit in Barcilonam, quae
prosperie ei cessit. Quam ob rem reliquerit Theodericum, Hydatius non
aperit, putamus autem in militem vagum easdem suspiciones fovisse
Gothorum regem, quas postea habuisse videtur Geisericus. Dubito etiam
an Aetius effecerit, ut inde depelleretur ipsius adversarius! Quod autem

¹⁾ Hydatius 132, Chron. Min. II, p. 24.

²⁾ Hydatius 144, Chron. Min. II, p. 25.

³⁾ Prosper 1342, Chron. Min. I, p. 478.

⁴⁾ Chron. Min. I, p. 345.

Hispanum portum invasit ostendere videtur etiam tum milites secum habuisse Sebastianum, nisi putes eum ad hunc finem sibi armatorum manum conciliare potuisse. Barcilonae autem permanere non potuit, quare — utut mirum hoc nobis videtur — in Africam ad Geisericum se contulit.

Quaeras quodnam ei hoc facienti consilium fuerit. Nullum aliud opinor, nisi quod habuisse videtur, cum Byzantium confugeret, cum Theodericum adiret, cum Barcilona potiretur, videlicet ut opes sibi pararet, quibus potestatem recuperaret, qua se spoliavisset Aetius. Non autem patet, quonam modo in Africa hoc consequi vellet, utrum in animo habuerit cum Geisericum foedus facere, ut illo adiutore Aetium vinceret, an potius is ei fuerit finis, ut Geisericum absente, usus Africanorum in Vandalos invidia atque fretus fama, quam apud provinciae incolae socer suus Bonifatius adhuc haberet, Africae rerum potiretur.

Hoc certe Geisericus timebat, cum repente, omittens expeditionem, quam in Siciliam faciebat, in regnum suum rediret. Sebastianus autem has suspensiones eatenus depulisse videtur, ut ei, postquam iuramento se ad fidem obstrinxit¹⁾, apud regem manere permetteretur, hic autem — quamvis insidias cavens — eius consilii uteretur. „Cuius Geisericus, ait Victor, sicut consilia necessaria habebat, ita et praesentiam formidabat”²⁾. Sic iam prius nonnullos Hispanos catholicos habuerat rex consiliatores, quos tamen, cum Arianam fidem amplecti nollent, interfecerat³⁾. Sebastianum quoque Arianae professionis societate arctius secum coniungere voluit, qui tamen singulari usus comparatione, qua hominem rebaptizatum contulit cum pane recocto, haereticam doctrinam respuit⁴⁾. Aperte affirmat Victor non ob hanc sed ob aliam causam eum a rege necatum esse⁵⁾, nec est igitur, quod pro martyre habeas Bonifatii generum, ut facit Bury, qui etiam putare videtur illum esse eundem ac celeberrimum martyrem sagittis confixum, cuius imagines

¹⁾ Victor Vitensis, *Historia persecutionis Africanae Vandalicae*, ed. Petschenig, I, 6, 19: „Sebastiane, inquit (Geisericus), scio quia fideliter nobis adhaesisse iurasti”.

²⁾ Ibid.

³⁾ Prosper 1329, Chron. Min. I, p. 475-476 (ad annum 437): „Per idem tempus quattuor Hispani viri Arcadius Paschasius Probus et Eutycianus dudum apud Gisericum merito sapientiae et fidelis obsequii cari clarique habebantur. quos rex ut dilectiores sibi faceret in Arrianam perfidiam transire praecepit....”

⁴⁾ Victor Vitensis, *Historiae persecutionis Africanae Vandalicae*, I, 6, 19-21. Eadem comparatio, qua usus est Sebastianus, invenitur in „Breviario fidei adversus Arianos haereticos”, P.L. 13, 671-672.

⁵⁾ Ibid. I, 6, 21: „Quem alius generis argumento postea bellicosum virum occidit”.

profecto saepe vidit, sed male cognovit historiam¹⁾!

Sic mortuus est vir ille praeceps, priusquam ei contigit, ut seipsum ac socerum ulcisceretur.

Interea potentiam auxerat Aetius. Quin etiam victoriam, quam de Bonifatio reportaverat, eo perfecerat, quod non solum illius potestate, sed etiam muliere et fortuna potitus erat.

De Pelagiae cum Aetio matrimonio primum invenimus indicium in singulari narratione, quam apud Marcellinum reperimus

„.... Bonifatius vulnere quo sauciatus fuerat emoritur, Pelagiam uxorem suam valde locupletem nulli alteri nisi Aetio nupturam fore exhortans”²⁾.

Puto hanc fabulam Bonifatio nimiam tribuere indulgentiam, a nobis autem nimiam requirere credulitatem. Nonne incredibile est virum morientem uxorem hortatum esse, ut matrimonio se iungeret cum homine ei inimicissimo, qui nuperrime ipse sua manu letale vulnus ei inflixerat? Quodsi mireris quomodo mira haec fabula nata sit, respondeo hoc eo tantum facile declarari posse, quod revera Bonifatii uxorem sibi coniunxerit Aetius. Si vere Pelagiam hic duxit, facile intellegitur aequales ad explicandam rem incredibilem finxisse illam fabulam.... incredibiliorem!

Verum ne putes hoc nihil esse nisi vanae narrationis inanem explanationem a nobis ipsis excogitatam! Etiam antiquus scriptor aperte nobis tradidit Aetium duxisse Bonifatii uxorem. Qui etsi minima gaudet auctoritate, tamen profecto non ipse finxit narrationem sed in aliquo auctore invenit.

„.... αὐτὸν (Ἀέτιον) δὲ, ita Iohannes Antiochenus, τῆς αὐτοῦ γαμετῆς καὶ τῆς περιουσίας κύριον γενέσθαι”³⁾.

Certe historicus addendo Aetium cum uxore et Bonifatii fortunam acquisisse multo credibiliorem reddidit historiam. Nonne apud Marcellinum legimus Bonifatii uxorem fuisse „valde locupletem”? Iam supra suspicati sumus Bonifatium huius imprimis divitiis usum magnam sibi paravisse potentiam. Quae vero divitiae cum per novum hoc matrimonium Aetio in promptu fuerint, nonne multo facilius intellegitur eum Pelagiam petiisse uxorem? Accedit quod — ut supra iam indicavimus,

¹⁾ *History of the Later Roman Empire* I, p. 248, n. 5: „Driven from there he went to the Vandals, and was put to death by Gaiseric and has come down to fame as a catholic martyr.” Alibi tamquam martyr non memoratur comes Sebastianus, nisi in martyrologio Gallice Leodii anno 1624 excuso, ut referunt Haglographi Bollandiani, *Acta Sanctorum Martii* T. III, Parisiis 1865, p. 682 (ad diem 27 Martii).

²⁾ Chron. Min. II, p. 78.

³⁾ fr. 201, F.H.G. IV, p. 615.

infra autem uberius ostendemus — mulier fuit Gothorum regum filia, quae haud dubie coniugi paravit utiles amicitias, fortasse etiam Gothorum militum sibi obsequentium manum.

Si vero adsint, quibus non sufficit Marcellini narratio explicata et clarum Iohannis testimonium, ut credibilis reddatur incredibilis historia, his dubitantibus etiam aliud afferemus indicium ad rem confirmandam. Nempe satis certe demonstrari potest Aetium alterum iniisse matrimonium, cum apud Sidonium inveniantur quidam versus, ex quibus probabiliter appareat Aetii altero filio Gaudentio aliam fuisse matrem quam primo filio Carpilioni. In „Panegyrico in Maiorianum” uxorem Aetii, invidentem Maioriani crescenti gloriae, haec loquentem facit poeta:

„Quid faciam infelix? nato quae regna parabo
exclusa sceptris Geticis, respublica si me
praeterit, et parvus super hoc Gaudentius huius
calcatur fati?”¹⁾).

Si quaeritur, quare mulier de solius Gaudentii sorte sollicita fuerit, quasi unum tantum filium haberet, haec mihi videtur esse obvia solutio, quod Carpilio eius filius non fuerit. Quodsi vero, quo aliam proponas explicationem, suspiceris iam mortuum tunc fuisse Carpilionem, nova mihi in promptu est argumentatio: si enim iam mortuus erat Carpilio, quo tempore adhuc „parvus” erat Gaudentius, haud dubie Carpilio aetate multo prior fuit Gaudentio, cum constet illum ad tantam pervenisse aetatem, ut legatione fungere posset apud Attilam²⁾. Cuius differentiae nonne optima explicatio in eo habetur, quod alterius matris filius erat Gaudentius?

Atqui adsunt etiam indicia, quibus probetur hanc Gaudentii matrem fuisse Bonifatii uxorem. In Sidonii enim carmine illa dicitur „exclusa sceptris Geticis” atque Merobaudes his verbis eam laudat:

„coniunx non levibus canenda Musis,
heroum suboles, propago regum”³⁾).

Ex quibus apparet Gaudentii matrem fuisse Gothicam atque regiam filiam. Nonne, uti supra diximus, haec optime quadrant cum iis, quae de Bonifatii uxore comperta habemus, videlicet eam fuisse Arianam et praedivitem?

¹⁾ Sidonius, ed. Anderson, Carm. V, 203-206.

²⁾ Cassiodori *Senatoris Variae*, rec. Th. Mommsen, M.G.H.A.A., Berolini 1894, I, 4, 11: „... Ad Attilam igitur armorum potentem cum supra dicti (Aetii) filio Carpilione legationis est officio non irrité destinatus”. (agitur de Cassiodori avo).

³⁾ *Fl. Merobaudis reliquiae*, ed. F. Vollmer, M.G.H.A.A., Berolini 1905, Carm. V, 16-17.

Una tantum res nostrae conclusioni obstat, nomen scilicet, quod secundum Marcellinum gerebat Bonifatii uxor. Cum enim Pelagia non Germanicum nomen sit, sed plane Graecum, minime veri simile videtur Gothorum regum filiam id nomen habuisse. Verumtamen nequaquam temerarie suspicor hoc nomen minus recte nobis traditum esse, cum uno tantum loco inveniatur apud unum auctorem, qui centum annos post eventus scripserit. Equidem facile credo Graecum aut Latinum scriptorem, cui alienum erat Germanicum mulieris nomen, in Graecum nomen assimile id mutavisse, praesertim cum pleraeque huiusmodi mutationes in libris manuscriptis reperiantur¹⁾). Certe existimo graves rationes, quae ad sententiam nostram nos adduxerunt, hoc uno incommodo minime infirmari.

Perfecta igitur erat Aetii victoria, cum et munus, et uxor, et divitiae, et fortasse satellites quoque Bonifatii in eius manus pervenissent. Nonne his indicatur, uter eorum plus valuerit? Licet Bonifatius fuerit fortior, fuerit audacior, fortasse etiam iustior, callidior profecto fuit Aetius.

¹⁾ Ita pro „Theodericus” habent „Theodoredus”, „Theodoris”, „Theodorus” (Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, p. 226), pro „Theudabathus” invenimus „Theodatus” atque „Deodatus” (ibid. p. 227).

EPILOGUS

Postquam res a Bonifatio gestas pro viribus indagavimus, reliquum est, ut quaeramus, quid de viri indole, quid de virtutibus et vitiis censendum sit.

Verumtamen haudquaquam dissimulo non tam felicem fuisse investigationis nostrae successum, ut iam commode de Bonifatio iudicium ferre possimus. Etsi dubia et obscura quaedam nos illustravisse opinamur, certe non tantopere auximus rerum cognitarum copiam, ut dehinc perspectam habeamus causarum et eventuum connexionem. Nec id tantum clarae cognitioni obest, quod tam pauca facta novimus, sed imprimis incommodo est, quod plerumque ignoramus, quibus rationibus in agendo motus sit comes, quidnam de illius actis senserint aequales. Nonne impedit nos, ne iuste hominis merita aestimemus, quod minime liquet, quid fuerit, quare tam ardentem semper Placidiae causam defenderet, i.e. utrum sincera erga Augustam fide, an mera ambitione adductus sit, ut illius iura vindicaret? Nonne eo quoque prohibetur consideratum iudicium, quod dubium est, quid de comitis cum Aetio litibus existimaverit populus, quid senatores, quid denique ipsa Placidia?

Ceterum, etiamsi multo plura cognita haberemus, non minore prudentia nobis diiudicandae essent res. Nempe talia erant tempora, ut etiam ii, qui eventibus proximi essent, profecto difficile decreverint, quid recte, quid male factum esset. Nonne ipsius Bonifatii curriculum luculenter demonstrat, quam vehementibus perturbationibus tunc concussa sit res publica? Is enim, postquam primo strenuissimus regni defensor praedicatur, subito seditiose provinciae imperium usurpat, mox autem legitimi imperatoris propugnator factus, paulo post tempore rursus ut hostis publicus impugnatur, denique vero imperatoribus in gratiam reconciliatus, ab ipsa Augusta in Italiam arcessitur, ut, magister militum creatus, ipsum ducem cui successerit bello prosequatur. Temeritatis accusandus mihi videretur, qui, copiosa licet rerum notitia instructus, diiudicare vellet, in tanta temporum confusione quid omittere, quid facere debuisset comes.

Obstat etiam certo iudicio, quod decessit Bonifatius illo ipso tempore, quo summam adeptus est auctoritatem, quo praestita ei videbatur facultas ostendendi, quid ad regendum exercitum, ad ordinandam rem publicam valeret ingenio.

Quamvis igitur difficile sit, de Bonifatii natura ac moribus accuratam ferre sententiam, hoc tamen satis constat: immerito a rerum scriptoribus laudibus cumulatam esse Aetium, probris Bonifatium, quoniam studiosissimus rei Romanae propugnator minime fuit ille, nefarius vero proditor hic iniuste putatur. Probavimus enim Bonifatium falso accusatum esse, quod in Africam invitasset barbaros, Aetium e contra bis per Hunnos in Italiam introductos sibi potestatem paravisse, quin etiam Pannoniarum provinciam eis dimisisse. Accedit quod Aetii imprimis consiliis tribuendum videtur, quod res publica, cum in summa versaretur necessitate, bellis intestinis diu turbata est. Fatendum est quidem ducem per res in Gallia prospere gestas magnum attulisse rei publicae levamen, at aequo iure contenditur non adeo eum refecisse desperatum rei publicae statum, ut regni ruina averteretur. Immo probabile est eum ipsum impedivisse ne ad restituendam salutem publicam fortioribus remediis uti posset imperator¹⁾.

Verumtamen, ut negamus Aetium fuisse patriae devotissimum, ita haud asseveramus Bonifatium fuisse integritatis et pietatis exemplar. Apparet enim ex S. Augustini epistulis ducem, qui primo, in humiliore loco positus, probitatis et iustitiae fama excelleret, augente potentia paulatim ambitione depravatum esse. Quare aliqua saltem eius culpa factum esse videtur, ut in litibus et inimiciis assidue versaretur. Fortasse mitissimum de eius moribus sententiam enuntiare liceret, si accurate comparare possemus, quid ille, quid adversarii fecerint et intenderint, at certo utique constare mihi videtur rei publicae multo magis nocuisse quam profuisse quae, postquam Africae administrationem suscepit, in hac provincia ille perfecit.

Neque affirmandum opinor multo melius quam Aetium de regno meritum fuisse Bonifatium, si ei contigisset, ut diutius fungeretur munere, quo a Placidia demum honoratus esset, si accidisset, ut non hic, sed adversarius in illo supremo certamine periisset. Quibusnam enim ex rebus colligendum putes idoneum fuisse Bonifatium, qui studio et consilio suo vacillantem rei publicae structuram reficeret atque servaret? Etsi consentiunt auctores illum fuisse promptissimae fortitudinis, ita ut mira apud aequales gauderet fama militari, etsi concedendum est

¹⁾ Cf. quae hac de re disseruit Stein, *Gesch. des spätröm. Reiches* I, p. 501 sqq.

illum dextere usum esse fortuna, tamen nequaquam apparet eis illum fuisse praeditum facultatibus, quibus opus fuisset magistro militum, summum omnium exercituum imperium gerenti atque principibus inter consiliatores primarios assistenti. Etenim, quantacumque illi erat audacia, quantacumque bellica gloria, magni ingenii, magnae prudentiae illum fuisse haud liquet.

INDEX NOMINUM

<p> Aetius 1-3, 16, 33, 47-55, 60, 61, 72,
 73, 75, 85, 96-118.
 Alani 78, 89².
 Alaricus 82, 85, 93.
 Alypius 23², 25, 37², 73.
 Anastasius Bibliothecarius 8⁴.
 Ansila 59⁴.
 Aquitania 18, 111.
 Arcadius (Hispanus) 112³.
 Arcadius (imperator) 5⁶.
 Ardaburius 45.
 Arelate 45⁸, 98.
 Ariani 21, 43, 54, 61, 73.
 Ariminum 103, 105.
 Ariobindus 59⁴.
 Athaulphus 18, 19, 32.
 Attila 114.
 Aspar 45, 96, 97.
 Augustinus 1, 4, 6, 9-16, 20-30, 35,
 40, 43, 53-55, 61-63, 65-73, 79,
 92-95, 117.
 Aurelius 58.
 Baetica 28.
 Baliares insulae 79, 81.
 Barcelona 110-112.
 Belisarius 89, 90.
 Bescera, vide : Vescera.
 Bleda 109³.
 Byzantium 6, 7, 9¹, 41, 42, 83³, 109,
 110, 112.
 Caesar 14.
 Calama 80, 91⁶.
 Capreolus 59¹, 91, 95.
 Carpilio 114.
 Carthago 44, 58, 60-62, 65, 73, 90³,
 91, 95, 97³, 111.
 Carthago Nova (Spartaria) 81, 82. </p> | <p> Cassiodorus 7, 77, 86, 88, 114².
 Castinus 13, 28-34, 37, 42, 44, 45,
 52, 100.
 Censorius 104².
 Cicero 14¹.
 Cirta 95.
 Claudianus 86.
 Constantinopolis, vide : Byzantium.
 Constantius 29, 32, 41.
 Dalmatia 41, 107, 109.
 Darius 65-67, 70-72, 84.
 Donatistae 20, 21, 54¹, 93, 94.
 Eraclius 68.
 Evermodus 68¹.
 Eudoxia 44, 86.
 Eustathius 78.
 Eutycianus 112³.
 Exsuperantius 100³.
 Felix 43⁵, 45, 49-55, 60, 72, 79, 99,
 100.
 Franci 31, 97, 98.
 Faustus 23.
 Gades 82².
 Gaditanum fretum 75, 77, 84, 90.
 Gaetulicus 16.
 Galla Placidia, vide : Placidia.
 Gallia 5, 16, 18, 28, 39, 45, 49, 50,
 60, 85, 97-99, 102-105, 108, 107.
 Gallia Narbonensis 83.
 Gallio 49, 57, 59, 63, 70, 78.
 Gaudentius 36, 114.
 Geisericus 75-79, 82, 83, 86², 87-90,
 110-112.
 Gemellae 22.
 Germani 89, 90, 92.
 Germania 91.
 Germanus 59⁴. </p> |
|---|---|

Gildo 39.
 Godigisclus 75, 76.
 Gothi 7, 9^a, 18, 21, 28, 31³, 36, 39,
 43, 45, 62, 63, 72, 73, 79, 82, 83,
 85, 86, 92, 95, 97, 98, 107, 109-
 111, 114.
 Gregorius Turonensis 31², 42², 45³,
 105³.
 Grunitus 100.
 Gudila 13¹, 14.
 Gundericus 75, 76, 81.
 Hadria 45.
 Hannibal 14.
 Helio 54⁶.
 Hellespontus 110.
 Heracianus 18, 39.
 Herpa 13.
 Hilaris 65.
 Hippo Regius 9, 13, 15, 22⁵, 58,
 60-62, 64, 68, 72, 76, 80, 91,
 94-96, 100.
 Hispalis 81, 82.
 Hispania 5, 28, 39, 65, 74, 75, 76,
 81-84, 87, 90¹, 97, 99.
 Honorius 5⁵, 32, 33, 34, 41, 42, 44,
 68, 83³, 86¹, 100.
 Hunni 1, 43, 45, 60, 85, 97, 98,
 107-109, 117.
 Hydatius 5, 13, 28-31, 33, 41, 65,
 81, 82, 84, 86-88, 90³, 94⁶, 98-105,
 108-110.
 Illyricum 6, 45.
 Iohannes (imperator) 33, 40-45, 47,
 51, 52, 57, 100.
 Iohannes Antiochenus 8, 45⁴, 76⁴,
 100, 101, 104, 105, 113.
 Iordanes 7, 60, 76, 77, 85, 90.
 Iulianus 37, 73, 94⁶.
 Iuthungi 98.
 Lazarus 68.
 Leo 59⁴.
 Macedonia 85.
 Maiorianus 82³, 114.
 Marcellinus 6, 36, 44², 60², 94⁶,
 99-101, 103, 106, 110, 111, 113.
 Marsus 16.
 Massilia 18, 19, 20.

Mavortius 49, 57, 59, 63, 70, 78.
 Mauretania 81, 82, 87.
 Mauretania Caesariensis 40, 90.
 Mauretania Sitifensis 40, 71.
 Mauretania Tingitana 40, 84¹, 90, 91.
 Mauri 54, 71, 73, 76, 84, 88, 94³.
 Maximinus 61-62.
 Merobaudes 36, 114.
 Monaxius 83³.
 Narbo 18.
 Nicephorus Callistus 8, 9, 76⁴.
 Nicetas 20¹.
 Nori 98.
 Novatus 65, 66³.
 Numidia 40, 64, 76.
 Octavianus 14¹.
 Olympiodorus 7, 19, 23-26, 28, 32,
 33, 38, 41, 42, 53¹, 54, 93, 105.
 Optatus 22.
 Orosius 15, 31², 82⁴.
 Ostia 37.
 Padusia 53¹, 100.
 Pannonia 60, 72, 98, 99, 107, 109,
 117.
 Paschasius 112³.
 Paulus (apostolus) 14¹.
 Paulus Diaconus 7, 78.
 Pedro 16.
 Pelagia 35, 36, 113, 114.
 Philostorgius 45.
 Photius 7.
 Placidia 2, 32-34, 38, 41-49, 64, 86,
 100, 102, 104, 109, 116, 117.
 Pompeius 14.
 Possidius 6, 11, 13, 61, 72, 78, 79,
 80, 81, 91, 93.
 Priscus 77, 78, 80, 86⁶.
 Probus 112³.
 Procopius 1-3, 7-9, 13, 42, 47-55, 64,
 65, 71, 74-78, 85, 87-90, 95, 96.
 Propontis 110.
 Prosper 4, 5, 7, 12, 13, 28, 29, 31,
 32, 42⁶, 43, 45⁴, 49-53, 58, 61,
 78, 79, 82, 85, 86, 88, 89, 94⁶,
 99-102, 105, 107-109, 111.
 Quintianus 16.
 Quodvultdeus 73, 97.

Ravenna 30, 32, 34, 42, 44, 45, 48³,
 98, 103, 104.
 Remesiana 20¹.
 Renatus Frigeridus 42, 45³, 105.
 Restitutus 94⁶.
 Rhenus 98.
 Roma 18, 42, 44, 47, 48, 71, 75.
 Romania 15, 71.
 Rufinus 85, 86.
 Rugila 107, 109³.
 Sallustius 14¹.
 Salona 41.
 Salvianus 89, 94.
 Sanoeces 49, 57, 60, 63, 70, 78.
 Scipio 14.
 Sebastianus 16, 80², 107-113.
 Seneca 14¹.
 Sicca Veneria 65, 66.
 Sicilia 82, 111, 112.
 Sidonius 16, 36, 98, 114.
 Sigisvultus 12, 43, 49, 57-63, 70-73,
 78, 79.
 Silius 16.
 Sitifis 22, 66, 71.
 Socrates 41³.
 Sonia 13, 29, 32.
 Spadusa 53¹.
 Stephanus 13.

Stilicho 16, 39, 85, 86.
 Suebi 98, 104².
 Suidas 110.
 Tarraco 28.
 Thebae 7.
 Theodericus 110-112, 115¹.
 Theodosius I 44.
 Theodosius II 9¹, 41, 42, 54, 59⁴,
 83³, 96, 110.
 Theophanes 8, 9, 76⁴.
 Theudahatus 115¹.
 Thracia 20, 85.
 Tibullus 16.
 Tubunae 23², 25, 34, 37².
 Valentinianus 9¹, 41, 42, 44, 52,
 54⁶, 77, 86, 101, 102².
 Valia 60², 82.
 Vandali 1, 2, 7, 13, 28-30, 36, 47-49,
 52, 64, 68, 71¹, 72, 74-97, 100,
 111, 112.
 Verimodus 67, 68, 71.
 Vescera 22, 25¹.
 Victor Vitensis 7, 80, 82, 88-91, 112.
 Vindelici 98.
 Visigothi 111.
 Urbanus 65, 66³.
 Zosimus 93³.

STELLINGEN

I

De briefwisseling van Sint Augustinus en Bonifatius, welke door de Maurini in appendice werd opgenomen, is onecht en werd door een tijdgenoot geschreven met de bedoeling een misleidende en al te gunstig gekleurde voorstelling te geven van de verstandhouding tusschen den bisschop en den comes Africae.

II

Zonder Bonifatius' tusschenkomst zouden waarschijnlijk na den dood van keizer Honorius de westelijke en oostelijke rijkshelft onder één keizer vereenigd zijn gebleven.

III

Er is geen voldoende reden aanwezig om te ontkennen, dat het conflict tusschen Bonifatius en het rijk vooral door Aetius' toedoen is uitgebroken.

IV

De bewering, dat Bonifatius de Vandalen zou hebben uitgenoodigd om Africa binnen te vallen, is ongelooftwaardig.

V

Het vermoeden ligt voor de hand, dat Bonifatius' tweede huwelijk met een Gothische prinses niet weinig heeft bijgedragen tot de verandering in zijn levenshouding.

VI

Bij het benutten van de historische gegevens der Latijnsche kronieken uit de vijfde eeuw na Chr. wordt soms te weinig rekening gehouden met het feit, dat hierin meermalen gebeurtenissen uit verschillende opeenvolgende jaren onder één jaartal worden samengevat.

VII

In de beoordeeling van de waarde der rhetorica bestaat bij Sint Augustinus geen verschil tusschen theorie en praktijk.

VIII

S. Augustinus, Ep. 118, cap. 28 (einde) en cap. 29 (begin) moet als volgt worden geïnterpungeerd:

„...et non vult omnino aliquid praeter corpora cogitare, quae tamen ut cogitet, imagines dicit ab ipsis rebus, quas atomis formari putat, defluere atque in animum introire subtiliores, quam sunt illae imagines, quae ad oculos veniunt. Nam et videndi causam hanc esse dicit. „Ingentes” autem „quasdam imagines”, ita „ut universum mundum complectantur extrinsecus” — intellegis enim iam, ut arbitror, quas isti opinentur imagines — (29) miror non admonuisse Democritum vel hoc ipso falsa esse, quae dicit, quia venientes tam magnae imagines in tam brevem animum nostrum, si corporeus, ut illi volunt, tam parvo corpore includitur, totae illum tangere non possunt”.

De bestaande hoofdstuk-indeeling heeft dus een periode in tweeën gesneden.

IX

De overeenkomsten, welke de „Oratio Constantini ad sanctorum coetum” vertoont met bepaalde plaatsen uit Lactantius' werk, blijken niet alleen onvoldoende om het auteurschap van Lactantius waarschijnlijk te maken, maar zijn zelfs ontoereikend om eenigerlei afhankelijkheid te bewijzen.

X

Wanneer Pohlenz beweert, dat het werk van Herodotus in zijn geheel is bedoeld als een omstandige beschrijving van den strijd tusschen Grieken en Perzen, doet hij daarmee den geschiedschrijver onrecht.

(Cf. Max Pohlenz, *Herodot, der erste Geschichtschreiber des Abendlandes*, Leipzig und Berlin, 1937, passim.)

XI

De stelling van Pohlenz (o.c., p. 125): „Der φθόνος τοῦ θεοῦ ist nicht Neid oder Willkür, sondern Ausdruck des religiösen Glaubens

an die Unverbrüchlichkeit der göttlichen Weltordnung, die kein Überschreiten menschlicher Grenzen duldet" geeft de opvatting van Herodotus niet zuiver weer.

XII

De overeenkomsten tusschen het Grieksch van Joden en Christenen mogen niet uitsluitend worden verklaard door den invloed der Septuaginta.

